

શ્રી નવિન

દરકે અંજમ-

યાતે

મોતનો પેગામ.

અત્યુત્તમ કલ્પીત નોવેલ.

છપાવી સુસિદ્ધ કર્તા,
કેશવલાલ મુનિશ્વરભાઈ દુધવાળા.
૮૦ કાળુપુર રોડ, અમદાવાદ.

સોમચંદ કેશવલાલ શાહ.
પંચભાઈની પેળ-અમદાવાદ.

મૂલ્ય ફક્ત આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૬૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૬૨૬ અંજલિ

વિષય ૬-૧૩

દરકે અંજમ

યાને

મોતનો પેગામ.

લાગ ૨ જો.

(કલિપત નવલકથા)

લેખક.

મી. વિહંગ.

પ્રકાશક.

કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળા.

ઠે. કાલુપુર રોડ—અમદાવાદ.

તથા

સોમચંદ કેશવલાલ શાહ.

ઠે. પંચમાષ્ટી પોળ—અમદાવાદ.

વિક્રમ સં. ૧૯૮૫

૧૯૨૬

આવૃત્તિ ૧ લી

પ્રત ૨૦૦૦

મૂલ્ય ફક્ત આઠ આના.

સંવત ૧૯૬૮ ના ૨૫ મા એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી સર્વે હક
પ્રસિદ્ધ કર્તા કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળાએ પોતિભત્રે,
સ્વાધિન રાખ્યા છે, માટે કોઈએ છાપવું કે છપાવવું નહિ.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

અમદાવાદ કાલુપુર કપાસીઆ બજારમાં રોયલ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પટેલ રામચંદ હીરાચંદે છાપી.

પ્રસ્તાવના.

—X—

આ નવલકથા વાચક વર્ગની સમક્ષ મુકતાં હું જણાવી દેવાની આવશ્યકતા જોવું છું, કે પેહલો ભાગ વિચારમાળા તથા કલ્પના અવલંબી લખાયો હતો, તેને અનુસરી આ બીજો ભાગ લખવામાં આવ્યો છે. હિંદુ સંસારમાં લાંબા સમયથી એવો સડો ધર ધાલી સ્થાહી થઇ ગયો છે, કે જેના માટે કેટલાક કેટલાક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે, તો પણ તેને કાંઇ મચક આવતી હોય તેમ જોવામાં આવતું નથી. હા અલગત સુધારા જોવામાં આવે છે, પણ તે માત્ર નામના છે. તેની સંખ્યામાં ન્યુનતા છે.

એક ભુલ થતાં કેવા અસહ્ય દુઃખો સહન કરવા પડે છે; તથા એક ભવમાં કેટલા ભાવો ભજવવા પડે છે. તેનું આમાં એક ચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે; પાપ માર્ગે વિચરતા પણ કેટલા પોતાની ભૂલ માટે પસ્તાય છે, અને તે પાપને ઘોષ નાંખવા કેવા પ્રકારે દેશભક્ત બને છે, તેનું ઉમદા ચિત્ર આ નોવેલમાં આલેખવામાં આવ્યું છે.

ટુંકમાં આ નવલકથાથી કાંઇ બૌદ્ધ લેવા જોવું મળશે, એવી મને સંપૂર્ણ આશા છે, અને તેજ મારી મહેનતનું ફળ છે.

મે સને ૧૯૨૯
કાટની સરીલ. કાલુપુર.
અમદાવાદ.

}

વિહંગ.

પુસ્તકો વેચનાર બુકસેલરો તથા ચોપડીઓ

વેચનાર ફેરીઆઓને ખુશ ખબર.

હાલમાં અમારા તરફથી સસ્તા અને સારા સુશોભીત પુંઠાવાળા રંગીન શાહીથી બહકાબંધ પુસ્તકો છપાવી બહાર પડ્યા છે, ને ખીજ નવા નવા છપાઇ બહાર પડે છે, માટે એકવાર હમારી મુલાકાત લેવાથી ખાત્રી થશે ને આપનું નામ નોંધાવશો તો નવા છપાતા પુસ્તકો આપને જણાવતા રહીશું.

ગામેગામ એજન્ટો જોઇએ છે.

તમે ખીજે વહેપાર કરતા હો તેની સાથે વીસ પચીસ રૂપીઆના હમારા છપાવેલા સારા, સસ્તા અને સુશોભીત પુસ્તકો રાખશો તો ટુંક મુંડીમાં ઘણો સારો લાભ મેળવી શકશો. અમારું ઠેકાણું-કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળા. કાળુપુર રોડ-અમદાવાદ.

પ્રેમ, શૃંગાર, હાસ્ય અને કરૂણા રસથી ભરપુર
એક કલ્પિત નાવેલ.

નટવર યાને ઝેરનો પ્યાલો.

મુલ્ય ફક્ત આઠ આના. પોસ્ટેજ જુદું.

આ નવલકથા અતિ બોધદાયક છે, જેની અંદર સ્ત્રીઓનો પતિ પ્રત્યે પ્રેમ, કુછંદી થવાનાં કારણ, ધરના નોકરોની વર્તણૂક, વ્યભીચારીઓની દશા, મિત્રોમાં વીરોધ, સ્ત્રી પુરૂષની પરીક્ષા, સદ્દાની મોહકાણ પરદેશમાં દુઃખ, પારકી તાબેદારીનો ચીતાર મોહમયી (મુંગઢ) નગરીનો કેટલોક જાણવાજ્ઞેગ ચીતાર, વગેરે આબેહુબ બતાવ્યો છે, આ પુસ્તક ઘણુંજ રસદાયક અને બોધ લેવા લાયક છે માટે તાકીદે મંગાવો.

મળવાનું ઠે.-કેશવલાલ મગનલાલ દુધવાળા

ઠે. કાળુપુર રોડ-અમદાવાદ

દરકે અંજામ

યાને

મોતનો પેગામ.

ભાગ ૨ નો.

પ્રકરણ ૧ લું.

પાપનું પરિણામ.

આનંદીએ પોલીસના પંજમાંથી મુક્ત થવા તથા કિશો-

રના વચન ઉપર આધાર રાખી અછોડો. આપી તો દીધો, કારણ તેને વિશ્વાસ હતો કે કોઈ પણ પ્રકારે કિશોર આવતી કાલે અછોડો લાવી આપશે, પણ દિવસ ઉપર દિવસ થવા લાગ્યા, પણ કિશોર અછોડો લાવી શક્યો નહિ ક્યાંથી લાવે ! જે તેની પાસે પૈસા હોત તો પ-કાણુને પૈસા આપીને જાલિમના પંજમાંથી મુક્તજ ન થાત. આનંદીએ બહુ વાર માંગણી ઉપર માંગણી કરવા છતાં કિશોર જૂઠા જૂઠા બાના બતાવી સમજાવી લેતો હતો, પણ આખરે દરેક વાતની હદ હોય છે, આનંદીની ખીરજ ખુટી ગઈ હતી, કારણ તેના પતિએ એક સમયે પૂછ્યું કે “અછોડો ક્યાં ગયો ? ક્યાં મૂક્યો ?” તેના

સંબંધમાં પૂછતાં તેણે કહ્યું હતું કે “ હમેશ પહેરવા કરતાં વાર તે-
હવારે પેહરીએ તો સાફ લાગે, તેમ સમજ પેટીમાં મુકી દીધો છે.”
બોલા પતિએ “ સાફ ત્યારે ” કરી વધુ પુછવાનો વિચાર સરખો પણ
કર્યો નહિ; એટલુંજ નહિ પણ આનંદીના સંબંધમાં ઉચ્ચ વિચાર
બાંધવા લાગ્યો.

આનંદી પોતાના સ્ત્રી ચારિત્ર ઉપર મલકાતી હતી, અને
પોતાના પતિને પોતાની ચતુરાઈથી કેવો મુર્ખો બનાવે છે, તે ઉપર
મલકાતી હતી; પરંતુ તેનું ચારિત્ર તથા ચતુરાઈ ઉઘાડી પડી જવાનો
સમય આવી લાગ્યો હતો, કારણે પરમ દહાડે ન્યાતમાં જમણું હો-
વાથી જો તે તે અછોડો ન પેહરે તો સર્વે વાત ઉઘાડી પડી જવાનો
સંભવ હતો. આથી તે મોટી ચિન્તામાં પડી ગઈ હતી. હવે શું
કરવું? તે તેના સમજવામાં આવતું નોહતું. હાય ! હાય ! સર્વે બેદ
ઉઘડી તો નહિ જાય ! તેવી ધારતી તેને ધ્રુજવી નાંખતી હતી. એ-
વામાં કિશોર એકાન્તનો લાજ લઈ તેના ઘરમાં આવ્યો.

કિશોર—કેમ ! પ્રિયે શું કરે છે.

આનંદી—તમારીજ ચિન્તા.

કિશોર—મારી ચિન્તા ! મારી ચિન્તા તે શી ?

આનંદી—હા. તમેને તે તેની ક્યાંથી ખબર હોય, પુરૂષો
આવા દગલબાજ હોય છે, તે તો મેં આજેજ જાણ્યું. હું નોહતી
ધારતી કે તમે મારી સાથે આવી રીતે દગો રમશો, અને કોઈ બોળી
બાળાને આમ આક્રમમાં ફસાવી દેશો. મને તો લાંબી લાંબી આશાઓ
હતી, પણ મારી સર્વે માન્યતા ખોટીજ ઠરી છે.

કિશોર—પણ છે શું ? કે આમ બોલે છે.

આનંદી—અરે વાહ ! કાઠના પ્રાણુ જાય અને તમેને તેની ખજાર પણ નહિ.થું પેલો પોલિસવાળાને આપેલો અછોડો લાવ્યા.

કિશોર—અરે ! હાં તેના માટે આટલી બધી ચિન્તા. હું ત્યાંથીજ ચાલ્યો આવું છું.

આનંદી—થું લઈ આવ્યા. ઘણુંજ સારું ક્યું, નહિ તો મોટી આફત થાત. લાવો ક્યાં છે.

આનંદીનું આવું બોલવું સાંભળી કિશોર હવે શો જવાબ આપે તો તેના વિચારમાં પડી ગયો, પણ તરત વિચાર સુજી આવતા કહ્યું. “ લાવ્યો નથી. ”

આનંદી—કેમ

કિશોર—લેવા ગયો હતો, પણ તે મળ્યો નહિ. આથી વધુ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે તો રજા ઉપર પોતાના ગામ ગયો છે.

આનંદી—તે ક્યારે આવશે.

કિશોર—એક માસ પછી.

આનંદી—એક માસ પછી !

કિશોર—એમાં બહારાય છે શાની. આવશે તો લાવી આપીશ.

આનંદી—લાવી આપ્યું ! જે લાવી આપવાના હોત તો હમણું સુધી લાવી આપત નહિ. હવે તો મારે ઝહેર ખાંધેજ મરવાનો સમય આવ્યો. પરમ દહાડે આપણી ન્યાતમાં જમણુ છે, તે વખતે તમારા બાપ જે અછોડો નહિ જીવે તો હું શું જવાબ આપીશ. હમણું સુધી તો ગમે તેવા જીઠા બાના ખતાવી નભાવી લીધું, પણ હવે તેમ કરે ચાલશે નહિ, માટે જવો હમણાંને હમણું તે જ્યાં હોય ત્યાં જવો, નહિ તો પછી લેવાના દેવા થઈ જશે. હું સર્વે વાત તેમને કહી દઈશ.

કિશોર—તેમાં કોની આખર જશે. તુંજ મોટી આકૃતમાં પડી જઈશ.

આનંદી—એમાં મારી આખર જવાની શી. હું તો કહીશકે કિશોરભાઈ જે દહાડાના વાયદે અછોડો પહેરવા માંગી ગયા હતા, પણ હમણાં સુધી આપી ગયા નથી.

કિશોર—પણ હું ક્યાં માંગી ગયો હતો. મારી પાસે ક્યાં છે ? હું ક્યાંથી આપીશ. શું મને આમ ફસાવી બદનામ કરવા માંગે છે ?

આનંદી—ત્યારે શું હું તમારા માટે મારું જીવન ખરાબ કરું ? તમે જાણો છો કે તેઓ સ્વાભાવે ભોળા છે, પણ જ્યારે તેમને કાંઈ શંકા પડે છે, અને ક્રોધ આવે છે, તો તે કોઈના પણ રહેતા નથી. માટે મારી ચામડી કાંઈ મફતની આવી નથી કે તમારા માટે માર ખાવું તથા મારો મનખો ખરાબ કરું.

કિશોર—આનંદી તારાથી મને આવી આશા નોહતી.

આનંદી—તો તમારા સંબંધમાં પણ હું આવી આશા ક્યાં રાખતી હતી.

આનંદી આટલું બોલવા પામી કે તેમાં પતિનો અવાજ સંભળાયો પતિનો અવાજ સાંભળતાં આનંદી ચમકી આજુબાજુ જોવા લાગી. અને “ જીવો. જીવો. સંતાઈ જીવો. તેઓ આવી ગયા. ” કહેતાં કહેતાં હિમી થઈ ગઈ અને બારણાં સામાં જવા લાગી. આનંદીનો પતિ રઘુનાથ ઘરમાં દાખલ થયો તેની આંખમાં ક્રોધ હતો. તે આનંદી સામાં ક્રોધની નજરે જોવા લાગ્યો. આનંદીનું પાપી હૃદય રઘુનાથને ક્રોધમાં જોતાં ધ્રુજી ગયું.

આનંદી—બહાલા. આજે આમ ક્રોધે કેમ ?

રઘુનાથ—તારા માટે

આનંદી—મારા માટે.

રઘુનાથ—હા તારા માટે. પાપીણી તારી ઘણી ખરી વાતો મારા જાણવામાં આવી છે; તે તારા બાપ દાદાની આખર ઉપર પાણી ફેરવ્યું છે; એટલુંજ નહિ પણ મને કોઈ પણ રથળે મુખ દેખાડવા થોડા રાખ્યો નથી. મને તો એવો ક્રોધ ચઢ્યો છે કે તારા કકડે કકડા કરી નાંખી ચીલોને ખવાડી દવું. જેવી તું સ્વરૂપવાન છે, તેવી ડાકણ પણ છે. તેનું જ્ઞાન મને પેહલા નોહતું.

આનંદી—વ્હાલા આ તમો કેવી વાતો કરો છો. માફ કોઈ નામ તો લે ઉભીને ઉભી ખાઈ જવું. વ્હાલા તમોને કોઈ મારા શત્રુ એ ભરમાવેલા લાગે છે.

રઘુનાથ—ભમાવેલો.

આનંદી—હા. વ્હાલા.

રઘુનાથ—એમ તો લાવ પેલો અછોડો ક્યાં છે. ક્યા તારા પારને આપી આવી છે.

અછોડાની વાત આવતાં આનંદીનું મુખ ઉતરી ગયું. હવે શો જવાબ આપવો તથા કેવી રીતે બચાવ કરવો તે તેના માટે મુશ્કેલ થઈ ગયું આનંદીને આમ ગુન્થવણમાં પડતાં રઘુનાથને તેમાં કોઈ સત્ય છે એમ લાગવા માંડ્યું. તેનો ક્રોધ વધી ગયો. અને “છીનાળ બતાવ અછોડો ક્યાં છે?” કહેતાં એક લાપેટ તેના ગાલ ઉપર લગાવી દીધી. આનંદી પોતાના ગાલ ઉપર હાથ મુકે તે પેહલાં તો એક એવી લાત તેને મારી કે ચતીપાટ પડી, અને “હું કોઈ જાણતી નથી. સર્વે વાત જુદી છે” કહવા લાગી.

રઘુનાથ—હજી સર્વે વાત જુદી છે. પેલા જદમાશ કિશોરને

તો હું સીધોજ કરી દઈશ, પણ તે પેહલાં તને તો તારા જરૂરના ફળ તો ચખાડી દવું.

સંતાવલો કિશોર પોતાનું નામ સાંભળતા ધ્રુજવા લાગ્યો. ક્રોધમાં આવી રઘુનાથ લાકડી લેવા માટે ઓરડામાં દોડી ગયો. કિશોર ત્યાંજ સંતાયો હતો. અને રઘુનાથને ઓરડામાં આવેલો જોઈ લાંબાવવા લાગ્યો. આનંદી હવે શું થશે તે વિચારે ધ્રુજ રહી હતી. લાકડી ખોળતાં કિશોર ઉપર રઘુનાથનો હાથ પડ્યો. “કાણુ છે ?” કેહતાં રઘુનાથે તેને પકડી લીધો. કિશોર ધ્રુજ રહ્યો હતો.

રઘુનાથ—કેમ બદમાશ, અત્રે કેમ સંતાયો છે.

કિશોર—મને...મને...મને...

પણ કાણુ સાંભળતું હતું. તેને પણ સારી પેઠે ગરદાપાટી કરવા લાગ્યો અને અચાનક એક લાઠી ઉપર નજર પડતાં તે લેવા દોડ્યો. કિશોર આનો લાભ લઈ નાઠો અને ધરખાર થતાંજ પોળ બહાર નાસી ગયો, પણ આનંદી એક સ્ત્રી જાત હતી. સાથે બહારાઈ ગઈ હતી. નાસી ન શકી. આથી રઘુનાથે કિશોર ઉપરનો ગુસ્સો આનંદી

પર ઉતારવા માંડ્યો. જેમ કાષ્ઠ ઘોળી લુગડાને ધ્રુવે તેમ આનંદીને મારવા લાગ્યો. આનંદી છુમે પાડવા લાગી, પણ આબુઆબુના પાડોશી આવે તે પેહલાં તો તેના મસ્ત ઉપર એક લાઠીનો એવો ફટકો વાગ્યો કે મસ્ત ફાટી ગયું, અને “ઓ માઠી મરી છ”...કેહતાં તેના પ્રાણ પાપી ખોળીયાને મુકી ચાલ્યા ગયા, તોપણ મૃત્યુ શરીર ઉપર પણ રઘુનાથ પ્રહાર કર્યા જતો હતો. આડોશી પાડોશી સર્વે ઘરમાં આવી તેને પકડી લીધો. અને શું છે ? શું છે ? આમ ખીચારીને શા માટે મારો છો. હાય ! હાય ! આપ ? ગરીબ આનંદીને મારી નાંખી ! વગેરે બોલવા લાગ્યા.

રધુનાથ—મરી ગઇ તો પાપ ગયું, પણ પેલો બદમાશ કિશોર ક્યાં ગયો. તેના પણ પ્રાણ લઇશ.

દેશશંકર—પણ છે શું ? આમ ઉશ્કેરાઇ ગયા કેમ છે.

આના ઉત્તરમાં રધુનાથે સર્વે વાત સર્વેને કહી સંભળાવી, અને સાંભળતાં સર્વે તે બંનેને ધિક્કારવા લાગ્યા. એકનાં મુખેથી બીજાના મુખે એમ વાત વીજળીની ગતિએ પ્રસરવા લાગી. પાસેની પોલીસ ગેટ ઉપર પણ તેની ખબર થતાંજ પોલીસ દોડી આવી. આનાંદોની લાશનો કબજો પોલીસે લઇ પંચકેસ કરી રધુનાથને ખુન કરવાના ગુનાહ માટે કેદ કરી ગાયકવાડની હવેલીએ લઇ ગયા. ગારણે તાળા વસાયા કુલટા સ્ત્રીના પાપે ભેળો પતિ ફસાઇ ગયો.

પ્રકરણ ૨ જી.

ક્યાં જાણ ?

ગુજરાત પ્રાંતમાં આવેલું નડિયાદ સાક્ષરોની ભૂમિ છે; અથવા

સાક્ષરોનું પાટનગર છે; જો કે ત્યાંની વસ્તી અમદાવાદ કરતાં નાની છે; પણ ત્યાં સરસ્વતીનું ધામ છે; તે સાથે અનાથોના દુઃખો દુર કરવા એક અનાથઆશ્રમ પણ સ્થાપેલું છે; તે આશ્રમમાં કાંઈ પણ જાતના ભેદ વગર સર્વે પ્રકારના હિંદુ અનાથોને રાખવામાં આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ કેટલા ગર્ભપાત થતા અટકાવવાની બાબતમાં પણ તે આશ્રમે સારી સેવા બજાવી છે; અને બજાવે છે.

સમાજની ખીકે ભુલના ભોગ બનેલી કેટલી હિંદુ બેનો પોતાના પુત્રો વાડમાં, નદીમાં, તળાવમાં કે કુવામાં ન નાખી, દે, અથવા પોતાના હૃદયના કુકાઓનો પોતાના હાથે નાશ ન કરે અથવા ખીજ શબ્દોમાં હિંસા થતી બચી જાય, તેટલા માટે તેને બચાવી લેવા અનાથ આશ્રમની હદમાં પણ અમુક છેટે એક પેટી રાખેલી છે. તે પેટીમાં પોતાની કે અન્યના ભુલે આકૃતમાં ફસાયેલી બાળાઓ પોતાના બાળકો તે પેટીમાં મુકી જાય છે. તેવા બાળકોનું પણ ત્યાં ભરણ પોશણ થાય છે. સત્ય આ કામ ધણું ઉત્તમ છે. વખાણવાપાત્ર છે. દયાનો એક નમુનો છે, એટલુંજ નહિ પણ જાણે અજાણે ઉલટા માર્ગે વિચરવાથી કેવા પશિષામ આવે છે તેનાથી કોણ અજાણુ છે ? એવા નો ધણું દાખલા તમે સાંભળ્યા હશે કે ગર્ભ રહેતા ધણીઓએ આપઘાત કર્યો છે. એટલે તે કુમળી કળીઓને બચાવી લેવાની પણ આ આશ્રમ સારી સેવા બજાવે છે.

આ આશ્રમમાં એક સુવાવડખાનું પણ છે. ત્યાં કોષ પણ અગ્નિયા કે અવિશ્વાસપાત્ર માણસને જવા દેવામાં આવતો નથી. તે વિભાગમાં જે ભુલમા ભોગ થયેલી બાળાઓ પોતાને રહેલો ગર્ભ ન પાડી શકે અથવા તેવા સંજોગોને તે અમલમાં ના લાવી શકે તેવી બાળાઓને ત્યાં દાખલ કરવામાં આવે છે. તે વિભાગમાં એક બાળા પણ આવેલી છે. તેની રહેણી કરણી તથા બોલચાલ ઉપરથી માલમ પડે છે, કે તે કોષ ઉંચ ખાનદાનની બાળા છે. તે કોષ નિરધારતી માફક ત્યાં રહેતી નથી, પણ એક સદગૃહસ્થની સ્ત્રીને શોભે તેવી વ્યવસ્થા ત્યાં જોવામાં આવે છે. અર્થાત તેને દરેક પ્રકારના સુખ સાધનો પુરા પાડવામાં આવેલા છે.

તેની આગળ એક બાળક રમી રહ્યો છે. અને પોતે પેપર

વાંચી રહી છે. તેમાંની એક ખબર વાંચી જાણે તેની સાથે પોતાનો સંબંધ ન હોય ! તેમ બે ત્રણવાર વાંચી ગઇ પણ તેને ખાતરી થઇ નહિ. તેણે પોતાની આંખો વાંચવામાં તો ભુલ કરતી નથી. તેમ સમજી પોતાના હાથે બંને આંખો ચોળી વાંચવા લાગી. તે ખબર એવી હતી કે—

“ અંજામે ઈશ્ક કે મોતનો પેગામ. ”

“ અમદાવાદના શાહપુર જીલ્લામાં એક સ્ત્રીનું કાપીણું ખુન તેના પતિએ કરેલું. તે ગુનાહના કારણે તેના પતિ રઘુનાથને ફાંસીની સજા કરવામાં આવી છે. તેની વિગત આમ છે કે આનંદી નામે એક સ્ત્રીના પુત્ર પ્રાપ્તિના કારણે કિશોર નામે એક યુવાન સાથે પ્રેમમાં પડી હતી. કિશોર ગુજરાત કોલેજમાં બી. એ. ક્લાસમાં અભ્યાસ કરતો હતો. આ બંને પ્રેમીઓની વાત એક દીવસે તેના પતિના જાણાવમાં આવી ગઇ. તથા બંને પકડાઇ ગયા. આથી રઘુનાથે ક્રોધમાં આવી આનંદીનું ખુન કર્યું હતું. તથા કિશોરને પણ સજામાં માર મારવામાં આવી હતી. કિશોર કાંઇ લાગી ગયો છે. તેનો પતો હમણાં સુધી લાગ્યો નથી. અને રઘુનાથને ફાંસીની સજા થઇ છે. સત્ય રીતે આનંદીએ તો પ્રેમ કરતાં મોતનો પેગામ મળેલો હતો. ”

આ ખબર વાંચતા તેના ઉપર દિલગીરી છાઇ ગઇ. તેનું મુખ લેવાઇ ગયું. આંખમાં આંસુ પણ આવી ગયા, અને વિચાર કરવા લાગી કે “ કિશોર ! હા. કિશોર ! તો મારા પતિ થાય. તેમની કેટલી ઉડતી વાતો મેં સાંભળી હતી. તે છેવટે આ ઉપરથી સાચી છે એમ માનવાને કારણ મળે છે. હાય ! મુજ પાપણીનું કોઇ સ્થાન ન રહ્યું. મા જાપની નજરે કલ્પિની કરી છું. તેમની આગળ ઉચું મસ્તક કરી મોક્ષવાનો સમય મેં ગુમાવ્યો છે. લાજના મારે તેમની સામાં

પણ કેમ જોઈ શકાશે. મેં તેમની ઇજ્જત તથા આબરૂને કલંક લગાડ્યું છે. તેઓ માળાપ છે. છોડે કહોડે થાય પણ માળાપ ક્યા બાપા થતા નથી; પણ શું પેઢલાં જેવો રનેહ મમતા તેમના હૃદયમાં રેહલી હશે? નહિ. કદાપિ નહિ. તેઓ તો મુજ કુળ કલંકિના જીવન કરતાં મૃત્યુ વધુ પસંદ કરે તો તે સ્વાભાવિક છે. માળાપને ત્યાં જવું તે તેમના રૂઝાવણા જખમને તાજ બનાવવા સમાન છે, માટે માળાપને ત્યાં તો નાજ જવું. ત્યારે ક્યાં જવું? પતિદેવ હતા. તે તો આનંદી સાથેના કારણે કાંઈ ચાલ્યા ગયા છે. આથી તેમના આશરે જવું પણ અશક્ય છે. જો હું મારા ગરીબ પતિના ઘેર દુઃખે સુખે રહી હોત તો મારે આવી પિટ્યાનનો ભોગ થવું પડત નહિ. હાય ! મુજ હત્યભાગીણીને કાંઈ આશરો આવે તેમ નથી. હે ! પ્રભુ ક્યાં જવું? ” કેહતાં રડી પડી. પોતાના બંને હાથ આંખો ઉપર મુકી ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી. પલંગ ઉપર ઉંધી પડી રડવા લાગી. રડી રડી તેની આંખો લાલ બની ગઈ. રૂદન કરતાં તેનું હૃદય સહેજ હલકું થતાં ઉભી થઈ ગઈ. પોતાના રમતા બાળકને ઉપાડી લીધું તેને ચુમ્મન ઉપર ચુમ્મનો કરવા લાગી. એટલામાં એક બાઈ તે રૂમમાં દાખલ થઈ. તેનું નામ તારા હતું.

પંડિતા—બેન તારા.

તારા—શું છે. મને આશ્વા છે કે તમે તૈયાર થઈ ગયા હશે. એટલુંજ નહિ પણ છેવટેના ઠરાવ પણ કરી લીધો હશે પંડિતા.

પંડિતા—નહિ. મેં કોઈ પણ પ્રકારનો નિર્ણય કર્યો નથી.

તારા—ક્યારે કરશે ત્યારે ?

પંડિતા—આ જીવનમાં તો નહિ થાય.

તારા—કારણ ?

પંડિતા—એન લાચાર છું.

તારા—પણ એન આમ રડવાથી હવે શું ! મોતીનું પાણી
ઢિતરી ગયા પછી પરતાવવું નકામું છે.

પંડિતા—પણ હું મારા બાળકને મુકી જવા તૈયાર નથી.
તેમ મારા માબાપને ત્યાં પણ જવા નાખુશ છું. ત્યાં મારું કાળું
મુખકું લઈ કદાપિ જવાની નથી. પતિનો કાંઈ બત્તો નથી.

તારા—ત્યારે ક્યાં જશો ?

પંડિતા—જ્યાં ભાગ્ય લઈ જાય ત્યાં.

તારા—પણ એન. જ્યારે તમારા માબાપ આ વાત સાંભળશે
તો શું કેહશે ? તમારા અંતરે જો તેમની અપ્રિતી હોત તો તમેને
અંતરે મોકલત નહિ, અને તમારી બરદાસ રાખત નહિ. તેમણે માત્ર
તમારી બદનામી ન થાય, તથા પ્રાણની હાની ન થાય. તેટલાજ માટે
અંતરે મોકલી આપ્યા હતા. હવે તમારે આ આશ્રમના નિયમોને માન
આપવું જોઈએ. હવે તમે અંતરે વધુ રહી શકતા નથી, માટે મારું
માનો તો તમારા પુત્રને અંતરે મુકી તમારા પિતાને ત્યાં ચાલ્યા જાવો.

પંડિતા—નહિ.

તારા—ત્યારે ?

પંડિતા—હું જઈશ. પણ મારા પુત્રને તો નહિ મુકું. હું
મોટરોમાં સહેજ કરું. આનંદમાં મહાહું અને મારું બાળક આમ
નિરાધાર રીતે અનાથ આશ્રમમાં રહે તે મારાથી નહિ જોવાય.

તારા—ત્યારે શું કરશો.

પંડિતા—હું પરમદહાડે ચાલી જઈશ, અને મારા બાળકને
લઈ જઈશ.

તારા—મેન પરતાશો.

પડિતા—જેવા મારા ભાગ્યા. તમે હાલ જાવો. મને એકાં-
તમાં રહેવા દો.

કેહતા પડિતા પોતાના બાળકને છાતીએ લગાડી. પાછી
રડવા લાગી. પલંગ ઉપર ઢળી પડી. તેને રડતાં રડતાં પયમાન
કરાવવા લાગી. તારા તેની હાલત ઉપર વિશ્વાસ નાંખી ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૩ જી

ખાનદાની ખમીર.

જીવી પોતાના ખાનદાનની આબરૂ સાચવવા માટે પોતાના
અંધુ કિશોરથી વિરૂધ્ધ જમ પોતાના સસરાને બચાવી લીધો હતો,
અને પોલીસ કેસમાં પણ માત્ર જીવીના કારણે તેનો સસરો બચવા
પામ્યો હતો. તેને આશા હતી, કે હવે તેનો સસરો તેને નહિ સતા-
વશે. આટલાથી બોધ લેશે, પણ કરો દેડ ઉપાય પણ જાતિ સ્વભાવ
જતાં સાંભળ્યા છે. કાગડાને સોનાના પીંજરામાં પુરવામાં આવે,
વિધ વિધ પ્રકારના પકવાનો તથા મીષ્ટાંદો ખવડાવવામાં આવે તો
પણ નર્ક જોતાં લલચાય છે, કુંગલીને કરતુરીના ઢગલામાં દાટી
દેવામાં આવે, પણ પાછી કાઢતાં તેમાંથી દુરગંધનો નાશ થતો નથી
તેમ રીખવચંદ પણ એક પાપનો કીડો હતો. તે માંડ માંડ બચવા
પામ્યો હતો. પૈસાની પણ ખુબ ખરબાદી થઇ હતી. તે વખતે તો

તેણે સોગન પણ ખાધા હતા, કે જો ભગવાન મને આ આશ્ત્રમાંથી અચાવશે તો ભવિષ્યમાં કદાપિ આયુ' કૃત્ય નહિ કરે. પણ હાય ! જ્યારે તે જીવીને લઇને ઘેર આવ્યો, ત્યારે તેની પેહલી પાપી વૃત્તિ જગૃત થઇ હતી ને નીહાળી નીહાળી જીવી સામાં જોઈ રેહતો. પવિત્ર જીવી હવે પોતાના સસરાને પવિત્રજ માનતી. તેને લાગતું કે હવે રી-અવચંદ પોતાને સતાવશે નહિ. તો પણ તેના મનમાંથી ધાસ્તી નાશ પામતી નોહતી. પોતાના નાનક પતિ સામાં જોઈ જોઈ નિશ્વાસો નાખતી, અને કજોડાની મહોડાણ ઉપર એકાન્ત મળતાં ઘેર ઘેર જોવા આંસુ પાડતી હતી.

એક સમયે જીવી પોતાના જીવન ઉપર વિચાર કરી રહી હતી. તેવામાં તેણી પતિ તેની પાસે આવ્યો, પણ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. જીવીની સામાં જોઈ રહ્યો. જીવી પોતાના પ્રાણનાથને જોતાં મંદ મંદ હાસ્ય કરતાં કહ્યું. “ આવો. આવો. હું તો આપની દાસી છું ” કેહતાં ઉભી થઇ ગઇ.

ઉલાસ—“ તને..... ”

જીવકોર—કેમ અટકી ગયા પ્રાણ ! કહે'. કહો. તમારો હુકમ મસ્તકે ચઢાવવા આ દાસી અહરનિશ તલસ્યા કરે છે. હવે તો દાસી ઉપર દયા લાવો. બળતીને વધુ ના ખાજો. આવો મારા આશાના સ્વર્થે આવો, અને મારા અધિકારમય જીવનને પ્રકાશિત બનાવી દો.

ઉલાસ જીવકોરનું આવું બોલવું સાંભળી જ રહ્યો હતો. જીવકોર પોતાના પતિને ભેટવા આગળ વધી, પણ તેના પગો અચડાઇ રહ્યા હતા. હું બરાબ આવતું હતું. કાંઈ વધુ ખુલાસાવાર બોલવા જતી હતી, પણ શરમ દબાવતી હતી. તેની આંખોમાં હર્ષના આંસુ આવી ગયા હતા. તે ઉલાસની સમિપ જઈ ઉભી, અને પોતાના પતિદેવને

નિહાળવા લાગી. પોતાની સર્વે શક્તિ એકઠી કરી ઉભાસનો હાથ ગૃહો; કે તેના આખા શરીરમાં વિજળી દાખલ ન થઈ હોય તેમ જીવકોરને બાસ થવા લાગ્યો. આખા શરીરે પરસેવો છુટી ગયો; પણ ઉભાસ જેમ ઉભો તેમ ઉભોજ રહ્યો. જીવકોની રિચિતિ ધીમાં ધીમાં બદલાતી જતી હતી. છેવટે તે પતિના ચરણમાં ઢળી પડી. પોતાનું મસ્તક તેના ચરણોમાં મુકી રડવા લાગી. જીવીના આંસુડાએ ઉભાસના ચરણો બીજાવવા લાગ્યા. છેવટે તેનું હૃદય પીગળ્યું અને કહ્યું “ તું કેમ રડે છે ? ”

જીવી—ના રડું તો શું કરું નાથ. મારું સુખ આપની કૃપા ઉપર આપની દયાની નજર ઉપર અવલંબી રહેલ છે. શું તમે મારી સંભાળ નહિ રાખો ? જો નહિ તો જગતમાં તમારા વગર મારું કોણ છે. મેં તમારા માટે તથા જ્ઞાનદાન માટે કેટલું સહન કર્યું છે ? તે શું તમે જાણતા નથી. નાથ હૃદય થઈ ગઈ હતી.

ઉભાસ—પણ હું શું કરી શકું ?

જીવી—સર્વે કાંઈ કરી શકો છો. જો તમે મારો સાથ આપો તથા મારા કલ્યાણ પ્રમાણે ચાલો તો હમણું જ સર્વે સારા વાના થઈ જવાનો સંભવ છે, નહિ તો નાથ તમારું નહિ તો મારું જીવન તો નકામુંજ જવાનું

જીવી આટલા સુધી બોલવા પામી હતી કે તેનો મસરો ત્યાં આવી પોહ્યો.

રીખવચ્ચ દ—જીવલી ! મારા છોકરાને શું બમાવે છે કે ! શું અમે જાપ દીકરાને અલગ કરવા માંગે છે.

જીવકોર—નહિ. પિતા. નહિ. શું તમે તેમને સુખી જવા નથી માંગતા ?

રીખવચ્ચંદ—શું તેને બણવાનું મુકાવી દેવું; અને મોટ રાખું? પણ યાદ રાખજે તારી કપટ જાળ ચાલશે નહિ સમજ! ઉદાસ જ રહીશો તો ટાઇમ થયો છે.”

પિતાના આવા વચનો સાંભળતાંજ ઉદાસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. અને રીખવચ્ચંદ જીવી સામાં કોંઈની નજરે જોઈ રહ્યો. જીવી ધ્રુજ રહી હતી. રીખવચ્ચંદ ધીમાં ધીમાં જીવી પાસે ગયો, અને તેની પાસે બેસી તેનો હાથ પકડી લીધો. જીવી તેની સામાંજ જોઈ રહી.

રીખવચ્ચંદ—કેમ હજી પણ તારી ખુદ્દિ ઠેકાણે આવેલી લાગતી નથી. તું જણતી હશે કે મારો ક્રોધ શાન્ત થઈ ગયો હશે, પણ નહિ. તેં મારે સત્યાનાશ વાળી નાંખ્યું છે. તેમાં ખાસ મારા નાણાંનો સત્યાનાશ વાળી નાંખ્યો છે. તારા કંઠે મારા જીવનની કમાઈનો મોટો ભાગ નાશ પામ્યો છે. તે હું તારાથીજ વસુલ કરીશ

જીવી—તેમાં મારો શો પાંક.

રીખવચ્ચંદ—તારો નહિ તો કોનો? જો તેં મારે કંઈ માર્યું હોત તો કદાપિ મારા નાણાં બચ્યા હતા, એટલુંજ નહિ પણ તું પણ દુઃખી ન થાત. તારા ભાઈની તો હું બરાબર ખબર લેત, પણ પન્થેશ્વરે મારો બરાબર બદલે લીધો છે. તે હરામખોર જો નાસી ન ગયો હોત તો તેના તો હું પ્રાણજ લેત.

જીવી—પણ ગઈ ગુજરીને યાદ કરી નકામો સંતાપ શામાટે ચધારો છો. ચાલો મારો હાથ મુકી દો

રીખવચ્ચંદ—નહિ. તેમ નહિ થાય. તારા માટે બલે હું બચાવેલું જાણું, પણ મારી આશા પૂર્ણ કર્યા વગર રહેનાર નથી. એક વાર તો છટકી ગઈ પણ હવે તેમ થશે નહિ. હવે તો હું તને કેદમાં પુરીશ, અને તને અનાજનો એક ઢાણો કે ટીપુ પાણી સરખું

પણ આપીશ નહિ, પણ જો મારા વિચાર પ્રમાણે ચાલીશ તો પછી તારે લીલાવહેર છે.

જીવી રીખવચંદના આવા શબ્દો સાંભળી ધ્રુજ ગઇ. કામાંધ માણસ ભગવાનને પણ બૂલી જાય છે, અર્થાત દીવાનો બની જાય છે. તેમ રીખવચંદ પણ દીવાનો બન્યો હતો. તે જીવીને પોતાની તરફ ખેંચવા લાગ્યો તેમ જીવી તેનાથી દુર દુર નાસવા પ્રયત્ન કરવા લાગી.

જીવી—આમ ઘડી બે ઘડી માટે શામાટે મતી બગાડો છો. અને વૃદ્ધાશ્રમ શામાટે ખરાબ કરો છો. પુત્ર પત્ની પ્રત્યે આવા પ્રકારની વર્તણૂંક રાખવી તે શું તમેને યોગ્ય છે. હું તમારા પગે પડું છું. મને ન સતાવો. પ્રભુના માટે મને મુકી દો. વૃદ્ધ થયા છતાં તમારી આ વાંચ્છના!

રીખવચંદ—ગાંડી તારા કરતાં હું વધુ સમજુ છું. સ્ત્રી અને તેમાં વળી યુવાનનો સમાગમ થતાં તો મારા જીવનના દહાડામાં વધારો થાય છે. તારા માટે તો હું જીવું છું, નહિ તો ક્યારનો મૃત્યુ પામ્યો હોત. માટે તારે છુટકે ના છુટકે મારી માંગણીને તો વશ થવું પડશે, નહિ તો પછી તું મારા ક્રોધનો ભોગ થઈ પડીશ.

જીવી—શું ત્યારે તમે મારું શિળા લુટવા માંગો છો.

રીખવચંદ—નહિ; પણ તારી સાથે રંગ રાગ રમી તને દરેક પ્રકારે સુખી કરવા માંગું છું.

જીવી—મારે તેવા સુખની જરૂર નથી.

રીખવચંદ—પરતાપશ. રીયાઝ રીયાઝને મરીશ.

જીવી—દુઃખો તથા આફતોમાં પહાડો માથે ટુટી પડશે, પણ હું મારું શિયળ કદાપિ લુટાવા દષ્ટ નહિ.

રીખવચંદ—સાક્ષી રાંડની જાત સીધી માનેજ નહિ.

કેહતાં રીખવચંદ જીવી ઉપર બળાત્કાર કરવા ધર્યો; પણ જીવી પણ કાળીકા સમાન તેનો મુકાબલો કરવા લાગી. કોણ જાણે તેનામાં ક્યાંથી તાકાત આવી ગઈ કે તેણે રીખવચંદને એક એવી લાત મારી કે ચતોપાટ પડ્યો, અને જીવી ક્રોધમાં તેની સામાં જોષ રહી. આવી રીતે પછડાતા રીખવચંદનો ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તરત તે ઉભો થઈ ગયો, અને પાસે પડેલી એક ડાંગ ઉપાડી જીવીને એવી તો મારી કે તે “ઓ માડી મરી ગઈ” કેહતાં પછડાઈ. આનો લાભ લઈ રીખવચંદે તેના હાથ પગ બાંધી દીધા. અને તેને ઉપાડી એક ઓરડીમાં જોમ કોઈ લાકડાની ભારી નાંખતું હોય તેમ નાંખી બારણે બહારથી તાળું વાસી દીધું.

પ્રકરણ ૪ થું.

ઉલમાંથી ચુલમાં.

શા માટે સમાજ મને સંધરવા ન પાડે છે? તેઓમાં શા માટે અપવિત્ર ગણે છે? એટલા માટે કે મારી

પાસે બાળક છે. એકનો એક પુત્ર છે. ત્યાં સમજવાથી જોને ન મુકી શકી તેને હવે લાચારીએ મુકવો પડશે. હાય ! એક બાળુ પુત્ર છે તો બીજા બાળુ ઈર્જ્યત છે. તેમાં કેને પેહલું સ્થાન આપું? જો બાળકને તજતી નથી, તો સમાજ મને વ્યભિચારીણીના નામે ઉદ્દેશ

છે. કોઇ પણ સંધરવા સાફ ના પાડે છે. કોઇની પાસે મદદ માંગવા જતાં પેહલેજ પ્રશ્ન કરે છે કે “આનો પિતા ક્યાં છે ?” મેં એક નહિ પણ અનેકના ઝોટલા ઘસી નાંખ્યાં છે. ઘણાં શેડીયાના બારણાં ધ-કેલ્યા છે, પણ સર્વે જગ્યાએથી નિરાશા વગર કાંઇ પણ પ્રાપ્ત થયું નથી. હાય ! પુરૂષ વર્ગ કેટલો બધો સ્વાર્થી છે, તે મને સંધરવા માંગે છે પણ પુત્ર સાથે નહિ. ત્યારે શું હું પુત્રનો ત્યાગ કરું ! હાય ! જેના માટે માબાપોને ત્યાં ન ગઇ. મહેનત મજૂરી કરી બીજા માંગી કંઇક અપમાનો સહન કર્યા, તેને ત્યાગી દેવું. અને ત્યાગી દેવું તો તેના કેવા હાલ થાય !”

“આ સર્વે દુઃખો મારે પુરૂષોના કારણે સહન કરવા પડ્યા છે, માટે મારે તેનો બદલો લેવો જોઇએ. તેમને પણ હાલ હવાલ કરવાજ જોઇએ. પણ હાલ તેના માટે મારે પુત્ર તો તજવો પડશે. કેટલું બયંકર !”

આ પ્રમાણે એક સ્ત્રી પોતાના બાળકને બોળામાં લઈ વડોદરાના એક બાગમાં આમતેમ આંટા મારી રહી હતી; અને બોલી રહી હતી. તેની વય આસરે વીશેક વર્ષની હતી. તે સ્વરૂપવાન હતી, અને કોઇ ઉંચ કુટુંબમાં ઉછરેલી હોય તેમ લાગતું હતું અને જગતના ચઢતી પડતીના ચક્રમાં પીલાઇ આવી દયાપાત્ર હાલતમાં આવી પડી હોય તેમ સ્વાભાવિક રીતે લાગતું હતું.

તે પોતાના બાળકના સામાં એકા ટસે જોઇ રહી હતી. જાણે પોતાના પુત્રના ભાગ્ય ઉકેલતી ન હોય. એટલામાં એક મોટર આવી. તેમાં એક સ્ત્રીને એક પુરૂષ બેઠેલા હતા. તે સ્ત્રીની થોડા અંતરે મોટર ઉભી રહી ગઇ, અને તે બંને જણાં હાથમાં હાથ નાંખી

ધીમાં ધીમાં વાર્તાલાપ કર્તા કર્તા આમતેમ ટહેલવા લાગ્યા અને આમ ટહેલતા ટહેલતા છેટે નીકળી ગયાં. ડાહ્યવર પણ બગીચાની સુવાસિત મંદ મંદ વાતા શિતળ વાયુના કારણે ઉંઘી ગયો. તે બાળા જોઈ રહી હતી. તેને કાંઈ વિચાર આવતાં ઉભી થઈ ગઈ. ધીમાં ધીમાં પગે મોટર તરફ જવા લાગી તેની આંખમાં આ વખતે આંસુ હતા. તેણે પોતાના બાળકને ત્રણ ચાર ચુમ્મનો કરી લીધાં. તેણે પોતાના ખીસામાંથી એક ચીટી કાઢી બાળકના ગળામાં બાંધી દીધી. અને “ મારા લાલ મુજ હતભાગણી તને સુખી કરી શકશે નહિ. આજે હું તને તરછોડવા તૈયાર થઈ છું, એક માતા ડાકણ બનવા લાચાર બની છે. હું તને કાંઈ ગરીબને ત્યાં નહિ મુકું. આ મોટર કોઈ મારા ગૃહસ્થની લાગે છે. મને આશા છે કે તે તને પાળશે. ત્યાં તું સુખી થઈશ. સમાજ ખાતર હું તને તજી છું. મારે સમાજ પાસેથી બદલો લેવો છે, અને આથી આવું દયાહિણુ કામ કરવું પડે છે. મારા બાપ મને માફ કરજે. પ્રભુ તને સુખી રાખે. ” એવી રીતે મનને સમજાવતી સમજાવતી તે મોટરની સમીપ આવી ગઈ. ચારે બાજુ નજર કરી. કોઈ નોહતું. છેલ્લીવાર ચુમ્મન લઈ તેને મોટરમાં મુકી ત્યાંથી ખસવા લાગી. આ વખતે તેના હૃદયના કડકા થઈ રહ્યા હતા. પણ કોણ જાણે કંઈ શક્તિએ તેનું દિલ વજ્રસમાન થઈ ગયું.

લપાતી લપાતી અને સંતાતી સંતાતી તે મોટરથી છેટે ધણે છેટે જતી રહી, અને એક લતા મંડપમાં જઈ સંતાઈ ગઈ. જેમ કાંઈ મહાન ગુનેહગાર ન હોય તેમ ક્રુણ રહી હતી તેના અંતઃકરણ પોકાર કરી રહ્યું હતું કે “ તે જે પુત્રનો ત્યાગ કર્યો છે. તે એક આસુરી કામ છે. માટે જ તેને લઈ આવ. તારી પાસે હશે તો તે જીવી શકશે નહિ, તો કોણ જાણે શું એ થશે ’ આથી તે તરત

પાછી ત્યાં ઉભી થઇ. જ્યાં મોટર ઉભી હતી ત્યાં ગઇ પણ મોટરનો ત્યાં પત્તો નોહતો. વાંચક તું જાણી ગયો હશે કે આ બાળા કોઇ નહિ પણ પડિતા છે. અનાથ આશ્રમમાંથી તે પોતાના બાળકને લઇ નીકળી, પણ પિતાને ત્યાં ન જતાં વડોદરે આવી હતી. અને ગુપ્ત નામે રહેતી હતી.

આવકનો તો એક પણ માર્ગ નોહતો. અને સ્વર્ગ તો ચંતોજ હતો આથી તેણે પોતાના દાગીના વગેરે વેચી નાંખ્યા હતા, પણ તે પણ નાણું થઇ રહેતાં ઘણું શ્રીમંતો તથા ઉદારતાને નામે પંકાતા ગૃહસ્થો પાસે મદદ માટે ગઇ હતી. પણ તેને ત્યાં ઘણોજ કડવો અનુભવ થયો હતો. તે સમાજ ઉપર રીસે ભરાઇ હતી તેને આસરો આપનારા કેટલાક ઉત્પન્ન થયા હતા, પણ ત્યાં પુત્રનો ત્યાગ કરવો પડતો તેથી તે આસરો તેણે સ્વિકાર્યો નોહતો. આખરે લાચારીએ તે પોતાના પુત્રનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થઇ ગઇ હતી. અને કોઇ ગૃહસ્થને ત્યાં મુકતાં પોતાનો પુત્ર સુખી થશે. તે આશાએ તેણે પોતાના બાળકને તે ગૃહસ્થની મોટરમાં મુકી દીધો હતો.

મોટરને તથા પોતાના બાળકને તે ન જોતાં ઘણું દિલગીર થઇ. પોતાના આવા કૃત્યના માટે પસ્તાવવા લાગી, પણ શુ કરે લાચાર હતી. તેનું મગજ ભમવા લાગ્યું. ચક્કર આવતાં ખેસી ગઇ. આમ કેટલો સમય ખેસી રહી. અને જ્યારે કાંઇ ધીરજ આવી અથવા હૃદય હલકું થતાં ઉભી થઇ, ચારે બાજુ જોવા લાગી. તેની નજરે કોઇ પણ પડ્યું નહિ. તેણે આકાશ સામાં જોયું અને એક નિશ્વાસ નાંખ્યો. હવે ક્યાં જવું તેની તેને સમજ પડી નહિ. એટલામાં બે પુરૂષો તેની તરફ આવતા તેને માલમ પડ્યા. તેઓએ કોટ પાટલુન પેહરેલા હતા. માથે ઉત્તમ કોલીડીની બેંગ્લોરની ટોપીઓ પરિધાન

કરી હતી, પંડિતા તેમના સામાં જોઈ રહી. તેઓ બન્ને પશુ તેની લજોલગ આવી ગયા. આ બન્ને યુવાનોમાં એકનું નામ મોહન તો બીજાનું નામ જગન હતું.

મોહન—બાપ તું કાણુ છે. અત્રે શામટે ઉભી છે. મને લાગે છે કે તું કાંઈ આફતમાં ફસાયેલી છે

પંડિતા—બાપ. આફત ! હાય ! મારા ઉપર જે આફત પડી પડી છે તે પ્રભુ કામના ઉપર ન નાંખે.

મોહન—તમે ક્યાં રહો છો.

પંડિતા—મારૂં કાંઈ રહેઠાણુ નથી. નિરાધારોનું સ્થાનજ ક્યાં હોય. જ્યાં કાંઈ સહેજ આસરો મળી ગયો તે મારૂં નિવાસ સ્થાન.

મોહને પંડિતાનું આવું બોલવું સાંભળી જગનના કાનમાં કંઈ કહ્યું પંડિતા તે સમજી શકી નહિ.

મોહન—ત્યારે તું અમારી સાથે આવીશ.

પંડિતા—ક્યાં ?

મોહન—જ્યાં તને સંપૂર્ણ આનંદ તથા આરામ મળે તેવા સ્થળે.

પંડિતા—મારી સાથે દગો તો નહિ રમવામાં આવે.

મોહન—અમે હિંદુ ધર્મ એક નિરાધાર હિંદુ બાપ સાથે દગો રમીએ ? નહિ. તે ન બને અમે તો માત્ર તમારી હાલત જોતાં દયા આવતાં મદદ કરવાના માટેજ આવું કરીએ છીએ. તેમાં અમારો હિંદુ ધર્મ સમજીએ છીએ. તેમાં ખાસ કારણુ એ છે, કે જો કાંઈ મુસલમાન મવાલીના હાથમાં સપડાઈ જશે તો તમારી ધણી ખરાબ હાલત થશે. સત્ય રીતે તો એક હિંદુ બાપને આફતમાં જતી બચાવી

લેવી એવો અમારો ધર્મ સમજીનેજ તમેને આટલો આગ્રહ કરીએ છીએ.

મોહન—પ્રભ તમારું કલ્યાણ કરે.

પંડિતા પોતાની જાતમાં આખા દેશાતી જોઇ તે બંને યુવાનો ખુશ થઇ ગયા. બંનેએ અરસપરસ સામ સામાં જોયું. અને આંખોના ધારામાં કંઈક કંઈ વાતો કરી નાંખી. પંડિતા પોતાની પેલ્લાની સ્થિતિ સાથે હાલની સ્થિતિ સરખાવવા લાગી; અને ભવિષ્યમાં શું થશે? તેના વિચારમાં પડી ગઇ. “જેમ રાખે રામ તેમ રેલવું” દુઃખ કેની આગળે ફેલવું” તેમ સમજી હાલતો સંજોગોને વશ થઇ આ બંને અજાણ્યા યુવાનો સાથે જવા તૈયાર થઇ ગઇ. પેલા યુવાનોએ તરત ગાડી મંગાવી અને તેમાં તેને બેસાડી. તેઓ પણ બેસી ગયા.

આ સર્વે બીના એક સાધુ જેવો જણાતો સમિપના લતા મંડપમાં સંતાઇને જોઇ રહ્યો હતો. જેવી ગાડી આગળ ચાલી કે તે સાધુ બહાર આવ્યો અને ગાડીની પૂઠ પકડી બરાબર થોડે થોડે છેટે ચાલવા લાગ્યો. ગાડી પૂલ ઉપર આવી કે એક કોઇ બાળકના રડવાનો અવાજ પંડિતાના કર્ણે અથડાયો. તેણે તરત ગાડીનો પરદો ઉઠાવી જે બાળુથી અવાજ આવતો હતો, તે તરફ જોયું. તેને લાગ્યું કે આ રડવાર માર્જન બાળક છે. આથી તેની ધીરજ ખુટી ગઇ ગમે તેમ પણ તે માતા હતી. તરત તેને લેવા માટે ગાડીમાંથી ઉતરવા માટે તૈયાર થઇ ગઇ.

પંડિતા—ગાડી ઉભી રાખો.

મોહન—કારણ?

પંડિતા—આ બાળક આ માટે રડે છે. તે મારે જોવું છે.

મોહન—એમાં જેવા જેવું શું છે, આમતો ઘણી વ્યભિચારીણીઓ ગર્ભ રેહતા પોતાના બાળકોને નાંખી દે છે. માટે તેમાં જેવા જેવું કાંઈ નથી.

પંડિતા—નહિ. હું તે બાળકને લઈ આવીશ.

મોહન—અરે ! વાહ ! વગર જણ્યાની પીડા લેવાનું કારણ ? તમે લેવા જશો અને જે પોલીસ જેઠ લેશે તો તમોને ગુનેહગાર ઠરાવી કેદમાં નાંખશે માટે દયા ડાકણુને ખાય એવો ઘાટ ઘડાશે.

પંડિતા—ગમે તેમ થાવો, પણ હું તો તેને લાવીશજ.

મોહન—તે નહિ અને.

પંડિતા—કારણ ?

મોહન—હમો જણી જેઠ આકૃતમાં પડવા માંગતા નથી. ગાડીવાળા ગાડી ચલાવ.

કેહતાં મોહને પોતાની પાટલુનમાંથી રૂમાલ કાઢી પંડિતાના મુખ દબાવ્યું કે તરત તે બેભાન થઈ ઢલી પડી. સંજોગ પણ એવો બન્યો કે પેલો સાધુ એક વૃક્ષની પાછળ રહી સર્વે વાત સાંભળતો હતો; અને જ્યારે તેના સમજવામાં સર્વે વાત આવતાં ગાડીને અટકાવવા આગળ વધ્યો કે ગાડી પુરકાટ દોડતી દોડતી આગળ નીકળી ગઈ. સાધુ ત્યાં વિચારમાં જ ઉભો રહી ગયો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ શું આ કોઈ બદમાશો તો નહિ હોય ? મને તો એવાજ લાગે છે. અને શું તે સ્ત્રી પંડિતા છે ? જે પંડિતા હોય તો તે અત્રે ક્યાંથી ? તેનો બાળક સાથે શો સંબંધ ? આવડુંઆવા પ્રશ્નો તેને થવા લાગ્યા. તેનો તે કાંઈ પરિણામ લાવી શક્યો નહિ. બાળક બરાબર રડી રહ્યું હતું.

અર્થાત છેવટે એ સાધુ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે પહેલાં બાળકને સંભાળી લેવો જોઈએ. અને તેનો બહોજસ્ત કર્યા પછી આગળ જોઈ લેવાશે. કે તરત તે સાધુ જે બાળુથી બાળકના રૂદ્ધનો સ્વર આવતો હતો તે બાળુ ગયો, અને બાળકને ઉપાડી લીધો. બાળકને જોતાં તેને ખાતરી થઈ કે આ બાળક તે સ્ત્રીનું જ છે, કારણ તેની મુખાકૃતિ આબાદ તેને મળતી આવતી હતી. સાધુએ એક નિશ્વાસ નાંખ્યો; અને બાળકને લઈ ચાલતો ગયો. સાધુની આંખમાં આંસુ હતા. શામાટે ? તે હાલ કાંઈ ન કહી શકાય. આ સાધુ કોણ ? પડિતાનું શું થયું ? તે માટે વાચક આગળ ચાલ.

પ્રકરણ ૫ મું.

મુક્તિ.

રાત્રિના એ વાગી ગયા છે, પણ વાગવાની તૈયારી છે. આખા અમદાવાદ શહેરમાં રાત્રિનો અધકાર પ્રસરી રહ્યો છે:

કેટલા સુખી પ્રાણીઓ શિતળ મધુર નિંદ્રા લઈ રહ્યા છે, ત્યારે કેટલા આટલો સમય થએલો છતાં આમ તેમ પાસા મારી રહ્યા છે, પણ તેમને નિંદ્રાના દર્શન સરખા પણ થતા નથી. આવીજ હાલત જીવ-કોરની હતી. તેના સસરાએ તેને દુઃખ આપવામાં કોઈ પણ પ્રકારની ન્યુનતા રાખી નોહતી. હમેશ તે ઝોરડીનું તાળું ઉઘાડી અંદર આવતો અને મારતો હતો. જીવકોર કાંઈ બોલ્યા વગર સર્વે સહન કરતી હતી, તેણે

ઠરાવ કરી લીધો હતો કે પ્રાણ જય તો બલે, પણ પોતાના શિયળને છુટાવા દેશે નહિ. જીવકોરની આવી મક્કમતાં જોઈ જાલીમ રીખવ-ચંદનો ક્રોધ પણ મક્કમતા સાથે વધુ વધુ આગળ વધતો જતો હતો. અને જીવકોર ઉપર જીવનનો વરસાદ વરસતો હતો.

છેવટે સહનશક્તિતાની પણ હદ હોય છે. આમ રિખાઈ રિખા-ઈને મૃત્યુ પામવું તેના કરતાં આપઘાત કરી મરી જવાનો જીવકોરે વિચાર કર્યો હતો, પણ ત્યાં આગળ આપઘાત કરે તેવો તેને પ્રસંગ કે સાધનનો અભાવ હતો. તેની રૂમમાં માત્ર ત્રણ ચાર વાસણ વગર કંઈ નોહતું.

જીવકોર કેદી અવસ્થામાં તે ઓરડીમાં બેઠેલી હતી. તેની આંખોમાં દુઃખોમાં તથા જૂખ તરસના કારણે ખાડા પડી ગયા હતા. મુખ લેવાઈ ગયું હતું. અર્થાત પેહલાના જેવી કાન્તિ રહી નોહતી. કાલે સારા દહાડા દેખાશે કે આવશે એ આશામાં તે દુઃખો સહન કરી રહી હતી, પણ તેની આશા નાશ પામી હતી. તેથી તેણે આપઘાત કરવાને ઠરાવ કર્યો હતો. તે એક ફાટેલી ગોદડી ઉપર પડી રહી હતી, કે કંઈ વિચાર આવતાં હોય ત્યારે પાછી બેસી ગઈ. જાનને હાથ જોડી બોલવા લાગી કે -

“હે! પ્રભુ! તું ક્યાં ચાલ્યો ગયો છે. શું તું નથી જોતો કે મારા ઉપર કેવા કેવા પ્રકારના જીવનો થઈ રહ્યા છે. શું તું આ વાતથી અજાણ છે. તું તો ગરીબોનો નાથ તથા દુઃખીનો બેલી છે. તો મારા સંજંધમાં આમ કેમ? સતિ દ્રૌપદિતું શિયળ સાચવવા હે શ્યામ તું ગરૂંડે ચઢીને આવ્યો હતો. મહા સંગ્રામ કરી પાપીઓનો ક્ષય કર્યો હતો. તો પછી જ્યારે હું મારા શિયળ માટે આટલા

દુઃખો સહન કરી રહી છું. ત્યારે તારા અંતઃકરણમાંથી દયા ક્યાં નાસી ગઇ છે.”

“હું એક નિરાધાર છું. મારો આધાર તારા વગર અન્ય કોઇ નથી. પતિદેવ નાના છે. અને તેમનું તેમના પિતા આગળ કોઇ પણ ચાલતું નથી. તેમના હૃદયમાં મારા માટે લાગણી છે, પણ તેઓ કોઇ પણ કરી શકતા નથી. અરે ! હાય તે તો પુત્રવધુના પ્રત્યે મલિન વાંચ્છના રાખે છે. તેઓ મારો શિયળ બંગ કરવા માગે છે. હું પવિત્ર રેહવા મનઘન કરી રહી છું તેના માટે આવા દુઃખો સહન કરવા પડે છે. ગોવરધન ધારી ! જો તું મારી બહારે નહિ આવે તો કોની બહારે આતીશ ? શું તું જગતમાં પાપજ પ્રસારવા માંગે છે ! જો નહિ. તો પછી મને કેમ બચાવી લેતો નથી ? અને જો તેમ કરવામાં તારી શક્તિ ચાલતી ન હોય તો પછી મને તારી પાસે બોલાવી લે. જીવન કરતાં મૃત્યુ મને વધુ પસંદ છે. હું મૃત્યુને બેટલા તૈયાર છું.”

“હવે. મારામાં દુઃખો સહન કરવાની શક્તિ નથી. મૃત્યુ ! મૃત્યુ ! આવ. આવ. આ નિર્ભાગીને તારા શાન્ત હાંચડામાં લઇ લે.”

“કાળદેવથી નહિ બને તે હું કરી બતાવીશ” બારણાં બહારથી આવજ આવ્યો આ આવજ સાંભળતા જીવકોર ધ્રુજ ગઇ તે આવજ તેના સસરા રીખવચંદનો હતો. જીવકોર ધ્રુજતી ધ્રુજતી બારણા તરફ જોઇ રહી. રીખવચંદ અંદર દાખલ થયો.

જીવકોર—આ સમયે કેમ આવ્યા છો.

રીખવચંદ—તેનોજ જવાબ લેવા.

જીવકોર—હું તેનો તો જવાબ આપી ચુકી છું.

રીખવચંદ—પણ હું છેવટનોજ જવાબ લેવા આવ્યો અને આ જવાબ ઉપરજ તારા જીવન મરણનો આધાર છે; અને જો

નહિ માને તો કાલ સવારે તારા ઉપર શોક લાવી હિમી કરી દષ્ટ અને તને તો રિખાવી રિખાવી મારીશ. માટે સમજી જા, નહિ તો પાછળથી મારી સર્વે વાતો કબુલ કરીશ તો પણ કાંઈ થઈ શકશે નહિ. જે તું ચારી મરજીને વશ થઈ તો પછી તારે લીલા લહેર છે, અને હું પણ તારો ગુલામ બનીને રહીશ બોલ શું કહે છે ?'

જીવકાર કાંઈ બોલી નહિ. રીખવચ્છંદ આગળ વધ્યો, અને તેનો હાથ પકડી લીધો અને પોતાના તરફ ખેંચવા લાગ્યો. જીવકાર બેઝાકળી માફક તેના સામાં જોઈ રહી અને ખેંચાવવા લાગી જીવકારની આવી હાલત જોતાં રીખવચ્છંદે તેની કેડમાં હાથ નાખી પોતાના બાહુપાશમાં લઈ લીધી, અને મનમાં આનંદ માણવા લાગ્યો કે આખરે મારી મન વાંચના પૂર્ણ થવાનો સમય આવી લાગ્યો. જીવકારનો શ્વાસ જોરથી ચાલતો હતો. સાથે મુજી રહી હતી. ત્યારે રીખવચ્છંદે પણ શ્વાસ જોરથી ચાલી રહ્યો હતો. તેની કામવાંચના ત્વરિત ગતિએ વધતી જતી હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે જીવીના યોવન પ્રદેશના ઉભરાયલા યોવનનું મૃદન કરે. તે સાથે તેણે તે પ્રત્યે નજર નાખી કે જાણે નજર ચોંટી ન ગમ્મ હોય તેમ બીજી તરફ ન જોતાં તે તરફ તાકી રહ્યો. જીવકાર કામાંધ કુટુલની સામાં જોઈ રહી હતી અને તે પોતાના યોવન પ્રદેશને નિહાળી રહ્યો છે. તે જોતાં તે પણ પોતાના યોવન પ્રદેશ પ્રત્યે જોવા લાગી. તેણે એક નિશ્વાસ નાંખ્યો. સાથે તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયા.

રીખવચ્છંદ—કેમ હૃદય ! નિશ્વાસ નાંખી શામાટે રડે છે. હવે તારા હૃદયના દહાડા આજથી પૂર્ણ થાય છે. કાલ સવારથી તું આ ધરની માલિક બનશે; એટલુંજ નહિ પણ જે ધારશે તે કરી શકશે. આવ મારા તપેલા હૃદયને શાન્ત કર.

કેહતા રીખવચ્ચંદે જીવકારને પોતાની જાતી સાથે લગાડી લીધી, અને યુગ્મન કરી મૃદન કરવા લાગ્યો. હવે જીવકારને પોતાની રિચ-તિનું જ્ઞાન થયું; પોતાનું શું થવા બેઠું છે, અને પોતે કેવા પાપના માર્ગે વિચરી રહી છે. તેમું જ્ઞાન થયું. સાથે રીખવચ્ચંદે બળ વાપરી જીવી ઉપર ચઢી બેઠો. જીવી મોટી આકૃતમાં આવી પડી હતી, જેના માટે તેણે આટલા આટલા જીલ્લો સહન કર્યા. તે શિયળ આમ લુ-ટાવવાની અણિ ઉપર આવતાં તેના મનમાં પોતાના ઉપર ચિંકાર છુટ્યો, પણ તે જીવી ફસાઈ હતી કે પાપીના હાથમાંથી મુક્ત થવું મુશ્કેલ હતું. તેણે છુટી જવા બળ વાપર્યું પણ ફાપી નહિ વિષ્ણુપદ જેમ જેમ જીવી મુક્ત થવા બળ કરતી તેમ તેમ તેને વધુ દુખાવતો હતો. તે બરાબર તેની જાતીથી થોડા છેટે બેઠેલો હતો. હવે તે ધીમાં ધીમાં ખસતો ખસતો જીવીના ચરણો તરફ જઈ રહ્યો હતો. પાસે જ્ઞાનસ ગળી રહી હતી અને પ્રકાશ તે આરડીમાં પ્રસરી રહ્યો હતો. જીવી હાથ્યા ચાથ્યા પગર પડી રહી હતી.

રીખવચ્ચંદનો વિચાર થયો કે જ્ઞાનસને ખસેડી દેવામાં આવે તો સાફ જેથી અંધકાર થતાં પોતાની ઇચ્છામાં ફાપી શકે અને શરમ જેવું રહે નહિ. આથી જ્ઞાનસ હોલવવા તે ઉભો થઈ ગયો. પણ જ્ઞાનસ હોલવવાના બદલે તેણે રૂમ બહાર મુકી દીધી. જીવી માટે આ પ્રસંગ ઉત્તમ હતો. તેનો લાભ તેણે બરાબર લીધો તે તરત ઉભી થઈ ગઈ અને બારણાં આગળ લપાઈને ઉભી રહી ગઈ; અને જેવો રીખવચ્ચંદ અંદર દાખલ થઈ બારણાં વાસી પોતાની વાંચના પૂર્ણ કરવા આગળ વધે તે પેહલાં જીવીએ પોતાનું સર્વે બળ એકત્ર કરી તેને એવો ધક્કો માર્યો કે તે ઉઘા મુખે પછડાયો, અને એવો પછડાયો કે તરત ઉભો થઈ શક્યો નહિ, આનો લાભ

સાંધે જીવકોર તરત બારણા ઉઘાડી બહાર નીકળી ગઈ, અને પાછા તરત બારણાં વાસી દઈ બહારથી તાણું લગાવી તેની ચાવી ખારી-માંથી બહાર ફેંકી દીધી, અને છુટકારાનો દમ લીધો. તેણે આજી-આજી બેયું કાષ નોહવું.

રાત્રિના બે વાગી ગયા હતા. અખિલ જગત ધોર નિંદ્રાને આધિન થઈ ગયું હતું, પણ જીવકોર જલિમના પંજમાંથી મુક્ત થતા ધ્રુજતી અને રડતી રડતી પોતાનો પતિ જ્યાં સૂતો હતો ત્યાં આવી. તે શાન્ત નિંદ્રામાં ધોરી રહ્યો હતો. તેને જોતાં તેની આંખ-માંથી આંસુડા વેહવા લાગ્યા. ધીમાં ધીમાં તે પોતાના પતિ સમિપ જવા લાગી, પણ કાણ જાણે શો વિચાર આવ્યો કે પાછી બટકી ગઈ. તેનું મસ્તક નમી ગયું. જાણે છેલ્લાજ નમન ન કરતી હોય !

આમ કેટલોક સમય મસ્તક નમાવી ઉભી ઉભી રડતી રહી. જ્યારે રૂદન કરવાથી તેનું હૃદય હલકું થયું કે તે પોતાના પતિને ઉદેશી કેહવા લાગી. “જ્ઞાત્રા ! માફ કરશો. આ નિર્ભાંગી દાસીને માફ કરશો. હું આપનો વાંક કાઢવા માંગતી નથી. વાંક જો છે તો મારા જાગ્યનો છે. મારો ધર્મ છે, કે હું પતિના ચરણોની શિતળ છાંય મુકી કાંઈ પણ ન જાવું, પણ હાય ! તે શિતળતા મારા માટે આદ્ય સમાન છે, માટે આપને મુકી આ પાપણી ચાલી જાય છે, અને તે હંમેશના માટે જાય છે. અમ જન્મમાં જો પ્રભુને મેળવવાની ઇચ્છા હશે તો મળીશ. જો કે તેવી આશા સરખી પણ નથી, તો પણ આવતાં જન્મમાં તો મળીશજ. મારા પૂર્વ જન્મના પાપે આજે આપને મુકી સંચરે છું નાથ.”

“નાથ ક્ષમા કરજો. મુજ પાપીણિના પાપ ક્ષમા કરજો. તમને મુકી જતાં મારું હૃદય રેંસાય છે, પણ શું કરું ? નાથ સાચાર છું.

જીલ્લો સહન કરવાની શક્તિ હવે મારામાં નથી રહી. એકલી મારધાર અને બૂખમરો હોત તો ઠીક હતું, પણ જ્યાં શિયળ લુટાવવાની ધાસ્તી હોય ત્યાં કેવી રીતે રહી શકું”?

“ મારા ચાલ્યા જવાની વાત સવારમાં જાહેર થશે. મારા ઉપર જૂઠા આક્ષેપો મુકવામાં આવશે. મારી ખરી હાલત પ્રજા વગર અન્ય કોઈ જાણતું નથી. તેમ અન્યને પણ જણાવવા માંગતી નથી. પ્રાણ જતાં પણ નહિ જણાવું, અને પ્રાણ ગુમાવીશ પણ શિયળ નહિ ગુમાવું. નાથ આપનો હક લુટાવા નહિ દવું. આપના નામને કલક નહિ લાગવા દવું. ”

ત્યાં સુધી બોલવા પામી હતી કે ટાવરમાં ચારના ટકોરા થયા. તે સાંભળતા સાર્વધાન થઈ, અને અમણાં સવાર થઈ જશે. તે ધાસ્તીએ ત્યાંથી ખસી ધરના મુખ્ય ભાગમાં આવી. ખુંટીએ લટકાવેલી આવીએ લઈ એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી પોતાની જાણસો કાઢી શરીર પેહરી લીધી. અને એક જોડ લુગડાની કાઢી શરીર ઉપરના જીન તથા ફાટેલા લુગડાને બદલી એક સારી જોડ પણ પેહરી લીધી. કેટલું રોકડ લઈ પાછી પોતાના પતિની પાસે આવી હજી પણ તે નિંદ્રામાં હતો. જીવીની આંખમાંથી બોર બોર જેવા આંસુ પડી રહ્યા હતા.

પતિનું દેહતર ઉઘાડી એક નોટ કાઢી. તેમાંથી કાગળ ફાડી પત્ર લખવા બેસી. રડતી જતી અને લખતી જતી. આંસુએ પત્ર ભીંજતો હતો. છેવટે પત્ર પૂર્ણ કરી પતિની છાતી ઉપર મુકી. ઘર મુકી ચાલી નીકળી. હાલ તો જીવકેર જલિમ સસરાના પંજમાંથી યુક્ત મેળવવા ભાગ્ય ઉપર આધાર રાખી ઘરમાંથી ચાલી નીકળી.

પ્રકરણ ૬ હું.

આપઘાત.

સ વાર થવા આવ્યું હતું. જીવીનો પતિ જગત થયો હતો. સ ધરમાં કાંઈ દેખાતું નોહતું; કારણ જીવીતો ચાલી ગયો હતો.

કામાંધ વૃદ્ધ તો ઓરડીમાં પુરાયો હતો, અને નીકળવા ફાંફાં મારી રહ્યો હતો. વખતે જુઓ પાડે ને આડોશી પાડોશી જાણે તો ફળેતો થાય તે કારણે બારણાને તોડી કાઢ પથ ન જાણે તેમ બહાર નીકળવા માંગતો હતો. તેણે ઘણી મેહનત કરી પણ તેમાં તે ફાવી શક્યો નહિ, અને તે રૂમમાં એવું એક પણ સાધન નોહતું કે જેથી બારણાં તોડી શકે. આથી નિરાશ થઈ બેસી રહ્યો.

જીવીનો પતિ ઉભો થતાંજ છાતી ઉપરનો પત્ર તેના જોવામાં આવ્યો કે તરત ઉપાડી લીધો, અને વાંચવા લાગ્યો.

“બહાલા પ્રાણેશ !”

“આજે આ પહેલ વહેલોજ પ્રસંગ છે કે હું આપની ઉપર પત્ર લખું છું; મારી આશાના સૂર્ય આ પત્ર લખતાં મારે કાળજી કપાય છે. મારે દુઃખ કાર્ષની પણ આગળ ફેરવા કરતાં તમારા આગળ પત્ર દારા દર્શાવું છું; વખતે તમે નહિ જાણતા હોય. જાણ્યો તો દુઃખી થશો. હું આશાબરી આપને નિહાળી રહેતી, મુખે કાંઈ પણ બોલી શકતી નહિ, પણ આપે મારા હૃદયને ઉકેલવાની સહેજે મેહનત ન લીધી. લીધી હોત તો મારો આ વખત ન આ-

વત. આપે ઓપના પિતાની મરીયાદના કારણે મારા દુઃખો જોવા છતાં આંખ આડા કાન કર્યાં. તે તમારો ધર્મ હતો કે પિતાની આમાન્યા સાચવો; પણ આજે મને લખતાં શરમ આવે છે કે તમારા પિતાની કુદ્રષ્ટિના કારણે અને તેમની મલિન ઇચ્છાના કારણે મને પહેલીવાર સળંગ ૭ મારવામાં આવી હતી. તેમાંથી બચી ગયો. પાછી આવી, પણ આપના પિતાની મતિ એને એજ રહી બીજીવાર મારા શિયળની માંગણી કરી. હું નજ ડગી. આથી મને બાંધી ઓરડીમાં કેદ કરી, અને અસહ્ય દુઃખો આપવા લાગ્યા. આ સર્વે તમે જોતા હતા, પણ કંઈ ન બોલ્યા. સહન કરવાની પણ હદ હોય છે. આજ સાંજે તમારા પિતા મારી લાજ લુટવા મારી રૂમમાં આવ્યા હતા, પણ પ્રભુ કૃપાએ હું બચી ગયો છું, અને તેમનેજ ઓરડીમાં મેં પુર્યાં છે, ચાવી નાંખી દેવામાં આવી છે. હવે હું અત્રે રહું તે મારા માટે ઉત્તમ નથી. જો રહું તો મારા ઘણાં જુરા હાલ થાય. તમે મને બચાવી ન શકો. તો પછી નિરાધારના શ્વા હાલ થાય. માતાને ત્યાં પણ નહિ જવું. ત્યાં જવું તો પાછું આવવું પડે અને દુઃખના પહાડો તુટી પડે. માટે હવે તો અત્રેથી મારો પ્રભુ જ્યાં લઈ જશે ત્યાં જપશ. અને પ્રાણુ જતાં પણ કલંક લાગવા દષ્ટિ નહિ, કારણ પ્રાણુ કરતાં પવિત્રા વધુ પ્રિય છે.”

“ મારી કાંઈ પણ શોધખોળ કરશો નહિ. મારો પત્તો લાગ્યો નહિ અને જડીશ તો મૃત્યુ પામેલી હોયશ. ક્યાં જવું છું ? કે ક્યાં જપશ ? તેનું જ્ઞાન મને પણ નથી. પ્રભુ જ્યાં લઈ જશે ત્યાં જપશ. પ્રાર્થણ ! મારો વાંક માફ કરશો. મારા મૃત્યુના સમાચાર સાંભળ્યા તો દુઃખી ન થતાં. બીજા લગ્ન કરજો, પણ જો જો બીચારીના જીવનને મારી માફક નષ્ટ કરતા નહિ બહાલા ! હું તમારા દર્શન કરી

દુઃખની મારી ચાલી જવું છું. જાગ્યમાં હશે તો મળીશ નહિ તો પરલોકમાં મળશું. હું છેલ્લા આપના પાસે બિલ્લા માંગું છું. તે અન્ય કાંઈ નહિ પણ મારા નાસી જવાનું ખર્ચ કારણ ન સંતાડતા સર્વેને જણાવજો. જેથી સમાજ મારા સંબંધમાં ખોટા વિચારો બાંધી ન શકે. કારણ બહનામી, બેઇજજતી કરતાં મૃત્યુ પામવું મને વધુ પ્રિય છે.”

“બહાલા સવાર થતાં મારી સર્વે સ્થળે શોધખોળ થશે. મારી માતા જાણશે. તેને ધીરજ આપજો. વધુ લખતાં મારું હૃદય ચીરાય છે, તેના કકડે કકડા થઇ જાય છે. પ્રભુ ! પ્રભુ ! પ્રભુમ.

લિ.

દુઃખીમારી

જીવકોર.

પત્ર વાંચતાંજ તે બેબાકળો ઉભો થઇ ગયો, અને તરત તેના પિતા જે રૂમમાં હતો ત્યાં જઇ પોહચો.

ઉલાસ—પિતા ક્યાં છે ?

રીખવચ્ચંદ—કાણુ પુત્ર ઉલાસ બારણાં ઉઘાડ.

ઉલાસ—પણ મારી પત્ની ક્યાં ?

રીખવચ્ચંદ—તેને તો હું અમલ્યાં બહાર નીકળતાં સીધી બનાવી દઇશ, કારણુ હું તેના ઉપર અત્રે દયા ખાઇ આવ્યો કે મરશે તેના જેવું કાણુ થાય. મેં તેના સર્વે વાંકો માફ કર્યા, અને હવે સુધરી ગઇ હશે. અથવા સુધરી જશે તેમ જાણી તેની રૂમમાં આવ્યો કે તે છીનાળે મને ધક્કો મારી પાડી નાંખ્યો અને બહાર નીકળી મને અત્રે પ્રરી દીધો.

ઉલાસ—શું આ તમો સાચું કહે છે.

રીખવચ્ચંદ—ત્યારે શું હું આ ઘડપણમાં અસત્ય બોલી બવ બગાડું છું.

ઉલાસ—તમે તો બવ બગાડવા તૈયાર હતા, પણ તેણેજ તેમ કરવા દીધું નથી.

રીખવચ્ચંદ—એટલે ?

ઉલાસ—તમારા મનને પૂછો. તમે આ પ્રત્યે કેવા પ્રકારની વર્તણૂંક ચલાવી છે. તેને યાદ કરો. તેણે તમારા ઉપર શા શા ઉપકાર કર્યા છે. તેનો સહેજ ખ્યાલ કરો. પિતા. પિતા. શું પુત્રવધુના સંબંધમાં કુદ્રષ્ટિ કરવી તેમાં તમારો બવ નહિ બગડતો હોય કેમ ?

રીખવચ્ચંદ—શું તે છીનાળના ભરમાવવાથી આવું તો બોલતો નથી. કેવી બદમાશ. કેવું ઉધુંચતું ભરમાવી દીધું છે. હાય ! હાય ! જગતમાં પુત્રો જેટલા વહુના ચમ્પ જાય છે તેટલા માઆપના ચતા નથી. ખવડાવી પીવડાવી મોટો કર્યો તેનો તો આ બદલો આવતો નથી.

ઉલાસ—પિતા. તે તો તે હતી કે જે તમારા દુઃખો સહન કરતી હતી; અને તમારી વાતો સંતાડતી હતી. પોતાના ઉપર દુઃખોના વરસાદો ચતાં પણ ઉંડે સરખી પણ નોહતી કરતી. તે સમજતી હતી કે આથી મારાજ ખાનદાનની આબરૂને ધોકા લાગશે. મારી સાથે સર્વેની બદનામી થશે; પણ હવે તેને એવા પ્રકારની ધારતી નથી. હું તમારા સર્વે અવગુણો જગતની આગળ મુકીશ.

રીખવચ્ચંદ—આ તું શું બોલે છે ઉલાસ ! મારા અવગુણ આ વહુ હાલતમાં હું પાપી વિચાર કંઈ અને તે પણ ખેટા તારી સ્ત્રી સાથે તોઆ તોઆ. પ્રભુ એવો અવસર ન લાવે.

ઉલાસ—પ્રભુની કૃપાથીજ તે બચી, અને એવો અવસર ન આવી શક્યો, નહિ તો તમે તો પાપ માર્ગે વિચારવા તૈયારજ હતા.

રીખવચ્ચંદ—પણ બારણા તો ઉઘાડ.

ઉલાસ—બારણા હું ઉઘાડી શકું એવી હાલતમાં નથી મારાથી ઉઘડી નહિ શકે.

રીખવચ્ચંદ—કારણ ?

ઉલાસ—બહાર તાળું છે, અને તેની ચાવી મારી પાસે નથી.

રીખવચ્ચંદ—એટલામાં તપાસ કર હશે.

દઈલાસ—નહિ. તાળું તોડવું પડશે, અને તે માટે કાષ્ટને બોલાવવો પડશે.

રીખવચ્ચંદ—ના. ના. તેમ ન કરતો. તુંજ તોડી નાંખ, પણ તપાસતો કર, ચાવી મળી આવશે.

ઉલાસ—ચાવી તો તેણે કાંઈ નાંખી દીધી છે, અને સાથે તે અત્રે નથી. કાંઈ ચાલી ગઈ છે.

રીખવચ્ચંદ—હા. કાષ્ટને લઈને નાસી ગઈ હશે. ઉલાસ તારા-માંજ પાણી નથી, નહિ તો તે સાલી નાસી શું જાય. ઉભીને ઉભી ચીરી નાંખવામાં ન આવે. હવે તું જલ્દી બારણા ઉઘાડ હું તેને પાતાળમાં ગઈ હશે તો ત્યાંથી પણ ખોળી કાઢીશ. સાલી ક્ષીની જાત કાષ્ટની થઈ છે કે આપણી થાય. તે ગઈ ક્યાં હશે? તેની માને ત્યાં ગઈ હશે. ખીજી જવાની હતી ક્યાં? અમણાંજ જઈ ચોટલો પકડી ધસડતી ધસડતી ખેચી લાવું છું.

ઉલાસ—તે તમારી આશા પૂર્ણ થાય તેમ છેજ નહિ.

રીખવચ્ચંદ—કારણ ?

ઉલાસ—તે ક્યાં ગઈ છે. તેનો કાંઈ પણ પત્તો નથી.

રીખવચ્ચંદ—એતો હું જોઈ લઈશ. તું બારણા તો ઉઘાડ

ઉલાસ—નહિ.

રીખવચંદ—કારણ શું? છે.

ઉલાસ—મેં મારી નજરે તેના ઉપર તમે શા શા જીવ્યો
ક્યાં છે, તે જોયા છે, પણ કાંઈ બોલ્યો નથી, પણ હવે તો હું
તેની છેલ્લી માંગણી પ્રમાણે કરીશ.

રીખવચંદ—શું?

આના જવાબમાં ઉલાસે જીવીના પત્રનું સર્વે લખાણ વાંચી
સંભળાવ્યું. આથી રીખવચંદ ધભરાવવા લાગ્યો અને પોતાના પુત્રને
કાલાવાલા કરવા લાગ્યો, પણ તેણે કાંઈ પણ ગણકાર્યું નહિ.

ઉલાસ—પિતા એસો હું માણસોને તેડી લાવું છું, અને
પ્રિય જીવીની છેલ્લી માંગણી સ્વિકારું છું, પછી મારું બલે જે
થવાનું હોય તે થાય.

રીખવચંદ—ઉલાસ. ઉલાસ. ઉલાસ.

પણ ઉલાસ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો, અને ગામના પટેલીયા પાસે
દોડી ગયો. તેના હાથમાં પોતાની સ્ત્રીનો કાગળ આપ્યો. પટેલીયો
પત્ર વાંચતાંજ ઉલાસ સામાં જોવા લાગ્યો. સાથે ઉલાસે તેને સર્વે
હકીકત સમજાવી દીધી. આથી પટેલ ખીજ માણસોને સાથે લઈ
એક લુહારને તાળું તોડવા માટે સાથે લઈ રીખવચંદના ઘર આગળ
આવ્યા. લોકો ઘરમાં આવતાં કાંઈનું કાંઈ બોલવા લાગ્યા. ઘરમાં
શોર બકાર થઈ ગયો. રીખવચંદ આ ગરબડ સાંભળી વસ્તુસ્થિતિ
સમજી ગયો, અને તેને લાગ્યું કે હવે ફજેતી થવામાં કાંઈ પણ બાકી
રહ્યું નથી. એ લોકોને કેવી રીતે મુખ ખતાવીશ આથી તરત ઉભો
થઈ આજુબાજુ જોવા લાગ્યો, તો જીવીને જે દોરડા વતી બાંધી હતી.
તે તેની નજરે ચઢતા તરત તેણે તે ઉપાડી લીધી અને તેમાં સરક
ગાળાવાળો તેના બેના છેડા હિંચકા માટે લગાડેલા બે કડામાં
બાંધી દીધા.

હાય ! જે રાસ વડે તેણે જીવીને મુશ્કેટાટ બાંધીને ફેંકી દીધી હતી તેજ જીવીનું વેર લેતી હોય તેમ લાગતું હતું.

આરણ્યા ઉપર હથોડા વડે પ્રહારો થવા લાગ્યા. સાથે રીખવ-મંદ બદનામીની ખીકે ટુજવા લાગ્યો. તરત તેણે ખૂણામાં પડેલા એક ખોખા ઉપર ઉભા થઇ ગળામાં ફાંસો નાંખી, પગની ઠોકર વડે તે ખોખાને ધકેલી દીધો, કે તે લટકી પડ્યો. હવે તે પોતાના આવા કામ માટે પરતાવવા લાગ્યો, કે મેં આ મુર્ખતા ક્યાં કરી, કે આમ વગર મોતે મરવાનો સમય આવ્યો. જે મેં ફાંસો ન ખાધો હોત તો લોકો મને શું કરવાના હતા. પણ હવે તે વખત વહી ગયો હતો. તેણે જેમ જેમ પોતાના ગળામાંથી ફાંસો કાઢી નાંખવા ફાંફાં મારવા માંડ્યા, તેમ તેમ ફાંસો વધુ સળંગડ બેસતો ગયો, અને તરફડવા લાગ્યો.

આરણ્યાની તડમાંથી લોકો રીખવચંદને ફાંસો ખાતો જોઇ શોર બકોર કરવા લાગ્યા અને જલ્દી આરણ્યા ઉધાડવા પોકારો કરવા લાગ્યા. એકે તો પાસેથી કુહાડો લાવી આરણ્યા ચીરવા લાગ્યો, તથા બીજા પણ પ્રહારો કરવા લાગ્યા. જેમ તેમ કરતા આરણ્યા ઉધડી ગયા. સાથે માણસોનું મોઢું ટોળું તે રૂમમાં પેસી ગયું, પણ તે આવે તે પેહલાં નરાધન પોતાના પાપની શિક્ષા ભોગવવા ચાલ્યો ગયો હતો.

જોત જોતામાં આખા ગામમાં “ હો હો હો. ” થઇ રહી. જ્યાં મુવો ત્યાં જીવી તથા રીખવચંદની વાતો થવા લાગી, તેવામાં પોલીસ પણ આવી પોહચી, તેણે આવતાં લાશનો કબજો લીધો, અને પંચકેસ પછી કેટલી મુશ્કેલીએ લાશને હઠનકીયા કરવાની રજા આપી છેવટે પાપનો કીડો આવી રીતે અકાળ મોતને શરણ થયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

માતાનો વિલાપ.

ઐકાતેથી ખીજના કાને એમ ઉડતી ઉડતી વાત જીવકારની
માતા વિજકારને પણ ચઢ. પહેલ વહેલા તો તેણે તે

વાત માની નહિ, કારણ જીવકાર આમ ચાલી જાય તે તેની શુદ્ધિમાં
પણ આવ્યું નહિ, કારણ જીવકાર ત્યાંથી નાસે તો અત્રે આવે, ખીજે
ક્યાં જાય ? તેમ તેની ખાતરી હતી, પણ જ્યારે ઘણાં લોકો સાક્ષી
પુરવા લાગ્યા, ત્યારે તેણે પોતાના પુત્ર લલુરામને દોડાવ્યો કે ખરી
ખબર શી છે તે જાણી લાવે. લલુ માતાનો હુકમ થતાં પોતાની
બેનની ખબર જોવા દોડી ગયો, અને વિજકાર મહાન ચિન્તામાં
આટલા ઉપરજ એસી ગઈ. ને વિચાર કરવા લાગી કે શું જીવ
કાંઈ નાસીજ ગઈ હશે. શામાટે નાસી ગઈ હશે. તેના માથે આટલા
આટલા દુઃખો પડ્યા તે તેણે સહન કર્યા તો પછી એવું તે શું બન્યું કે
તે નાસી જાય ! પણ તે નાસીજ જાય કેવી રીતે ? કારણ મારા વગર
તેનું કાણુ છે ? કે તે ત્યાં જઈને આસરો લે. શું કાંઈ કુવો હવાડો તો
નહિ કર્યો હોય. વગેરે વિચારમાં ને વિચારમાં તે મસ્તક નમાવી બેઠી
હતી. મહોત્સાની ખીજ એકાએક પણ વાત શી છે. તે જાણવા માટે
ત્યાં એકઠીઓ થઈ ગઈ હતી, અને તેઓ પોત પોતાના સ્વભાવ
પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રકારની વાતો તથા અટકલો કરવા લાગી હતી.

૧ સ્ત્રી—છોકરી બહુ ડાહ્યી ! પણ આમ નાસીને તે વળી ક્યાં
ગઈ હશે. શું તેણે આગળ પાછળનો પણ વિચાર નહિ કર્યો હોય !

પણ શું એકલી ગઈ હશે કે તેની સાથે કાંઈ હશે. જો કાંઈને લઈને નાસી ગઈ હશે તો તેના માબાપને તો મોઢું દેખાડવાનો પણ વખત રેહશે નહિ.

૨ છ સ્ત્રી—અલી મેં તો સાંભળ્યું છે તે રાત લઈને નાહી, અને પોતાને કાંઈ રોકે નહિ તેટલા માટે તેણે પોતાનો સસરા જ્યાં ઉંઘતો હતો તે ખંડના બારણા વાસી બહાર તાળું લગાવી ચાલી ગઈ છે.

૩ છ સ્ત્રી—મને તો લાગે છે કે કાંઈ ફાંકડાને લઈ નાસી ગઈ હશે. પતિ નાહતો અને પોતે ઘોડા જેવી થઈ હતી. જેવો બાઈ તેવી બેન. જીવોને તે તો કિશોરનીજ બેનને ! તેના કારણે તો ખીચારા બે જણના પ્રાણ ગયા. દાઝના માયા આનંદીના પતિએ તેને મારી. કેમ ન મારે કાંઈ બાવલો હોય તેને પણ પાણી ચઢી આવે, પણ કિશોરે પાડોશ પણ ન જોયું. બાળ્યું તેને લાજ પણ નહિ આવી હોય. એનું શું ગયું. તે તો નાસી ગયો અને આનંદી મરી ગઈ સાથે પોતાના પતિને પણ મારતી ગઈ.

૪ થી સ્ત્રી—તેના પતિનું શું થયું ?

૩ છ સ્ત્રી—તેઓ આજે પાંચ વાગે કચેરીમાંથી આવ્યા તે કેહતા હતા કે આનંદીના ખુનના બદલે તેના પતિને ફાંસીનો કુકમ થઈ ગયો છે.

૪ થી સ્ત્રી—હાય ! હાય ! ખીચારાને ફાંસી આપવામાં આવશે.

૨ છ સ્ત્રી—હા. બેન બાઈએ બેનો જીવ લીધો અને બેને એકનો જીવ લીધો, કહે છે કે તેનો સસરા રીખવચંદ ફાંસો ખાઈ મેરી ગયો.

૧ લી સ્ત્રી—હાય ! હાય ! માઠી ગઝબ થયે. સસરાને ખાઈ

ગઇ. સારું થયું કે નાસી ગઇ નહિ તો કેને કેને ખાત. ખાપ જીવતી ઝાઝળી !!

૩ જી સ્ત્રી—આ તમે શું બોલો છો. જેમ મનમાં આવ્યું તેમ બોલતાં શરમાતીઓ નથી. ખીચારી જીવકોર તો રાડામાંની હયલ જેવી હતી. આપણાં ફળીયામાં તમે કોઇ પણ દહાડે તેને વઢતી કે તેના સંબંધમાં કાંઇ પણ ફરિયાદ સરખી પણ સાંભળી છે. ખરી વાત જાણવા વગર ગમે તેમ બોલીએ અને તેના માખાપ સાંભળે તો તેમને તો ખગતા ઉપર ઘી હોમાવવા જેવું થાય. એ તો બા જેના જેના ઉપર પડે તે જાણે. તમારે શું છે.

આવી પ્રમાણે મહોલજાની સ્ત્રીઓ પોતાની મરજીમાં આવે તેમ ગમે તેનો વાંક કાઢવા લાગી. કોઇ જીવકોર ઉપર દયા ખાતુ તો તેના સમસરાની, તો કોઇ એક ખીજને જૂદી પાડવા સામાં થતી, અને આવી વાતો વાતોમાં તો એક બે જાણીઓ વઢી પણ પડી. ખીચારી જીવકોરની માતા દુઃખના બાર તળે દુઃખાર્થ બધું સાંભળ્યા કરતી હતી. કહેતો કેને કહે અને સાંભળે તો કેાનું સાંભળે. એટલામાં તેનો પુત્ર લલ્લુ રડતો રડતો આવ્યો. અને આવતાંજ તેણે ત્યાં જો બનાવ બન્યો હતો તે સર્વે કહી સાંભળાવ્યો. તે ખચર સાંભળતાં તો વિજકોરના ઉપર વિજળી તુટી પડી હોંય તેમ બેબાકળી જેવી સર્વેના સામાં જોવા લાગી. એટલામાં તેના પતિ પણ બહારગામ ગયો હતો તે આવી પોહ્યા. પોતાના ઘર આગળ બધા માણસોને એકઠા થએલા જોઇ તેઓ પુછવા લાગ્યા. પોતાના પતિદેવને જોતાજ વિજકોરનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું અને એકદમ પોક પાડી ને “ઓ મારી ગરીબ જીવી” કહતા રડી પડી. પોતાની સ્ત્રીને આમ રડતી જોઇ. તે તો ધણો ધભરાઇ ગયો. શું બન્યું તેની તેને જરા પણ ખચર

નોહતી. શું જીવી મૃત્યુ પામી. તે માંદી નોહતી ત્યારે મરણ કેવી રીતે થયું. તે જાણવા તે આભુઆભુ જોવા માગ્યો, લલ્લુ પણ પિતાને જોતાં વળગી પડ્યો અને રડવા લાગ્યો. સાથે રડતા રડતા તેણે સર્વે વારદાત કહી દીધી. તે હકીકત સાંભળતાં જીવીના પિતાની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયા. જીવકારની માતા તો હૃદયભાટ રૂદ્ધ કરતી કરતી બોલી રહી હતી કે “ હાય ! મારી દુઃખીયારી પુત્રિ ક્યાં ગઇ હશે ? હાય ! મેં તેની સંભાળ ન લીધી. અને દરેક વખતે તેને ગમે તેમ સમજાવી સાસરે મોકલી, પણ જાણિમ અને રાક્ષસની વૃત્તિ ધરાવનારના કારણે કોણ જાણે મારી પુત્રિ ક્યાં ગઇ હશે. તેના કેવા દાલ થયા છે. ક્યાં રજાગતી હશે. તે ધરના બહાર નીકળતા પણ ખીદતી હતી. કુતરા બસતા જોઇ ધરમાં ધુસી જતી હતી. અને મને વળગી પડતી હતી. તે કોઇના પણ આસરો વગર આમથી તેમ રજાગતી હશે, તે રડી રહી હશે અને આભુઆભુ આસરો ખોળતી હશે. તેના દયામય તેજો દરેક પાસે દયાની બિશ્વા મંગતા હશે. હાય ! હાય ! ! માઆપો હોવા છતાં આમ નિરાધાર અવસ્થામાં તે ક્યાં ક્યાં બટકતી હશે. હાય ! હાય ! મારી પુત્રિ મારી દુઃખીયારી પુત્રિ તું ક્યાં હઇશ. ”

“ મારાજ વાકે તું કાંઇ ચાલી ગઇ. તું ધણીવાર સાસરેથી દુઃખના મારે માઆપો પાસે આવી રડી પડી. પોતાના દુઃખો દર્શાવ્યા હમારો ધર્મ હતો કે હમે તેને તે દુઃખમાંથી બચાવી લેવા તારી વારે ચઢી તારા સાસરીયાને ઠપકો આપીએ પણ હાય ! તેની સમજ અમોને ન પડી., અને તને ગમે તેમ સમજાવી સમજાવી પાછી મોકલી. પોતે સાસરે જતાં કંટાળતી હતી ધ્રુજ ઉઠતી હતી, પણ માઆપને હુકમ થતાં ઉના ઉના આંસુડા ગાલી ચાલી જતી હતી. એવી ગરીબ

હતી. બેટા હવે મને પરતાવો આમ છે કે મેં મારું હૃદય પત્થરનું કરી તારી સંભાળ ન લીધી. ”

“દુઃખીયારી જન્મની દુઃખીયારી ! તું અત્રે ન આવતાં અન્ય સ્થળે કેમ ચાલી ગઇ ? તને ખીક હશે કે માખાપને ત્યાં જતાં પાછું તરત સાસરે જવું પડશે ! પણ બેન હું તેમ ન કરત; પણ આમ ક્યાં ચાલી ગઇ. હાય ! હાય ! કોઇ મારી પુત્રિને બચાવી લેા. કાંઇ કુવો હવાડો ન કરેરે આપ. ” કેહતાં તેણે જમીન ઉપર પછાડી ખાધી અને પોતાના માથાના વાળો બન્ને હાથે વીંખી નાખવા મંડી અને મસ્તક પછાડવા લાગી. આથી આજુબાજુ ઉભેલી સ્ત્રીઓએ તેને પકડી લીધી. તેના બાળકો પણ પોતાની માતાની આવી હાલત જોઇ ઉભા ઉભા રડતા હતા. દેખાવ એવો કરેણુ બની ગયો હતો કે ગમે તેવાની આંખોમાં આંસુ આવી જાય.

જેમ જેમ જીવીની માતાને લોકો સમજાવતાં તેમ તેમ તેના દુઃખી હૃદય ઉપર ભારે અસર થતી હતી, અને તેની આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ વધુ પ્રમાણમાં નીકળતી હતી, અને કકળતી હતી. જીવીનો બાપ પણ શું કરવું તેની સમજ ન પડતા ઉભો ઉભો રડી રહ્યો હતો. વિજકારની નજર પોતાના પતિ ઉપર પડતા કેહવા લાગી. “નાથ ! જાવો. જાવો. મારી ગરીબ દુઃખીયારી જીવીને ખોળી લાવો. જ્યાં ગઇ હોય ત્યાંથી તેને સમજાવી, ફાસલાવી, લઇ આવો નહિ તો હું તેના વિયોગમાં મારા પ્રાણ આપી દઇશ, કારણ તેને ખરી રીતે દુઃખી કરનાર આપણે છીએ. આપણે પેહલાંથી વિચાર્યા વગર માત્ર ઉંચ કુટુંબ જોઇ ખીયારી ગરીબડી ગાય જેવીને કસાઇના ઘરમાં સોંપી દીધી. જેને મેં મારું લોહી પાષ પાષ ઉછેરી હતી, તે દયા વગર ધગધગતી આગમાં હોમી દીધી. સાથે ખબર સરખી પણ ન

લીધી. નામ જવો, જવો, તેને ખોળી લાવો.” વિનંદારના આ શબ્દો એવા હતા કે ગમે તેવાનું હૃદય પીગળી જાય, આજુબાજુ ઉભેલી સ્ત્રીઓ પણ આ હાલત જોતા રડવા લાગી અને સર્વેની લાગણીઓ તેની તરફ ઢળવા લાગી. જીવીને પિતા પણ ઉભો ઉભો સાંભળતો તથા રડી રહ્યા હોતો તેના પણ મનમાં ખાતરી થઈ ગઈ કે અમારી જુલેજ તેના ઉપર આક્રમણ પહોંચે તુટી પડ્યા છે. તે પોતાની પુત્રિને ખોળવા માટે તરત તૈયાર થઈ ગયો અને ફેરેવા લાગ્યો. “લો હું જાવું છું અને તમે સર્વેને પ્રભુના આસરે મુકી સીધાવું છું. મને આશા છે કે હું બાલ કાઢી તરત પાછો આવીશ. જ્યાંસુધી તેનો પત્તા નહિ લાગે ત્યાંસુધી પાછો આવીશ નહિ.” ફેરતાં તે ધરમાં ગયો અને મામલતદારને પોતાની મુશ્કેલીઓ બાબત એક અરજમાં જણાવી રજાનો રિપોર્ટ થઈ ખીસામાં મુકી ફેટકુંડ નાણું તથા દેરી લોટો લઈ પુત્રિની ખોળ કરવા તૈયાર થઈ બહાર નીકળ્યો. તેને જોતાં સર્વે સ્ત્રી મંડળે આશિર્વાદ આપ્યા અને પોતાની પત્નિ તથા બાળ-મળી પુત્રિના દુઃખે દુઃખી થતો પિતા પુત્રિને ખોળવા ચાલી નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

પડતા ઉપર પાટું.

વંદાર ધરમાંથી નીકળતા તો નીકળી ગઈ, પણ ક્યાં જવું? તે પ્રશ્ન તેને ઝારે થઈ પડ્યો. માબાપને ત્યાં જતાં પાછી પતિગૃહે આવવુંજ પડે. અને એમ થાય તો જલિમ કામાથી કુટિલતા વાપરવામાં પાછી પાની કરે નહિ કારણ તેણે પોતાના

સસરા સાથે ચલાવેલી વર્તાણુંક તે કદાપિ પણ માફ ન કરે તેવી હતી. તેની માર તથા જીવનના કારણે તે ધુણ રહી હતી. હવે ક્યાં જવું ? તેની તેને કાંઈ સમજ પડી નહિ. તેણે આકાશ સામાં જોયું, અને સ્વાભાવિક રીતે નિશ્વાસ નીકળી ગયો. સાથે આંખોમાં આંસુ પણ આવી ગયા. તેને એક પણ સ્થળ એવો ન જણાયો કે જ્યાં પોતાને આસરો મળે તથા આફતમાંથી બચી શકે. તેમ ધર આગળ ઉભા રહેવું તે પણ આફતમાં સફાવવા બરાબર હતું. કારણ તેનો સસરા ઓરડીમાંથી નીકળી પોતાનો ક્રોધ શાન્ત કરવા માટે તરત પોતાની શોષખોળ કરશે એવી તેને ખાતરી હતી. આખરે પ્રભુઉપર નિશ્વાસ રાખી જ્યાં ભાગ્ય ભણ જાય ત્યાં જવા તૈયાર થઈ.

મીઠકામદારો કામ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. તેમની સાથે વગર સમજે ચાલવા લાગી. તે પાછળ જોતી જતી હતી અને આગળ ઉતાવળી ઉતાવળી ચાલી રહી હતી. એટલામાં એક કામદાર પોતાના મિત્રને ખોલાવ્યો તેનું નામ કિશોર હતું. કિશોર નામ સાંભળતાં જીવકાર ચમકી. કારણે તેના ભાઈનું નામ પણ કિશોરજ હતું. શું મારો ભાઈ તો નહિ હોય. લાવ જોવું એવો વિચાર થતાંજ તે આગળ ઉતાવળે ચાલી. અને પેલા બેજણ જ્યાં વાતો કરતા હતા, ત્યાં આવી નિહાલીને જોવા લાગી. આમાં પોતાનો ભાઈ કિશોર નથી, પણ અન્ય કોઈ છે. તે જોતાં તેની નિરાશાનો ભાર રહ્યો નહિ. દુઃખના વખતે ભાઈ યાદ આવી ગયો. સાથે આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ વહેવા લાગી. અને રડતી રડતી આગળ વધી ગઈ. ટુંકમાં રડતી હતી અને આગળ ચાલી જતી હતી. પોતે ક્યાં જાય છે તેનું પણ તેને જ્ઞાન નોહતું.

જવું તે માટે તે જતી હતી, ક્યાં જવું ? ને તેણે નક્કી કર્યું

નોહવું. બનાવર દહતા સાથે તે ચાલી રહી હતી. આગળ પાછળ શું
 બને છે તેનું પણ તેને જ્ઞાન નોહવું. તેના હાથમાં એક નાનકડી પોટલી
 હતી. અને ચાલ્યા જતી હતી. તે કાલુપુર દરવાજા બહાર ગેટ પાસે
 આવીને કે “હે! બાપ સંભાળો. સંભાળો” ત્યાં પોકારો થયા
 કારણ તેની પાછળ એક મોટર આવી રહી હતી, તેમ સામાં પણ
 મોટર હતી. એકસીડન થાય તેમ જણાતા પોલીસે પોકાર કર્યો હતો.
 મોટરવાળાઓએ પણ પોકાર મચાવ્યો; પણ જીવીના કર્ણો એવા
 બહેર મારી ગયા હતા કે તેમાંનું તેણે કંઈ પણ સાંભળ્યું નહિ. મોટરો
 ઉભી રહી ગઇ પણ જીવી થોભી નહિ, અને જ્યારે સામી મોટર સાથે
 તે અથડાઇ ત્યારે તેને જ્ઞાન થયું. સાફ થયું કે મોટર ઉભેલી હતી.
 “શું આંધળી છે કે જોતી નથી.” મોટર કૂચવરે કઠકામથી કહ્યું. તે
 આજુબાજુ જોવા લાગી. તેને જ્ઞાન થયું કે પોતે ક્યાં આવી પોહ્યો
 છે. તેણે પોતાની જાતને સંભાળી અને કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા
 વગર ભેગા થયેલા ચાલુસોમાંથી યંકાની નજરે સર્વેની સામાં
 જોતી જોલી બહાર નીકળી ગઇ, અને સીધી રોશન ઉપર જ્યાં
 ખીજ ઉતાડ્યો ટીકીટ સેના લાઇનસર ઉભા હતા ત્યાં આવી ઉભી
 રહી ગઇ. ટીકીટ માટે પોલીસવાળો પેસિનજરોને લાઇનમાં ઉભા
 રહેવા સુચનાઓ કરતો હતો. આથી જીવી પણ પુરૂષોની લાઇનમાં
 ઉભી રહી ગઇ. આથી લોકોની નજર તેના ઉપર ચોટી ગઇ. સર્વે જણ
 પોતાની સામાં જામડે ભુલે છે? તેવો જીવીને સ્વાભાવિક રીતે પશ્ચ
 થયો. શું પોતે નાસી આવી છે, તે સર્વે જાણે છે કે શું? એવો તેના
 મનમાં તરંગ થતા મુજબ ગઇ, એટલામાં પોલીસવાળો તેની પાસે
 આવવા લાગ્યો. ઘણી પોલિસવાળાને જોતાં તેના મનમાં નવિન
 કારકો પડ્યા.

પોલિસ—તમારે ક્યાં જવું છે ? તમારે અત્રેથી ટીકીટ લેવાની નથી. ચાલો મારી સાથે.

પોલિસવાળો આટલું કહી ટીકીટની ખારી તરફ ચાલ્યો. જીવી પણ તેની પાછળ પાછળ ટીકીટની ખારી આગળ આવી ઉભી રહી ગઈ. હવે ટીકીટ ક્યાંની લેવી તેની પણ તેને સમજ પડી નહિ. માણસો ટીકીટો લઈ ચાલ્યા જતા હતા, પણ તે ટીકીટ માટે હાથ લંબાવતી નોહતી. દીલમુઢની માફક ઉભી રહેલી હતી.

પોલિસ—ઉભા રહો આ બાઇને ટીકીટ લઈ લેવા દો.

પોલીસનું આવું બોલવું સાંભળી સર્વે માણસો અટકી ગયા, અને પોલીસવાળાએ જીવીને ઉદ્દેશીને કહ્યું. “ તમે કાણુ છો ? ટીકીટ લેવી હોય તો પૈસા આપી લઈ લો. ” પૈસાનું નામ સાંભળતાં જીવીએ પોતાના ખીસામાંથી પાંચની નોટ કાઢી અને ટીકીટની ખારી સામાં જોઈ રહી કે એક ઉતાવળીયાએ “ એક વડોદરા ” બોલ્યો. સાથેજ જીવીએ નોટ ખારીમાં નાંખી. ટીકીટ માસ્તર તરત વડોદરાની ટીકીટ કાઢી આપી અને બાકીના પૈસા સાથે ખારી આગળ મુકી દીધા, “ ચાલો લઈ લો ” એક માણસે કેહતાં તેણે ટીકીટ તથા નાણાં ઉપાડી લીધા અને ત્યાંથી ખસી ગઈ, અને ટીકીટને જોવા લાગી.

એક મુસાફર—બેન તમારે ક્યાં જવું છે ?

જીવી—મારે ?

મુસાફર—હા. જેવું ટીકીટ. અહો વડોદરા જવું છે. ચાલો ટાઇમ થઈ ગયો છે. કેહતાં તે ચાલવા લાગ્યો જીવી પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. ટુંકમાં ટ્રેન પાસે આવતા પેલા યુવાને જીવીને અગાઉના ડબ્બામાં બેસાડી પોતે આગળ પુરૂષોના ડબ્બામાં બેસી ગયો ટાઇમ થતાં ગાર્ડે ધ્વજ ફરમાવી. ગાર્ડી ચલાવવાનો આદર

મળી ગયો. સીટી વાગતા ટ્રેન ચાલવા લાગી. જીવીના હૃદયમાં મહાન વેદના થઈ રહી હતી. કરતાં તો કરી બેસી હતી; પણ પાછી પસ્તાતી હતી. પણ શું કરે. આ સર્વે તેણે લાગણી વશ થઈ ક્યું હતું તેમાં તે નિર્દોષ હતી. લાયક હતી.

પોતે ક્યાં જાય છે. તેના વિચાર આવતાં તે ધ્રુજ ગઈ. મારું શું થશે તે વિચારે તેને રડાવી દીધી. પાસે બેસેલી સ્ત્રીઓએ તે જોઈ લીધું. સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રીઓનું હૃદય કામળ હોય છે. તેમાં ખાસ પોતાની કોટીની બેનને રડતી જોઈ તેમના હૃદયો પીગળે તે સ્વાભાવિક હતું. તેને રડતી જોઈ શામાટે રડે છે. શું દુઃખમાં આવી પડી છે. તે જાણવા સર્વેને અભિલાષા ઉદ્ભવી.

સ્ત્રી—બેન તું કશું છે ? શા માટે રડે છે.

જીવી—હું દુઃખીયારી છું. મારા બાળ્યના કારણે રડું છું.

સ્ત્રી—તમને શું દુઃખ છે ?

જીવી—દુઃખ અસહ્ય છે. કહી શકાય તેમ નથી, અને કહું તો પાર આવે તેમ નથી.

સ્ત્રી—તો પણ છે શું ?

જીવી—તે તમે જાણી શકશો. મારા દુઃખે હું કાંઈને દુઃખી બનાવવા માંગતી નથી.

આટલું બોલતા જો જીવી વધુ રડી પડી. આથી ડબ્બાની સર્વે સ્ત્રીઓનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાયું. જીવી ઉપર પ્રશ્ન માળાની હાર માળા ઘુટી પડી. જીવી કાંઈ કેહવા જાય કે તે પેલ્લાં તો દમ આર પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા જીવી લમસટમાં માત્ર સર્વેની સમક્ષમાં જોવા લાગી. વળી પાછું જીવી તરફથી લાયકારીએ તેમના પ્રશ્નોના જવાબો ન મળવાના કારણે કેટલીક સ્ત્રીઓ તો અટક્યો પણ બાંધવા લાગી;

અને આમ નહિ તો આમ. કંઈનું કંઈ બોલવા લાગી. કેટલીક તેના પતિનો, સસરા સાસુનો, તો કોઈક ખાસ જીવીનો પણ દોષ કાઢવા લાગી. જીવી તો એમની વાતો સાંભળી સાંભળીને કંટાળી ગયો.

જીવી—એનો, દયા કરો હવે તો હું તમારાથી બહારાઈ ગયો. પ્રજા માટે મને હવે જ્ઞાન્ત બેસવા દો. દુઃખીયારીને આમ બોલી વધુ દુઃખી ન કરો. મારું દુઃખ પ્રજા વગર કોઈ જાણતું નથી. તેમજ હું તમોને ન કેહવા માંગું છું. માટે બસ કરો.

આટલું બોલતા તો બોલી ગયો, પણ આથી તો કેટલી સ્ત્રીઓ છંછેડાઈ ગઈ અને કંઈને કંઈ બોલવા લાગી. ગાદી “ ફાં ફાં. ફાં ” ના અવાજ કરતી આગળ વધી રહી હતી. એટલામાં આજુબરોડેશન આવ્યું. ટીકીટ કલેક્ટર તરત ડબ્બામાં ચઢી જઈ “ ટીકીટ, ટીકીટ ટીકીટ ” કરી ટીકીટો તપાસવા લાગ્યો. છેલ્લો વારો જીવીનો આવ્યો. ટીકીટ દેખાડતાં તેનો હાથ ધ્રુજી રહ્યો હતો, તથા સાફ ગભરાયેલી લાગતી હતી ટીકીટ કલેક્ટરને શંકા થઈ તેણે ટીકીટ લેતા તેની આંગળી દખાવી. જીવી શરમાઈ.

ટીકીટ કલેક્ટર—તમારે ક્યાં જવું છે.

જીવી—કંઈ નહિ.

ટીકીટ કલેક્ટર—આ ટીકીટ ક્યાંની છે ?

જીવી—વડોદરાની.

ટીકીટ કલેક્ટર—તમારું ત્યાં કોઈ છે.

જીવી—નહિ.

કલેક્ટર—ત્યારે કેને ત્યાં જશો ?

જીવી કંઈ બોલી નહિ. તેણે ખીન્ન પણ આવાજ પ્રકરના પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ જીવી કંઈ પણ સંતોષકારક હિસાર આપી શકી

નહિ. આથી ટીકીટ કલેક્ટરને ખાતરી થઇ કે આ કંઇક નાસી જાય છે. માટે લામ સારો છે. હુંકમાં તેણે ટીકીટ પાછી અપતા આંગળી દખાવી અને મંદ હાસ્ય કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો. તેણે બહાર જતાં પોતાના ખીજ સાથીઓને વાત કરી આથી તેના સાથીઓ પણ એક પછી એક જીવીને જોઇ જતા અને આગળ જઇ હાથ તાલી લઇ હસતા હતા. જીવી તેમનાથી અજાણ્ય હતી.

આજુબાજી દેન ઉપડતાં ધણું ટીકીટ એકરો ગાંડીમાં ચઢી ગયા અને એક એક ડખ્યામાં બે બે ત્રણ ત્રણવાર ટીકીટો તપાસવા લાગ્યા. જીવીના કારણે ગાડી બરાબર એક થવા લાગી. પેસન્જરો પણ તાબુખીમાં હતા કે આજે શું છે કે આમ વારે વારે ટીકીટો તપાસવામાં આવે છે. વચમાં વચમાં દરેક સ્ટેશને બે બે ત્રણ ત્રણ ટીકીટ કલેક્ટરો જીવી છે કે નહિ તે તપાસી જતા હતા. છેવટે વડોદરા સ્ટેશને ગાડી આવી પોહચી. અને પેલા બદમાશોની નજર સ્ત્રીઓના ડખ્યા ઉપર જામી રહી હતી; અને હવે શું કરવું તેની મસજત કરી રહ્યા હતા. ગાડી ઉપડવાનો ટાઇમ થયો પણ જીવી ડખ્યામાંથી ઉતરી નહિ. કારણ ? તે કોઇ પણ સમજી ન શક્યો. એટલામાં ગાડી સ્ટાટ થઇ જીવી તેમાંજ હતી. બીરવામીત્રિ આવતાં પાછી ગાડી ચોક્કી; કે તરત એક ટીકીટ કલેક્ટર ગાડીમાં ચઢતાંજ જીવીની ટીકીટ માંગી.

ટીકીટ કલેક્ટર—આ ટીકીટ તો વડોદરાની છે. તે સ્ટેશન તો મરું. હવે આ ગાડી તો આગળ જશે. માટે અત્રે ઉતરી જાવો. નહિ તો હેરાન થશો. ચાલો ઉતરો.

જીવી—ક્યાં જાવું ?

ટીકીટ કલેક્ટર—હમણાં ખીજ ગાડી આવે છે. તેમાં વડોદરા જાવો. આથી ઉતરી જાવો, નહિ તો ગાડી ઉપડી જશે.

જીવીએ તેની સામાં જોયું અને પોતાની પોટથી લાઇ નીચે ઉતરી પડી કે તરત ગાડી સ્ટાટ થઇને ઉપડી ગઇ. જીવી તેની સામાં જોઈ રહી. હવે જીવી કેવા સંજોગમાં આવી પડી તે મારે વાચક આગળ વધ.

પ્રકરણ ૯ મું.

નરોધમ.

જીવીએ જોયું તેની સામાં જોયું અને પોતાની પોટથી લાઇ નીચે ઉતરી પડી કે તરત ગાડી સ્ટાટ થઇને ઉપડી ગઇ. જીવી તેની સામાં જોઈ રહી. હવે જીવી કેવા સંજોગમાં આવી પડી તે મારે વાચક આગળ વધ.

મોહન—મેં તે બાળકની તપાસ કરી છે. પણ તે બાળક તો કોઇ અન્ય સ્ત્રીનું હતું અને પોલીસ તે બાળકને પકડી પોલીસ ચોકી ઉપર પહોંચાડી ગયા છે.

પડિતા—ત્યારે તે બાળક મારું નોહતું.

મોહન—ના.

પડિતા—ત્યારે મારું બાળક ક્યાં ?

મોહન—તેની શોધ માટે મેં બહુ જતન કરી લીધો છે. તમારે કોઇ પણ વાતની ચિન્તા કરવી નહિ.

પડિતાને લાગ્યું કે આ બોલો મને ઉશ્કેરવાની વાતો કરે છે; અને મને અત્રે લાવવાનો કોઇ ગુપ્ત હેતુ છે. તેમ તેને લાગવા માંડ્યું.

કારણ તેજ સમયે એક યુવાન ત્યાં આવ્યો. તે કોઈ ગૃહસ્થ એટલે પૈસાવાળો હોય તેમ સ્વાભાવિક રીતે જાગતું હતું. જોવો તે રૂમમાં આવ્યો કે મોહને ઇશારો કરી કાંઈ કહ્યું અને મંદ મંદ હસવા લાગ્યો. પેલો આવેલો યુવાન પણ મોહક નજરે પડિતા સામાં જોવા લાગ્યો. આવનાર યુવાન એક દાદો હતો, અને તેનું કામ માત્ર વ્યભિચારવાડાઓમાં દાદાગીરી કરવાનો હતો, અને તેને અત્રે એટલા મોટે બોલાવવામાં આવ્યો હતો કે કોઈ ગાણિકાને આ પંડિતા આપી અમુક પૈસા તેની પાસેથી લેવા.

યુવાન—મને લાગે છે કે આ માલ કીમતી છે.

મોહન—હા. ઘણી મહેનતે આ રત્ન હાથ લાગ્યું છે. આથી આપણી દરિદ્રતા થોડો સમય તો ટળી જવાની.

યુવાન—પણ મને કેટલો હિસ્સો આપશો.

મોહન—આપણે ત્રણે જણાં જેટલા નાણાં આવશે તે સરખા ભાગે વેદચી લઇશું; પણ મને શંકા રહે છે કે—

યુવાન—શી ?

મોહન—વખતે તે એ માર્ગને પસંદ નહિ કરે તો.

યુવાન—તેની તમારે કાંઈ પણ શીકર કરવી નહિ. સીધી રીતે નહિ માને તો પછી સખ્તાઇએ પણ તેને લાચાર બનાવવી પડશે. હું આના મોટે એવા ગ્રાહકને ખોળી લાવીશ કે સીધી દોર કરી નાંખશે, અને તમો જોશો કે તે પણ પોતાના ચેવનની જહાર બતાવી બતાવી લાખા કીલ્લુઓને પોતાના યુગલમાં ફસાવશે.

મોહન—સાફ તમો જાણો અને બોલાવી લાવો. અમો તમારી વાદ જોઈ અત્રેજ રહીશું.

યુવાન—સારું હું કાલ સવારે તેને લઇને આવીશ. કારણ હમણાં દસ વાગવા આવ્યા છે, અને અત્રે વડોદરામાં કાપડો છે કે અગીયાર વાગ્યા પછી તે લગ્નમાં જવા સખ્ત મનાઇ છે. અને કોઇ જય તો પોલિસ તેના ઉપર કાયદેસર પગલા કરે છે, જો કે મારા સંબંધમાં તો કોઇ પણ પ્રકારની ધારતી નથી, પણ ખીચારી તે લેવા દેવા વગર દુઃખી થાય તે સ્પષ્ટ નહિ.

કેહતાં તે યુવાન પડિતા તરફ ધસાવા કરી હસતો હસતો આવ્યો ગયો. પેલા ઉપાડી લાવનાર બદમાશો પણ ત્યાંથી આવ્યા ગયા, અને જોરડીની બહાર તાળુ લગાવી હીધું.

તે સર્વેના જતાં પડિતાને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું તે કેવા જલ્દિભોના પંજમા દસાઇ છે, તથા પોતાના માટે કેવો માર્ગ તે લોકોએ આદ્યો છે. તેનું તેને જ્ઞાન થઇ ગયું. તે વિચારવા લાગી કે શું? મારે ગણીકા બની મારા સ્થિતિના જોગે જામને કમાઇ આપવાનું સાધન બનવું પડશે મારે શું બિચારણી બનવું પડશે. હાય ! હાય !! એક વાર તે પાપી માર્ગે વિચરતાં મારા કેવા જુરા હાલ થયા છે. મેં મારા માતા પિતાના નામને તો કાંઈ લગાડ્યો છે. સાથે પતિના કૂળને પણ બદનામ કર્યું છે. સાથે એકવારની ભૂલના કારણે મારી આવી હાલત થઇ છે તો પછી પાપના કીડા બનતા તો કેવા હાલ થશે ! સરીવામ બગ્ગરમાં બેસી માત્ર નાણાં માટે બનીતીમુશ જીવન ગાળવું, પાપમાં પડવું કેટલી બધી અવધમતા ! હાલ મારું સંસાર તું કંઈ દિશાએ દલી રહ્યો છે; પહેલાના સમયમાં મારી સુવાસ જગે જગે પ્રસરતી. તારી માસેથી અન્ય કોને બેઠાં મેલી તે ૧૬૬ સંસાર તું આ શું કરાવી રહ્યો છે.

“હોય ! માસ જેની કેટલીક બોળી બાળાઓને આ બદમા-
શોએ કસાવી હતો. અને હે ! પ્રભુ હવે માફ થું થશે ?” કેહતાં તે રડી
પડી. અને જેમ જેમ પોતાના ભવિષ્યનો વિચાર કરવા લાગી, તેમ
તેમ તેનું રૂઠન વધતું ગયું. આમ કેટલો સમય તેણે રડ્યા કર્યું,
અને રડવાથી હૃદય હલકું થતાં છેાછ પથ્થુ પ્રકારે અત્રેથી નાસી
છુટવાનો તેને વિચાર રકુરો કે તરત તે ઉભી થઇ ગઇ. બારણાં
પાસે ગઇ. બારણાં ખેંચ્યા તો બહારથી વાસેલા લાગ્યા. તથા બારણાં
પથ્થુ મળ્યુત જથ્થાયા આથી તેની નિરાશાનો પાર રહ્યો નહિ, કારણ
તે રૂમને માત્ર બેજ નાના નાના જાલીયા હતા. અને તે પથ્થુ ઉંચા
લાગમાં હતા. કે જ્યાં પડિતાનો હાથ પથ્થુ પોહચી શકે તેમ નોહતું.
સાથે છેાછ પથ્થુ ઉપાયે તે બાલીયા તોડી નાંખવામાં આવે તો પથ્થુ
તેમાં તે જઇ શકે તેવી હાલતમાં નોહતી તેને પોતાના માખાપ તથા
પોતાની સાહેબી યાદ આવી ગઇ. યાદ આવતાં તેની આંખમાં આંસુ
આવી ગયા. તેનું મગજ ભમવા લાગ્યું. ચક્કર આવવા લાગ્યા. આથી
તે બેસી ગઇ. સાથે સાથે ઢળી પડી. અને કુસકે કુસકે રડવા લાગી,
અને આમ રડતાં રડતાંજ નિંદાને આધિન થઇ ગઇ. રૂના ગાદલામાં
પોહનાર પડિતા એક ફાટેલી તથા મલિન મોઢડી ઉપર આખ્યજો
નિંદ્રા લઇ રહી હતી.

રાત્રિના બે વાગ્યા હશે. પડિતા બેભાન હાલતમાં પડેલી હતી.
છેાછ પ્રકારનું સ્વપ્ન બેતી હોય તેમ તેના મુખ ઉપરથી લાગતું
હતું. રૂમમાં મંદ મંદ દીવો જળી રહ્યો હતો, અને તેનો પ્રકાશ
પડિતાના મુખ ઉપર પડતો હતો. તે ચત્તીપાટ પડી હતી. તેનો
જમણો હાથ મસ્તક નીચે ઓસીકાનું કામ કરતું હતું ત્યારે ડાબો
હાથ પોચન પ્રદેશના ઉણેલા ભાગ ઉપર પડ્યો હતો.

તેના સમયમાં બારણાં ઉઘડવાનો અવાજ થયો. ધીમાંથી બારણાં ઉઘડ્યા અને વસાયા. આવનાર અન્ય કોઈ નહિ પણ મોહન હતો. તે આટલી રાત્રે શામાટે આવ્યો હશે? સુખમાં વધુ નિંદ્રા આવે કે દુઃખમાં વધુ નિંદ્રા આવે તે પ્રમાણે પડિતા દુઃખમાં આવી પડી હતી. રડી રડી થાકી ગઈ હતી. અને બેભાનપણે ઊંઘી રહી હતી. તેને ખબર ને હતી કે પોતાના ઉપર કેવા પ્રકારનો જીલમ ચનાર છે. મોહન ધીમે પગલે પડિતા સુતી હતી ત્યાં આવ્યો અને તેના પાસે બેસી ગયો. એકી નજરે બેભાન પડિતાને નિહાળવા લાગ્યો. બેભાન અવસ્થાના કારણે તેના બન્ને પગો ઢીચણુ સુધી ઉઘાડા થઈ ગયા હતા. માથાના વાળ વિખરાઈ કપાળ ઉપર આવી ગયા હતા. આવી રીતિ હોવા છતાં પડિતા સુંદર લાગતી હતી.

મોહન ધીમાં ધીમાં પડિતાની સમિપ ખસવા લાગ્યો, અને અડોઅડ બેસી ગયો. તેણે પડિતા જાગી ન જાય તેમ તેના માથા ઉપરના વાળ બરાબર કર્યા. પડિતાની કાયાને હાથનો સ્પર્શ થતાં મોહનનો શ્વાસ સહેજ વધુ ગતિથી આલવા લાગ્યો, અને સહેજ નમી પડિતાના મુખ સમિપ પોતાનું મુખ લઈ ગયો, પણ કોણ જાણે શાથી તેણે પોતાનું મુખ દુર હટાવી લીધું. એટલામાં પડિતાએ નિશ્વાસ નાંખ્યો. સાથે પડિતાનો ચેવન પ્રદેશ ગતિમાન થયો. હાલ્યો. તે જોતાંજ મોહનમાં કામવાસના વધી પડી. તેણે પોતાના બન્ને હાથે પડિતાને પકડી એક ચુમ્બન લઈ લીધું કે પડિતા જાગી ઉઠી, અને મોહનને જોતા ગભરાઈ ગઈ.

મોહન—પ્રિયે ! ન ગભરા એ તો હું છું.

પડિતા—તું છે કોણ પાપી. અને કેમ આવ્યો છે. આવ્યો જ નહિ તો તારી ખરાબ વલે કરીશ.

મોહન—વાહ ! કાની સામાં દમ દારી કરે છે. તારા જેવી તો હજારોને જોઈ છે. તું જાણતી નથી કે હું કોણ છું. અને અંતે શામાટે આવ્યો છું.

પંડિતા—શા માટે આવ્યો છે.

મોહન—કાલ સવારે તને એક કુટણીના હાથે વેચી નાંખવામાં આવશે, અને ત્યાં તું તારા અતુલ્ય યોવનના બગીચામાં ભોળી બ્રમરોને રસવાન કરાવીશ પણ તે પેહલાં હું.....

પંડિતા—ચુપ બેઠાશ. મને વેચનાર કોણ છે. અને મને હાથ તો અડાવ પછી જોઈ લે તારી મજા.

મોહન—હવે જવા દે ને તારી ચપરાસી. તારું કાંઈ પણ ચાલનાર નથી. જો મારી સાથે સીધી રહીશ તો સારું છે નહિ તો પછી તારા એવા જુરા હાલ કરીશ કે તું પણ વાહ કરીશ.

પંડિતા—ચાલ ! ચાલ. નરાધમ.

કેહતાં પંડિતાએ મોહનને એક એવી લાત લગાવી કે તે ઉધો થઈ ગયો અને તરત પંડિતા ઉભી થઈ ગઈ. મોહનને આથી ધણો ક્રોધ થયો અને તે પણ તરત ઉભો થઈ તેના ઉપર હુમલો કરી બળાતકાર કરવા લાગ્યો. પંડિતા પણ લાતો તથા મુકાઓ મારવા લાગી. થોડો સમય તો મોહન તે સહન કરી રહ્યો, પણ લાગ્યું કે આમ તે સીધી નહિ થાય, અને પોતાનો ધારેલો ઉદ્દેશ્ય સધાશે નહિ, તેથી તેણે પંડિતાને પકડી ભોંય ઉપર પછાડી, પણ તરત પંડિતા ઉભી થઈ ગઈ. આ બેચેનતાણુમાં પંડિતાનો સાદલો નીકળી ગયો. અને માત્ર એક ધાધરો તથા કટબાંય ચોળી વગર તેના શરીર ઉપર અન્ય એક પણ લુગડું રહ્યું નોહતો. મોહન બરાબર બળાતકાર કરવા તૈયાર થઈ ગયો. તેણે પાછી પંડિતાને પકડી લીધી. તેના બન્ને હાથ પોતાના એક

હાથમાં પકડી બીજા હાથે પડિતાને નગ્ન કરી નાંખવા માંગતો હતો કે પડિતાએ તેના પેડુમાં એક એવી લાત મારી કે તે " મરી ગયો " કેહતાં બેસી ગયો. આનો લાલ લાલ પડિતા નાસવા માટે ખારણું તરફ દોડી. પણ પડિતા જેવી ખારણું ઉઘડી બહાર જાય તે પેહલાં તો મોહને ઉધો જઈ તેના પગો પકડી પોતાની તરફ ખેંચી. આથી તે ઉંધા મસ્તકે પચછાપ. અને હાય ! હાય ! કાપ બચાવો " જુમ પાડી તેની જુમના કારણે બહાર ઉઘેરો જગન જાગી ઉઠ્યો. અને તરત તે પણ તે ફમમાં ધસી આવ્યો. પડિતા બેભાન થઈ ગઈ હતી.

જગન—શું છે ?

મોહન—આપણી મેહવત નકામી જવાનો સમય આવી લાગ્યો હતો.

જગન—એટલે !

મોહન—આપઘાત કરતી હતી; અને તેમ નહિ કરવા દેવા હું અંદર આવ્યો, ત્યારે મારા પેડુમાં લાત મારી નાસી જવા માંગતી હતી.

જગન—અદમાશ જણાય છે. માટે જો પાછી જાનમાં આવશે તો નાસી જવા પ્રયત્ન કરશે. માટે તેના હાથ પગ બાંધી દો. ઉભો રહે હું રાસ લાવું છું.

અર્થાત જગન તરત રાસ લાઈ આવ્યો, અને બંને મળી પડિતાને જુમ સબ્ક બાંધીને ઝોરડીમાં પુરી બહાર તાણુ લગાવી દીધું. મોહને જગનને ખરી વાતથી અજાણ્ય રાખ્યો. જગને પણ મોહનની વાતને સાચી માની લીધી.

હુટનાર નહિ હોય ! માટે જો નર્કમાં પણ જવું પડશે તો હું ત્યાં જવા તૈયાર છું.’

આટલું બોલતાં બોલતાં તો તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. અને આંખમાંથી સરી ગાલ ઉપર અને ત્યાંથી હૃદયની અગ્નિ શાન્ત કરવા ત્યાંજ સમાધ જતા હતા. તે બાળા પુલ ઉપરથી હવે નદીના જળમાં કાંઈ જોઈ રહી હતી. પાણીની સપાટી ઉપર તેની નજર જણે ચોંટી ન ગઈ હોય તેમ સ્વાભાવિક રીતે લાગતું હતું. તે કોઈ દુઃખીયારી હોય. જગતની સતાવેલી હોય, તેમ તેનું મુખ જોવાથી જણાતું હતું. પાછી તે બોલવા લાગી.

“હું એક આશા ભરી આ સંસારને મુકી પ્રભુના દરબારમાં જાવું છું, જગતમાં આવી મેં કોઈ પણ પ્રકારનો નામનો પણ લાલ્લો લીધો નથી. જ્યારે હું કુંવારી હતી, ત્યારે મારા મનમાં કેવા કેવા પ્રકારના આનંદો તથા લાલ્લવા ઉભા થતા હતા. હું મારું જીવન કેવું સ્વર્ગિય ધ્વજની ધારતી હતી. પણ હાય ! તે મારી સર્વે આશાઓ આશાજ સમાન થઈને રહી. તે માત્ર મારા વિચારોજ હતા આબ્યા અને ચાલ્યા ગયા. હતા ન હતા થઈ ગયા, અને થોડા સમયમાં હું પણ હતી ન હતી બની જઈશ. કૃપાળુ પ્રભુ ! હું આ વખતે સર્વેના પાપો માફ કરે છું. મારા સંબંધમાં જેમણે જેમણે પાપી આચરણ રાખ્યું છે. તેને હું માફ કરી દઉં છું. મારે કોઈની પાસેથી વેર વસુલ કરવો નથી. મુજ હતબાગીણીને વેર શું ! અને શત્રુતાશી ! કારણ જગત મને બૂલી જશે અને હું પણ જગતને બૂલી જઈશ. હતી નહતી બની જઈશ.’

“હાય ! મારી છેલ્લી એક આશા હતી, કે હું મારા જીવનની છેલ્લી ધ્વજીએ પતિદેવતા દર્શન કરી લઉં; પણ તે આશા પૂર્ણ થઈ

મુશ્કેલ છે. મુજ હત્તમાગીણીની કંઈ આશા પૂર્ણ થઈ છે કે આ આશા પૂર્ણ થાય. પ્રભુ ! તું જાણે છે કે હું માત્ર મારા શિયળનું રક્ષણ કરવાજ આપનાત કરું છું. મારું અંતઃકરણ કષ્ટિત કરે છે કે આમાં કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ નથી. કારણ પાપના માર્ગમાંથી બચવા હું આ માર્ગ આંદરી રહી છું. અને તારા પવિત્ર ધામમાં શાન્તિ મેળવવા આવી રહી છું.”

“માતા, પિતા તો હું જ્યારથી અમદાવાદથી આવી ત્યારથી મને મરેલી સમજા બેઠા હશે, અથવા મને જીવતી જોવાના બદલે મૃત્યુ પામેલી જોવા વધુ ઉત્સુક હશે. હવે સાસરામાં કે પીયરમાં મુખ દેખાડવાને મોગ્ય રહી નથી, અને આમ અન્ય સ્થળે પણ આસરો મળી શકે તેવી આશા રહી નથી. અર્થાત હવે મારા માટે સરળ માર્ગ કે શાન્તિનો કોઈ છે તે તો માત્ર મૃત્યુ છે. આ લોકમાં મારા માટે શાન્તિ નથી. મારા માટે જો કોઈ સ્થળે શાન્તિ છે તો તે પરલોક છે. ત્યાંજ મને શાન્તિ મળી શકશે.”

આ વખતે તે બાળાના મુખ ઉપર દહતા તથા મકમતાના ચિન્હો જણાવવા લાગ્યા હતા. તેને મૃત્યુની ધારતી લાગતી નોહતી કારણ તે પ્રત્યુતે શાન્તિનો માર્ગ ગણતી હતી. આવી રીતે તો કોણ જાણે કેટલીએ બાળાઓ મૃત્યુ સમય પહેલા જીવનથી કંટાળી પરલોક વાસી થતી હશે. હાય ! હિંદુ સંસાર તારા જીવનમાં અપરમાં કેટલીએ બાળાનું જીવું લોહી બરાયું હશે. હવે એક બાળુતે બાળા હસ્ત જોડી પ્રભુ પ્રાર્થના કરી રહી હતી, ત્યારે બીજી બાળુથી મુંબઈથી ઉપડેલી ટ્રેન પુરપાટ ચાલી આવતી હતી, અને જ્યારે ટ્રેન તે બાળાથી થોડા અંતરના છેટે આવી કે તેના ઉપર પાછવરૂની નજર પડી. નજર પડતા તેણે સીટી ઉપર સીટી વમાડવા માંડી, પણ તે પ્રભુ પ્યાનમાં એવી તો લીન

થઈ ગઇ હતી કે તેને કાંઈ જ્ઞાન નોહતું. ટ્રેન પશુ થોભી શકે તેની હાલતમાં નોહતી. આ બાબુ ડ્રાઇવર ધબરાઈ રહ્યો હતો, ત્યારે બાબાને તેની જરા પણ પરવા નોહતી. એંછન ડ્રાઇવરે ટ્રેનની સ્પ્રિટ કમી કરવા માંડી તો પશુ બાબાને અકસ્માત થતો રહી જય તેવી સહેજે આશા નોહતી, કારણ આવનાર ટ્રેન તે સ્પેશિયલ ટ્રેન હતી. જ્યારે લગોલગ ટ્રેન આવી કે તે બાબાની નજર તેની સામાં પડી. તરત ધબરાઈ ગઇ, અને અચાનક કોઈ પણ પ્રકારના વિચાર વગર માથે આવી પડેલી કાળચુખી ટ્રેનના સપાટામાંથી બચવા પાણીમાં કુદકો માર્યો, સાથેજ ટ્રેનના એંછનને ધક્કો પણ લાગ્યો, અને તે બાબા બેભાન થઇ “ બમ ” કરતાં જળમાં પડી, પરંતુ જેને રામ રાખે તેને કાણ ચાખનાર છે. લવિષ્યના બિતરમાં શું લખાયું છે તેનું જ્ઞાન કેને હોય છે શ્રી રામચંદ્રજી જેવાઓને પણ કાલે શું થનાર છે તેનું જ્ઞાન નોહતું તું તો પછી આ બાબા કે શું માને!

બાબા પ્રસંગે એક સાધુ નદીમાં તેજ પૂલ નીચે સ્નાન કરી રહ્યો હતો. નદીમાં ધબકારો થનાંજ તે સાવધાન થયો. જે બાબુ ધબકારો થયો હતો તે બાબુ તાકાને જેવા લાગ્યો. તે સમજી ગયો કે આ ટ્રેનમાંથી કોઇ બાબા તુટી પડી છે. આથી તેને બચાવવા દોડી ગયો અને તે બાબાને ઉપાડી લીધી. તે બેભાન હાલતમાં હતી. મરતકમાં એક સખ્ત ઝખમ લાગેલો હતો. અને તેમાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું. સાધુએ તે બાબાને કીનારા ઉપર સુવાડી તરત તેની સાડી-માંથી લુગડું ફાડી પાટો બાંધી દીધો. અને તેને સાવધાન કરવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યો.

પશુ ! આ શું ? તે સાધુ તેના મુખ સામાં જોતાંજ દુર ખસી ગયો, બાબુ કોઇ વાંછીને જોતાં એકદમ ચમકીને દુર નાસી તેમ તે

ખસી પાછો તે બાળાની સામાં તાકીને જોવા લાગ્યો, અને ધીમાં ધીમાં તે બાળા પાસે આવ્યો. તેની લગ્નલગ્ન ખસી નિહાળી નિહાળી જોવા લાગ્યો; અને સાથે મોટા વિચારમાં પડી ગયો હોય તેમ જણાવવા લાગ્યો. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “હું આ શું જોઈ રહ્યો છું. આ ઘટના કેવી રીતે બની. શું તે પોતાની મેળે ગાડીમાંથી તુટી પડી કે કોઈએ જાણી જોઈને તેને ફેંકી દીધી હશે. પણ તે અત્રે ક્યાંથી? આ ટ્રેન તો મુંબઈથી આવતી હતી. તે મુંબઈ કેમ ગઈ હશે. અને બહારગામ જાય તો આમ ચીંથરે હાલ કેમ? આના લુગડા બુના તથા ફાટેલા છે? હે! પ્રભુ આ શું છે! આ અત્રે કેવી રીતે આવી, તે કાંઈ સમજી શકાતું નથી. પ્રભુ! પ્રભુ! તુંજ કાંઈ સમજાવ કે જેથી કાંઈ જાણી શકું.” પાછો તે બરાબર રીતે તે બાળાને નિહાળવા લાગ્યો અને બોલ્યો. “હોય ના હોય પણ આ અન્ય કોઈ નહિ પણ જીવીજ છે, પણ તે અત્રે કેવી રીતે? અને વખતે મને તે ઓળખશે તો?” કેહતાંજ તે અટકી ગયો. અને નાસી જવાના વિચારે તે બાળાને તેજ હાલતમાં મુકી ચાલી જવા લાગ્યો થયો. થોડા ડગલાં ચાલ્યો પણ પાછો કાંઈ વિચાર આવતાં પાછો આવ્યો; અને વિચારવા લાગ્યો કે “મને તેમ થાવો, પણ આમ આને મુકીને ચાલ્યા જવું નિષ્કુરતા છે. અમાનુષિક કાર્ય છે. અને વખતે જીવી હોય તો પછી મારાથી તેના સંબંધમાં આવા પ્રકારની વર્તણૂંક ચલાવવામાં આવે તે કેવું જાણાય! મને આશા છે કે મને તે ઓળખી શકશે નહિ. હું તેને આસરે આપીશ. તેનું રક્ષણ કરીશ. પણ જાહેર નહિ થાવું.” આવો ઠરાવ કરી પાછો તે સાધુ તે બાળાને સાવધાન કરવા લાગ્યો. ટુંકમાં બાળા સાવધાન થતાં આજીજી જોવા લાગી. પ્રોત્તે ક્યાં રહેતો છે. તે જાણવા તેણે ચારે બાજુ નિહાળવા લાગ્યું.

સાધુ—એન, ન ગભરાવો કારણ તમારે ગભરાવવાની જરૂર નથી.

બાળા—હું ક્યાં છું, તમે કાણ છો?

સાધુ—એન તમે શાડીમાંથી પડી ગયા, અને જો હું તમોને બચાવત નહિ તો ધારતી હતી કે તમારું મૃત્યુ થાત.

બાળા—જો મૃત્યુ થાત તો ઉત્તમ થાત.

સાધુ—એન. આવું કેમ બોલો છો. મને લાગે છે કે તમે જીવનથી કંટાળી ગએલા લાગો છો. માટેજ આવા વચનો બોલો છો. પણ માંગ્યા કદાપિ મોત મળતા નથી. અને મૃત્યુ વગર મરી શકાતું નથી, પણ જો કાંઈ વખતે આપઘાત કરે તો પછી તેને સાત જાવમાં પણ છુટકારો થતો નથી. તે તો મહાન પાપ છે એન.

બાળા સાધુને તાકીને જોઈ રહી હતી. સાથે પોતે અત્રે કેવી રીતે આવી તેનું પણ તેને જ્ઞાન થવા લાગ્યું. બાળાને પોતાની સામાં તાકીને જોતાં સાધુ પણ વિચારમાં પડી ગયો, અને તે પણ તેની સામાં જોવા લાગ્યો. જન્મેની ચાર આંખો થઈ.

સાધુ—એન તમે શું જુવો છો.

બાળા—મારે પણ એન કેહનાર એક બાઈ હતો.

સાધુ—બાઈ હતો. શું હાલ તે મૃત્યુ પામ્યો છે?

બાળા—નહિ. પણ કાંઈ ચાલ્યો ગયો છે. ક્યાં ચાલ્યો ગયો તેની કાંઈ ખબર નથી. હાય ! મારા બાઈની કેવી હાલત હશે દુઃખી હશે કે સુખી !

સાધુ—તમારા બાઈનું નામ.

બાળા—કિશોર.

સાધુ—અને તમારું નામ.

બાળા—જીવકોર.

વાચક આ બાળા તે જીવકાર હતી, અને વિશ્વામિત્રી રોશનથી ટીકીટ કનેક્ટરોના ૧ જામાંથી નાસી છુટી જગતથી કંટાળી આપઘાત કરવા માટે આવી હતી, અને ત્યાર પછી શી ઘટના બની તે તું જાણે છે.

સાધુ—તમે અત્રે કેવી રીતે આવ્યા.

આના જવાબમાં જીવકારે પોતાની વારતા કહેવા માંડી. રાત્રી જતી અને પોતાનું હૃદય ખાલી કરતી જતી હતી. સાધુ પણ સામે બેસી રહી રહ્યો હતો. જ્યારે તેની સર્વે બીના પૂર્ણ થઈ ત્યારે સાધુ ઉભો થઈ ગયો.

સાધુ—બેન તમે મને તમારો ભાષજ સમજો. હું તમારું રક્ષણ કરીશ તથા તમોને સુખી કરવા બનતું કરીશ. તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો.

જીવી—શું તમે મને સુખી કરી શકશો.

સાધુ—ભગવાનની કૃપા છે તો તેમ થવામાં કોઈ પણ વાંધો નહોતો. સાથે તે પાપીઓને પણ તેમના પાપનો બદલો આપીશ.

જીવી—શું તમે તે પાપીઓને સજા કરી શકશો !

સાધુ—બેન. હમણાં તેનો વિચાર તમે મુકી દો, પણ તે સાથે અપઘડી પ્રતિજ્ઞા લવું છું કે પાપીને તેના પાપ કર્મોનો બદલો આપ્યા વગર રહીશ નહિ. માટે હાલ તો મારી સાથે ચાલો ત્યાં તમેને કોઈ પણ સતાવી શકશે નહિ.

અર્થાત જીવી સાધુના હાથનો આસરો લઈ ઉભી થઈ અને તેની સાથે સાથે ચાલવા લાગી. બન્ને રોશને આવી પોહ્યાં, ત્યાં વડોદરા જવાની ટ્રેન ઉભી હતી. આથી તરત તેમાં બેસી વડોદરા તરફ સિધાવી ગયા. જીવકારના મનમાં વારે વારે પ્રશ્ન થતો હતો કે આ તે મારો ભાષ કે સાધુ ?

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પંડિતાની મુંઝવણ.

૬૯૭૭૭૭૭૭

સં વાર થતાં પંડિતાગૌરીની આંખ ઉધડી ત્યારે તેની તાબુખીનો પાર રહ્યો નહિ, પોતે સ્વપ્નાવસ્થામાં તો નથી તેમ લાગતાં ૬૯૭૭૭૭૭૭૭૭

પોતાની આંખો ચોળી આબુઆબુ જોવા લાગી. પોતે ક્યાં આવી છે? તથા ક્યાં છે? તે કાંઈ સમજી શકી નહિ, કારણ આ વખતે તે પેલી આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઈ તેવી હાલતમાં નોહતી. તે એક છત્રપલંગ ઉપર નરમ ગાદલાં ઉપર પોટેલી હતી ઇલેક્ટ્રીનો પંખો ચાલી રહ્યો હતો, અને આંખો રૂમ સેન્ટ અત્તરથી મધમધી રહ્યો હતો. તેના પલંગ પાસેના ટેબલ ઉપરના બારકેટમાં પુષ્પો મુકેલા હતા; અને તેની પાસે થોડા છેટે એક બાઈ કુરસી ઉપર બેસી પંડિતાગૌરીને નિહાળી રહી હતી. પંડિતા પોતાના સંબંધમાં કાંઈ પણ નક્કી કરી શકી નહિ, કે તે અત્રે કેવી રીતે આવી. તથા આ સ્થળ કોનું છે. આથી તે તે બાઈ સામાં જોવા લાગી. તે બાઈ મદમદ હાસ્ય કરતી તેની સામાં જોઈ રહી.

તેજ સમયે તેની પાસેના રૂમમાં ગાવાનો અવાજ સંભળાવવા લાગ્યો. ત્યાં કેટલાક માણસો પણ છે. એમ તેમના બોલવા ચાલવાથી માલમ પડતું હતું. પંડિતાગૌરીને ગાન સાંભળતાં તે બાબુ જોવા લાગી. બેડી થઈ ગઈ. ગાન નીચે પ્રમાણે હતું. સાથે નરમ ઉપર તાલ ઉપર તાલ પડતા અને ગાનાર કોઈ સ્ત્રી હોય તેમ તેના મધુર

સ્વરથી સાફ માલમ પડતું હતું. તે સ્ત્રીના ગાન સાથે શીડતો અવાજ મળી ઓરજ પ્રકારની છાપ પાડતું હતું ગાન થઇ રહ્યું હતું કે—

“ તીરછી નજર કરીને,	તિર્યંચ જેમ જામાં,
પ્રેમ બાણ મારી,	ધાયલ કરી તું જામાં.
પડતા પતંગ પોતે,	મરતાં મઝા ગણે છે!
બળનારને દે બાળી,	દિલદાર ડરી જામાં.
છકરા નથી કરતી,	ધનકાર નથી કરતી;
સુનકાર સાવ થઇને,	બેહોશ બની જામાં.
થાક્યા હવે તો ચક્ષ્મો,	વધતી વ્યથ જીગરની;
કહું છું બહુ ઓરોશન,	ધાયલ કરી તું જામાં.
જુકાવ પ્રેમ દરિયે,	ચીનતા ના રાખ જરીને;
પ્રયયોદધિમાં તરીએ,	ખામોશ કરી જામાં.

ગાન ગાનારને લીટીએ લીટીએ શાખાશી મળતી હતી. સાથે વાહ વાહના પોકારો થતા હતા, તથા રૂપીયાનો અવાજ આવતો હતો. પંડિતા તે સર્વે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહી હતી. તો પણ તે ખ્યાલ કરી શકી નોહતી કે હું ક્યાં છું? તેણે પાછું સામે બેઠેલી સ્ત્રી સામાં બેયું. પંડિતા—એન. આ કાણુ ગાય છે. ઘણું સુંદર લાગે છે. તમે કાણુ છો. તમારું નામ શું?

શારદા—મારું નામ શારદા; અને આ મકાનની માલિકા તે બાઇ રહી છે, અને તેના રૂપ તથા ગાન ઉપર મોટા મોટા અમીરો તથા અમલદારો લાઠુ બનેલા છે.

પંડિતા—શું આ કોઇ ગણીકાતું મકાન છે.

શારદા—હા.

પંડિતા—ગણીકાતું? હું અત્રે કેવી રીતે આવી. મને અત્રે કાણુ લઇ આવ્યું? તથા મને શામાટે લાવવામાં આવી છે?

શારદા—શું તમે તે વાત જાણતા નથી? અમેને તો ફેદવામાં આવ્યું હતું કે તમે રાજપુત્રીથી અત્રે આવ્યા છો, કારણ બે માણસો આ ગણીકા પાસે આવ્યા હતા, અને તમારા સંબંધમાં વાતચીત કરતા હતા, અને તમેને રૂ. ૨૦૦૦ માં તેવો વેચી ગયા છે.

પંડિતા—મને બે હજાર રૂપીએ વેચનાર કાણુ છે? તેમને તે બાબતનો શો હક છે.

શારદા—તે તો પ્રભુ જાણે.

પંડિતા—અગ્રેજી રાજ્યમાં આવેા ગુલામી વેપાર કરવાની સખ્ત મનાઇ છે. હું આના માટે કોર્ટમાં દાવો કરીશ તથા તે બાબત વેપરોમાં પણ જાણાવીશ, હું અત્રે કદાપિ રેહનાર નથી.

શારદા—બેન. તમારી આ સર્વે વાતો નકામી છે, કારણુ આ ગણીકા ઘણી લાગવગ ધરાવનાર છે તમારું કોઇ પણ અમલદાર સાંભળશે નહિ, અને વખતે સાંભળે પણ તમે અત્રેથી જઇ કેવી રીતે શકશો? તે એક બારે પ્રશ્ન છે. એટલુંજ નહિ પણ તમે અત્રે છો એવી ખબર પણ કોઇને થશે નહિ. વખતે આ મકાનની બહાર જશે નહીં.

પંડિતા—કારણુ?

શારદા—આ મકાનજ એવું છે. હું પણ તમારી માફકજ અત્રે ફસાઇ છું.

પંડિતા—શું તમેને પણ અત્રે કોઇ બદમાશો વેચી ગયા છે. શું તમે તમારી વાત ન કહો. હું તમેને મદદ કરીશ.

શારદા—બેન મદદ કરવાની વાત તો જવા દો. ન હું તમને મદદ કરી શકું છું ન તમે મને મદદ કરી શકો છો, પણ હું મારી વાત તમેને કહું છું અમણાં સુધી મારી દુઃખભરી સ્થિતિ કોઇને

જણાવી નથી. પણ તમે પણ મારી માફક જ્યારે ફસાયા છે. ત્યારે તમારા આગળ કહેવામાં કાંઈ પણ જાતનો વાંધો નથી.

આટલું કહેતાં શારદાને કંઈ વિચાર આવતાં તરત ઊભી થઈ ગઈ. અને ખારણ્યાં ખરાબર વાસી સાંકળ ચઢાવી પાછી આવી, અને કુરસી ઉપર બેસી ગઈ, પણ પંડિતાએ પલંગ ઉપરથી ઉભા થઈ તેને પોતાની પાસે બેસાડી. અને અડોઅડ પાસે પાસે બેસી ગયા. શારદાએ પોતાની વારદાત આગળ વધારી.

“બેન. હું અત્રેથી થોડા અંતરે આવેલા ગામડાની રહીશ છું. તે ગામનું નામ તમેને નથી જણાવતી તે માટે માફ કરશો. મારા વિદવા તેજ ગામના એક આગેવાન ગણાતાને ત્યાં થયા હતા. હું જાતે બાલક છું. વિદવા થયા પછી મારા માઆપ સ્વર્ગે સંચર્યા. હું મારા માઆપની એકની એક પુત્રી હતી. આથી સર્વે મીલકત મને મળી. તે આસરે દસ ખાર હજારની હશે આ મીલકત મળતાં સાસરીયામાં મારા માન વધ્યા. મને સર્વે માનની નજરે જોતાં એટલુંજ નહિ, પણ તે પ્રમાણેની વર્તણૂંક પણ ચલાવતા. હું અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં બીજા વર્ષમાં પાસ થએલી છું, પણ મારા પતિ અબલ હતા તેઓ માનદારના પુત્ર હોવાથી મને નોકરી કરવા ન દીધી મેં હતા-ભાગિણીએ પતિ ભક્તિના કારણે લોકોના બરમાવવાથી મારા પતિને મારી સર્વે મિલકત લખી આપી. હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રી પતિને દેવ સમજી માને છે, અથવા મનાવવામાં આવે છે. પણ જ્યાં સુધી મારા નામે મીલકત હતી ત્યાં સુધી મારા પતિ પણ મારા હુકમ પ્રમાણે સર્વે કરતા હતા. પણ જ્યારે સર્વે મીલકત તેમના નામે ચઢી ગઈ ત્યાર પછી કેટલાક સમય પછી સર્વેની નજર મારા સંબંધમાં બદલાવવા લાગી આમ થવાનું એક બીજું પણ કારણ હતું. તે એ

કે મુજ હત્યભાગીણીના ભાગ્યમાં પુત્ર પ્રાપ્તિનો લાહનો લેવાનો લખેલો નોહતો. ”

શારદાની આંખમાં આંસુ આવી ગયા પણ તેણે પોતાના પાત્રવધી આંસુ લુછી નાખ્યા. પડિતાનું પણ હૃદય પીગળવા લાગ્યું. તેણે શારદાના ગળામાં હાથ નાંખી. પોતાની તરફ ખેંચી. શારદા તે તરફ ખેંચાઈ. દુઃખીના દુઃખની અસર દુઃખીયા ઉપર ઘરાઘરા થાય છે. પડિતા દુઃખી હતી અને શારદા પોતાના દુઃખની કહાણી સંભળાવી રહી હતી. શારદાએ આગળ કેહવા માંડ્યું.

“ આ કારણે ધીમાં ધીમાં સર્વે ધરવાળા મારા પ્રત્યે અણુ-અમો દર્શાવવા લાગ્યા, સાથે “ વાઝીયણ ” ના અપમાનદાયક શબ્દ ઉદ્દેશવા લાગ્યા. તે શબ્દ સાંભળતાં મને જે દુઃખ થતું, તે કાષ્ઠ પણ રીતે હું વર્ણવી શકું તેમ નથી. એન ! આજે હું મારું અંતઃકરણ ઉઘાડું છું. પુત્ર પ્રાપ્તિના કારણે હું મારો ધર્મ ભૂલી અને અપવિત્ર ગાગે વિચરવા લાગી. હાય ! મેં મારી પવિત્રતા એક નહિ પણ અનેક-જણાં પાસે લુટાવી. હાય ! હાય ! મુજ પાપણીએ નીચે એક લાલચ માટે, એક આશા માટે કે જે મારા ભાગ્યમાં નોહતી. તેને મેળવવા માટે મેં ઘણાં ફાંફાં માર્યા. પણ હાય ! તેવી વાત કાષ્ઠથી પણ છાની રહી છે. આખરે મારા પતિના પણ જીણવામાં આવી ગઈ. ”

કેહતાં શારદા અટકી ગઈ તેણે પડિતા સામાં જોયું કે તે પોતાના આ કામને ધિક્કારની નજરે તો જોતી નથી, પણ પડિતાની આંખમાં ધિક્કારના ઘડલે દયા ઉમરાઈ રહી હતી. આથી તેણે પોતાની યાદી રહેલી વાત આગળ કેહવા લાગી.

“ તે દિવસથી મારા ઉપર જીવમોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. વારે વારે સહેજ સહેજ વાંક માટે મને સજાઈ માર પડતા લાગ્યો.

મારા ઉપરથી સર્વેનો વિશ્વસ ઊઠી ગયો. હવે હું તઈન નિરાધાર
 બની ગઈ હતી. મારી મિલકત મેં ગુમાવી દીધી હતી. સાથે તે
 લોકો પણ મને જે આંખે જોવા પણ ઇચ્છતા નોહતા આથી હું
 એક દીવસે મારા પતિ પાસે મારા પાપોની મારી માંગવા લાગી.
 તેમના ચરણોમાં ઢળી પડી રડવા લાગી, પણ તેમનું હૃદય પીગળ્યું
 નહિ. તેમણે મને કહી દીધું કે “ જા તારું કાળું મુખ લઈ અત્રેથી
 કાંઈ ચાલી જા.” કેહતાં મને લાત લગાવી. હું ચતીપાટ પડી તેઓ
 ચાલ્યા ગયા. આ વખતે મારા દિલ ઉપર ભારે અસર થઈ, હું
 તરત ત્યાંથી હાથમાં લોટો લઈ નીકળી. અને સીધી સ્ટેશન ઉપર
 આવી. ત્યાં ગાડી ઉભીજ હતી. ચઢી બેઠી. મેં ટીકીટ લીધી નોહતી.
 વડોદરા સ્ટેશને ટીકીટ તપાસવા એક માણસ આવ્યો. મારી પાસે
 ટીકીટ ન હોવાના કારણે મને ઉતારી એક રૂમમાં લઈ ગયો. હું
 જાણું મહાન વાંકમાં હોવું તેમ ત્યાં ગઈ, અને તેના કેહતાં બેસી
 ગઈ. તે મારા માટે ખાવાનું લાવ્યો. હું સવારની ભૂખી હતી. પેહ-
 લાંગો મેં આનાકાની કરી. પણ તેના સમજાવવાથી તથા મને કેટ-
 લીક આશા આપવાથી મેં ખાધું. ત્યાર પછી તે રૂમ બહારથી બંધ
 કરી “ હું આવું છું ” કહી ચાલ્યો ગયો. હું મારા જીવન ઉપર વિચાર
 કરતી કરતી હિંમત ગઈ અને જ્યારે મારી આંખ ઉઘડી ત્યારે રાત્રિ
 પડી ગઈ હતી, અને પેલો પાછો ખાવાનું લઈ મારી પાસે આવ્યો
 હતો. મેં તેનો ઉપકાર માન્યો. કારણ હું તેને કોઈ ઉદાર તથા
 દયાવાન માનવા લાગી હતી, પણ બેન! મને કેહતા શરમ આવે છે
 કે હું કરેલા પાપોના કારણે અધમદશાએ પોહચી હતી. મને ઉચ્ચ-
 તાનું જાન નોહતું. એકવાર જે પાપ કર્યું હોય તો ખીજવાર પણ
 તે પાપ મંરજી ન હોવા છતાં મંઈ જાય છે. તેનો અનુભવ મને

ત્યાં થયો." શારદાએ છેલ્લું આ વાક્ય કહ્યું કે પંડિતા તેનાથી અલગ થઈ ગઈ. તેને પોતાનું ભૈયા સાથે કરેલું પાપ યાદ આવી ગયું. શારદા પંડિતાની આવી વર્તણૂક જોઈ તેની સામાં તાબુખી સાથે જોવા લાગી. શારદાનું મુખ ઉતરી ગયું.

પંડિતા—એન. ખોટું ન લગાડતી. મને એક વાત યાદ આવતાં ધુળરી છુટી. તે કારણે મને મારી જાત ઉપર ધિક્કાર છુટ્યો. શું એક વાર થયેલું પાપ ખીજવાર મરજી ન હોવા છતાં થઈ જાય છે ?

શારદા—હા એન ! મને તો તેવોજ અનુભવ થયો.

પંડિતા—પછી શું થયું

શારદા—તે સ્વાર્થીને ત્યાં હું એ દીવસ રહી, એક દીવસ તે મને સીનેમા જોવા લઈ ગયો, અને મને ખેસાડી ચાલ્યો ગયો. હું અજાણી હતી. બહાર નીકળી આમતેમ ફાંફાં મારતા એક હિંદુ યુવાન મારા પ્રત્યે લાગણી દર્શાવવા લાગ્યો. આ વખતે પણ હું તેના મીઠા મીઠા શબ્દોમાં ફસાઈ. એન હવે તો હું મારી વારદાત કેહતાં કંટાળું છું. અર્થાત તે બદમાશે મને અત્રે આવી વેચી નાંખી. અત્રે મને આ મકાનની માલિકાએ ગાતા શીખવવા માંડ્યું, પણ તેમાં હું નાપાસ થઈ. આથી તેણે મારા માટે જે નાણાં આપ્યા હતા તે વસુલ કરવા ઉલ્ટો માર્ગે પકડ્યો. ગામના શેઠીયાઓ મારી પાસે આવતા હું તેમના મન રંજન કરવાનું સાધન બની ગઈ. હું હવે આ પાપી જીવનમાંથી ક્યારે મુક્તિ મળશે તેની વાટ જોઈ રહી છું. અને આવી હાલતમાં હું હોવાથી કાંઈ પણ જઈ શકતી નથી. કારણ મને હિંદુ સંસારમાં તો કોઈ પણ સંધરે તેવો સંભવ નથી. એન હવે તો મૃત્યુ આવે તો.....' કેહતાં પંડિતાને વળગી પડી. અને રડવા લાગી.

પંડિતા પણ તેને વળગી રડી પડો. જ્યારે રડવાથી જન્મેના હૃદયો હલકા થયા ત્યારે પંડિતાએ કહ્યું “ શું એન અત્રેથી છુટકારો નહિ થાય ?

શારદા—નહિ. સ્વપ્નામાં પણ આશા ન રાખવી.

પંડિતા—કાંઈ ઉપાય નથી.

શારદા—જો કે આ ગણિકા દયાવાળી તો છે, પણ જ્યારે તેની મહેરબાની મેળવી હોય. ઉદાર છે, પણ જ્યારે તેની મરજી મુજબ વર્તવામાં આવે.

પંડિતા—એન. ત્યારે તો હું મહાન આદતમાં આવી પડી, પણ હાં જો કે હું સંગીત કળામાં પ્રવિણ છું. આથી મને લાગે છે કે હું તેની દૃષ્ટિ મેળવી શકાશ.

શારદા—ત્યારે તો મને સંપૂર્ણ આશા છે કે તમે તેની માનીતી ગઈ શકશો, અને વખતે જો તે ખુશ થઈ જશે તો તમને જોઈએ તેવી મદદ પણ કરે તેમ છે.

પંડિતા—મારે મદદની જરૂર નથી. અત્રેથી મુક્ત થાવું તો બસ; પણ મુક્ત થતાં પણ ક્યાં જવું તે પ્રશ્ન મને ચુંગાવી નાખે છે હું જો મારા માતાપિતા પાસે જવું તો સર્વે વાના સારા થાય, પણ મને જતાં શરમ આવે છે. ત્યાં જવા કરતાં મને મૃત્યુ વધુ પ્રિય છે. નહિ તો મારે આ દહાડા જોવા પડત નહિ.

આટલું બોલતાં બોલતાં તો પંડિતાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેનાથી આગળ કાંઈ બોલાયું નહિ. કુરકો ભરાઈ ગયો. એટલામાં બહારથી કોઈ બારણું ખખડાવતું હોય તેવો અવાજ થયો. શારદા તરત ઉભી થઈ. બારણું ઉઘાડવા ગઈ. પંડિતા પણ કોણ આવે છે. તે જોવા લાગી, બાંણું ઉઘાડતાં તે નામાકિત ગણીકા અંદર આવી તેનું નામ મોતીજન હતું.

મોતીબનને જોતાજ પડિતા તરત ઉભી થઇ ગઇ. તેની પાછળ ત્રણ ચાર યુવાનો પણ અંદર દાખલ થયા. પંડિતા તેમને જોતાં શરમાઇ પીક કરી આડી ઉભી રહી. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વિચારે તે ધ્રુજ રહી હતી. પંડિતાની આવી હાલત જોતાં શારદાએ મોતીબનના કાનમાં ટાંચ કહ્યું. કે તરત મોતીબન આનંદી થઇ હોય તેમ જણાવવા લાગી. અને સર્વેને લઇ બહાર ચાલી ગઇ. આથી તે રૂમમાં એકલી પંડિતા રહી ગઇ. તે સર્વેના જતાં તે મોટા વિચારમાં ગરકાવ થઇ ગઇ. પોતાની હાલત ઉપર વિચાર કરતાં બંને હાથે મસ્તક પકડી, પલંગ ઉપર બેસી ગઇ; અને પાછી ઢળી પડી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

—❦—
મારું શું થશે ?

❦❦❦❦❦❦
❦❦❦❦❦❦
❦❦❦❦❦❦
વક્રાર સાધુ સાથે આવી તો ખરી પણ તેના મનમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વિચારો થતા હતા. સહુથી મોટો વિચાર તેને આવેલો થતો હતો કે સાધુ શયતાનનો નહિ હોય, અને જો તેમ આવે તો પછી મારા શા હાલ થાય. આવી રીતે તેને વિચાર થાય તે સ્વાભાવિક હતું, કારણ અમણાં સુધી તેને જેનો જેનો સમાગમ થયો તે સર્વ એકજ વસ્તુની માંગણી કરતા માલમ પડ્યા હતા. પ્રભુ કૃપાએ તે દરેક પાપી પિશાચીના પંજમાંથી મુક્ત થવા પામી હતી, પણ તેની તે ધારતી અનુભવે નાશ પામતી નોહતી.

તેના મસ્તકમાં પડેલો ધા ધીમાં ધીમાં ફેંચવા આવ્યો હતો; અને જો કે તે અશક્ત થઈ ગઈ હતી, તો પણ સાધુની સારી માવજતના કારણે તે હરી ફરી શકતી હતી. તેને સાધુ કોઈ વિચિત્ર લાગતો હતો. સાધુ જોટલી જીવીની સંભાળ રાખતો હતો, તેટલીજ સંભાળ પેલા જગીયામાંથી ઉપાડી લાવેલા બાળકની પણ રાખતો હતો. એક સાધુ સંસાર ત્યાગી અને બાળક જેતાં જીવંતોના મનમાં પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો કે “ સાધુ અને આ બાળકનો શો સંબંધ હશે ? શું કોઈના બાળકને ઉપાડી લાવ્યો હશે ? પણ નહિ તેની રેહણી કરણી તો તેવી માલમ પડતી નથી. ત્યારે આ બાળક કોનું હશે ? શું તે તેની સ્ત્રીનું હશે; અને પોતાની સ્ત્રી મૃત્યુ પામતા તેના વિયોગમાં તો સંસારનો ત્યાગ કર્યો નહિ હોય ? ” આ વિદ્યાર્થીમાં તે હમેશ રહ્યા કરતી હતી.

જીવીને બાળક પ્રત્યે સ્વાભાવિક રીતે સ્નેહ થતો હતો, પણ તેમ શામાટે થાય; છે, તે કોઈ સમજી શકતી નહિ બાળક પણ જીવીને જોઈ આનંદી થતું હતું; અને પોતાની માતા ન હોય તેમ તેને આહતું હતું. એક સમયે સાધુ કંઈક વિચારમાં ખેંડેલો હતો. તેનું મુખ ઉતરી ગયું હતું. અને જાણે હમણાં રડી પડશે તેવું લાગતું હતું જીવંતો તે જોઈ રહી હતી. સાધુની આવી હાલત જોઈ જીવંતોના મનમાં લાગી આવ્યું, અને તે સાધુ પાસે જઈ કેહવા લાગી કે “ મહારાજ કોઈ દીવસે નહિ ને તમો આમ ઉદાસ કેમ છો ? ”

સાધુ—જીવી બેન, તે તમો જાણી શું કરશો ?

જીવી—જ્યારે તમો મુજ દુઃખીયારીના દુઃખના બાગીદાર બની. મને મરતી બચાવી, સાથે મને પોતાની બેન પ્રમાણે રાખો

છો તો મારો આટલો પણ હક નહિ કે તમોને હું તમારા ઉદાસ થવાના કારણનાં સંબંધમાં કાંઈ પણ પૂછી ન શકું ।

સાધુ—એન. હું તમોને ઉદાસ કરવા માંગતો નથી, પણ સાથે હું તમારા પ્રજ્ઞના સંબંધમાં કાંઈ કેહવા માંગતો નથી હું પ્રસંગની વાટ જોઈ રહ્યો છું. પ્રસંગ આવે તમોને સર્વે કહીશ, અથવા તમો પોતાની મેળે સર્થે જાણી શકશો. હાલ તો તમો આટલાથી સંતોષ માનો કે હું સત્ય રીતે સાધુ નથી.

જીવી—ત્યારે કાણુ છો ?

સાધુ—અમણાં તો હું કહી ગયો કે તેના સંબંધમાં હું કાંઈ જાણતી શકું તેમ નથી

જીવી—શું તેમાં કાંઈ ભેદ છે.

સાધુ—હા. ભેદ છે.

જીવી—શો ભેદ.

સાધુ—પાછો એજ પ્રશ્ન.

જીવી—પણ મને કેહવામાં તમોને શાંતી ખીક લાગે છે. શું તમોને ધારતી છે કે મને કેહતાં આપ આદતમાં આવી પડશે શું હું એવી નીચ છું કે મારા પાલનહારને દગો દવું, શું મારા ઉપર આટલો પણ વિશ્વાસ નથી.

સાધુ—એન. તમોં નકામી શંકાઓ લાવો છો.

જીવી—હા. અક્ષયત કાંઈ અજાણી રક્ષણતીને પોતાનો ભેદ ન કહેવામાં આવે તેમાં તમો ઉત્તમતા સમજતા હશો.

કેહતાં જીવકારની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. તેણે પોતાના પાલક વડે મુખ ફેરવી લુછી નાંખ્યા સાધુએ તે જોયું, અને તેના

ઉપર કેવા પ્રકારની અસર થઈ છે. તેનું જ્ઞાન થતાં તે ધણો દિલગીર થયો, પણ તે લાચાર હતો. પોતે કોણ છે, તથા શામાટે સાધુ બન્યો છે તે કોઈને પણ કેહવા માંગતો નોહતો. અને કોઈ પ્રસંગની તે વાટ જોઈ રહ્યો હતો. જીવીને રહતી જોઈ સાધુએ કહ્યું.

“એન તમો નકામા ઉદાસ થાવો છો, હું આપની પાસે આટલું માંગી લવું છું કે હાલ તમો આ હટ મુઝી દો. વખત આવે તમો સારી પેઠે જાણી શકશો કે હું કોણ છું” જો મારી વાત હાલમાં જાહેર થાય તો આપણે ત્રણે જણાં આફતમાં આવી પડીશું

જીવી—આફત !

સાધુ—હા. આફત અને તે પણ મહાન.

જીવી—ત્યારે તો હું તમોને તે માટે લાચાર બનાવતી નથી બલે વખત આવે જણાવજો, પણ આ બાળક કોનું છે. તે તો જણાવશો શું એ બાળક તમારું છે.

સાધુ—એ બાળક મારું નથી.

જીવી—ત્યારે કોનું છે ?

સાધુ—તેનું પણ મને જ્ઞાન નથી.

જીવી—ત્યારે શું કોઈ વગર ઓગળાણ પીછાણ વગર કોઈને પાળે ખરું કે—

સાધુ—હા. તેનો જીવતો દાખલો તમોજ છો.

સાધુનો આ ઉત્તર સાંભળી જીવકોર વિચારમાં પડી ગઈ, અને હવે શું બોલવું ? તે કાંઈ સમજી શકી નહિ. સાધુએ જીવકોરને આવી વીટમણામાં જોઈ બાળક કેવી રીતે મળ્યું તે સર્વે ખીના પેહલાંથી કહી, અને તે બાળકની માતાને બદમાશો ગાડીમાં નાંખી ચાલ્યા ગયા તે પણ કહ્યું

જીવી—ત્યારે આ બાળક તે સ્ત્રીનું હતું.

સાધુ—હા. મને તો લાગે છે કે તેનુંજ છે.

જીવી—કારણ.

સાધુ—મેં તે સ્ત્રીને બરાબર જોયું છે; અને આ બાળક તથા તેનું મુખ બરાબર મળતું આવે છે. સાથે જ્યારે આ બાળકના રડવાનો સ્વર તેના કાને ગયો. ત્યારે તેને લેવાને ગાડીમાંથી ઉતરવા જતી હતી પણ બદમાશોએ ઉતરવા ન દીધી.

જીવી—ત્યારે તમોએ મદદ કેમ ન કરી ?

સાધુ—હું મદદે પોહ્યો ગયો હતો, પણ બદમાશો ગાડીમાં હતા અને હું પગે ચાલતો હતો. મેં તેમની પૃઠ પકડી, પણ તેમને પકડી શક્યો નહિ.

જીવી—તે સ્ત્રી કેણુ હતી ?

સાધુ—તેના સંબંધમાં પણ હું ચોક્કસપણે કાંઈ કહી શકું નહિ.

જીવી—મને તાણુપી થાય છે કે તમો તમારા સંબંધમાં, બાળકના સંબંધમાં તથા તેની માતાના સંબંધમાં કાંઈ પણ કહી શકતા નથી.

સાધુ—હા. આ બનાવોજ એવા છે કે તેનો ઉકેલ સહેજમાં થઈ શકે તેમ નથી. મારે તે સ્ત્રીનો પત્તો લગાડવો છે. ’

જીવી—કાંઈ પત્તો લાગ્યો

સાધુ—નહિ. મેં વડોદરાની ગલી ગલી તથા શેરી શેરી પીની મારી પણ કાંઈ પણ સ્થળે મને તેની બાળ મળી નથી; પણ મને ખાતરી છે કે તે વડોદરામાંજ છે. અને તે બદમાશોએ તેને કાંઈ ગુપ્ત સ્થાને સંતાડેલી છે.

જીવી—તે બદમાશો કેણુ હતા.

સાધુ—હિંદુ.

જીવી—હિંદુ !

સાધુ—હા.

જીવી—હાય ! હિંદુ સંસાર તારી કેવી અવદશા થઇ રહી છે. કેહતા સુપ થઇ ગઇ; અને સાધુ સામાં જોવા લાગી. જીવીની આંખમાં આંસુ આવી ગયા તે જોતાં સાધુએ કહ્યું કે “ જોન તમે શા માટે રડો છો ? ”

જીવી—હું મારા જીવન ઉપર વિચાર કરું છું કે મેં શું કર્યું !

સાધુ—હવે તેના માટે પ્રત્યાતાપ શો. જનવાનું જની ગયું; ત્યારપછી પસ્તાવનું નકામું છે. હવે તો બગડેલી બાજી સુધારવાનાજ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

જીવી—પણ હું શું કહી શકું તેમ છું ? કારણ નારતા તો નાહી, પણ હવે મને વિચાર થાય છે.

સાધુ—શાનો ?

જીવી—કે મેં આ શું કર્યું.

સાધુ—જો કાંઈ થાય છે તે સારા માટે થાય છે, માટે ચિન્તા કરવામાં આવ્યશક્તિ નથી. ભૂકું થાય તે બહા માટેજ થાય છે. એવો કુદરતનો નિયમ છે, માટે હાલ તો સર્વે પ્રકારની ચિન્તાને મુકી અત્રે રહો.

જીવી—પણ હું અત્રે ક્યાં સુધી રહીશ. મારા મા બાપ તથા મારા પતિદેવની કેવી હાલત હશે.

સાધુ—હાં એક વાત તો તમોને કેહવાની ભૂલીજ ગયો. મને સમાચાર મળ્યા છે કે તમારો સસરો ગળે ફાંસો ખાઈને મરી ગયો છે.

જીવી—શા માટે ?

સાધુ—લોક લાજે. મારા ધારવા પ્રમાણે તમારી જે આપદા હતી. તે નાશ પામી છે. માટે જે તમે ધારો તો અમદાવાદ જમ શકે છે.

જીવી—મોરો પણ વિચાર થાય છે કે હું અમદાવાદ જવું, પણ હવે મને કાણ સંધરશે.

સાધુ—કારણ ?

જીવી—હિંદુ સંસાર હવે મને સંધરવા સાફ ના પાડશે. કારણ ત્યાં મારા સંબંધમાં બિન બિન પ્રકારના આક્ષેપો ઘડાઈ ગયા હશે. જે કે હું શામાટે નાહી તે તમોને મેં જણાવ્યું છે; હું મારા પ્રભુને શાક્ષી રાખી કહું છું કે જેમ પેહલા હું પવિત્ર હતી, તેવી હાલ પણ પવિત્ર છું પણ જગત તે કેમ માનશે. લોકોના મનનું સમાધાન કેવી રીતે કરી શકીશ. તેઓ મારા બોલવા ઉપર કેવી રીતે વિશ્વાસ લાવશે. હાય ! હાય ! મારૂં શું થશે ?

સાધુ—એન તમે ધલારાવો નહિ. પ્રભુ સર્વે વાના સારાજ કરશે. હું તમોને ખાતરી આપું છું કે તમે તમારાથી જે જે વીખુટા પડ્યા છે તેને અવશ્ય મળશે.

જીવી—મળશે, પણ તેઓ મને સંધરશે ? મને પવિત્ર માનશે ?

સાધુ—પ્રભુ તમારી સર્વે આશાઓ પૂર્ણ કરશે એવું મારું અતંકરણ મને કહે છે માટે તમે કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન રાખો.

જીવી—શું સર્વે મને પેહલાની માફક ચાલશે. પવિત્ર સમજશે ?

સાધુ—હા કેમ નહિ સમજે. જે પવિત્ર છે તેને ધાસ્તી શી ?

જીવી—પ્રભુ કરેને તેમ થાવો.

જીવી આટલું બોલવા પામી હતી કે પેલો બાળક જે પારણામાં બાંધી રહ્યો હતો તે રડવા લાગ્યો અનેની નજર તેના તરફ ગઈ. કે જીવ-

કાર તરત ઉઠી થઇ પારણામાંથી બાળક કાઢી શીશીમાનું દુધ પાવા લાગી. સાધુ જીવીને આમ બાળકને ઉછેરતાં જોઇ મંદ મંદ હાર્ય કરવા લાગ્યો અને પોતે એક અધરી ફરજમાંથી મુક્ત થયો તે માટે પ્રભુનો પહાડ માનવા લાગ્યો. પાછો તેણે એક નિશ્વાસ નાંખ્યો, અને કામ પ્રસંજે બહાર ચાલ્યો ગયો.

જીવી બાળકને દુધ પાવામાં રોકાયેલી હતી એટલે સાધુ ગયો તેની તેને ખબર પડી નહિ જ્યારે દુધ પાઇ રહી અને બાળક રમવા લાગ્યું, ત્યારે આનંદમાં આવી તેણે પાછળ જોયું તો સાધુ મળે નહિ. તે વિચારવા લાગી કે કાંઇ ગયા હશે, પણ કોઇ પણ વખતે મને કહ્યા વગર બહાર જતા નોહતા અને આજે આમ કેમ ? શું તેમને મારા ઉપર ખોટું તો લાગ્યું તો નહિ હોય. શું તેઓ મને મુકીને તો કાંઇ ચાલ્યા નહિ જાય, અને પ્રભુ ના કરેને તેમ થાય. તો મારે શું થાય ? અને આ બાળકના કેવા હાલ થાય. પણ નહિ. નહિ. મારે આવા વિચારો શા માટે કરવા જોઇએ. ગયા છે તો અમણાં પાછા આવશે. જો અમે જન્મેને તેમને તેમ મુકી જવાનું કરે તો આમ લાવેજ શામાટે. જો કે તે મને ધીરજ તો આવે છે, પણ મારે અંતઃકરણ માનવું નથી કે સગાહ વ્હાલા મને પવિત્ર માને. જો કે મારા દુઃખનું જે કારણ હતું તે નાશ પામ્યું છે, પણ હવે હું જાતું કેવી રીતે ? હાય ! પ્રભુ ! મને કાંઇ સમજ પડતી નથી. કે મારે શું થશે ?”

કેહતાંજ જીવીની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. જેમ જેમ તે પોતાની સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ વધુ વધુ રડવા લાગી. આ વખતે તેને કોઇ પણ ધીરજ આપે તેવું નોહતું. તેને પોતાના માઆપો યાદ આવી ગયા. તેથી કુસકે કુસકે રડવા લાગી.

તેને રહતી જોઈ બાળક પણ રડવા લાગ્યું. આથી તેણે બાળકને ખોદમાં ઉંઘાડી દધ પાસે બેસી ખોદ હસાવવા લાગી, અને પોતાનું શું થશે ? તે પ્રશ્ન બીની આંખે ઉઠેલવા પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણ કોને ખબર છે કાલની. ના જાણ્યું જાતકીનાથે સવારે શું થવાનું છે. તો પછી જીવી કોણ માત્ર.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

જીવન પસંદો.

પંડિતાએ પોતાને મુક્ત થવા ધણાં ધણાં વિચારો કર્યાં પણ કોઈ પણ રીતે તેને મુક્ત થવાની બારી જણાઈ નહિ. વધુ મુશ્કેલી તો આ વાતની હતી કે બદમાશો તેને બેક હજાર રૂપીઆ લઈ આપી ગયા હતા. જો પંડિતા મોતીજનને બેક હજાર રૂપીઆ આપે તો વખતે પંડિતાના જ્ઞાનદાન પ્રત્યે જ્ઞાન આપી મુક્તી આપે તેમ પંડિતા પોતાના મનમાં માનતી હતી, પણ બેક હજાર રૂપીઆ લાવવા ક્યાંથી જો તે પોતાના માથાપને આ વાતની ખબર આપે તો તરત મુક્ત થઈ શકે પણ તેમ કરતાં પોતે શરમાતી હતી. એક પાપ કરવાથી તો તે લાજના મારે અમદાવાદ જઈ શકી નહિ. વડોદરે આવી, અને એક ગણિકાના પંજમાં ફસાઈ, તેને ત્યાં રહી, તો પછી સમાજ તેને કેમ સંઘરશે. એવા એવા વિચાર તેને શુંગળાવી નાંખતા હતા.

મોતીજનને ત્યાં પંડિતાને કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કરવા જેવું નોહતું, તેને જોઈતી દરેક વસ્તુ મળતી હતી, પણ જો કે માત્ર

દુઃખ હતું. નજરકેદનું. તેને બહાર જવાની રજા નોહતી, અને પંડિતા બહાર ચાલી ન જાય. તેટલા માટે ખાસ વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી મોતીબનનું મકાન ત્રણ માલનું હતું. તેમાં પંડિતાને ઉપલા છેલ્લા માલમાં રાખવામાં આવી હતી. એટલે જો ઉપરથી પડતું મુકે તો મરણનો ભય હતો. તેમ નીચે જતાં મોતીબનના માણસો તેને તેમ કરવા દે તેમ હતુંજ નહિ. તે ઉપરાંત એક વૃદ્ધ સ્ત્રી પંડિતાની રૂમમાં બરાબર હાજર રહેતી હતી જો કે તેને જાહેર રીતે તો પંડિતાની સેવા કરવા માટે રોકવામાં આવી હતી; પરંતુ ગુપ્ત રીતે તો પંડિતાની હાલ ચાલ ઉપર ખાસ દેખરેખ રાખવા માટેજ રાખવામાં આવી હતી. આ વૃદ્ધ ડોસી ઘણીવાર પંડિતાને બારી આગળ જવા દેતીજ નહિ, અને વખતે તેની ગેરહાજરીમાં જતી અને જો જોઈ લેતી તો તરત તેને હાથ પકડી અંદરના ભાગમાં ખેંચી લેતી હતી. પંડિતાને આથી ઘણું ખોટું લાગતું. એક પોપટ કે મેના પ્રમાણે માત્ર પીંજરામાં પુરાઈ રહી સુખમાં રહેવામાં તેને ઘણો કંટાળો આવતો હતો; પણ લાચાર હતી. કાંઈ પણ કરી શકતી નોહતી.

એક સમયે તે મહાન ચિન્તામાં બેઠેલી હતી. તેને પોતાના માબાપ યાદ આવી ગયા હતા. અને પોતાની તે વખતની સ્વતંત્ર છંદગીનો ખ્યાલ કરતાં તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. વૃદ્ધા તે જોઈ બેઠી.

ડોસી—દીકરી આમ રડ રડ કરે શું તું સુખી થઈશ

પંડિતા—ત્યારે શું કરું ?

ડોસી—તે મને શું પૂછે છે ? તુંજ વિચાર કર કે તારે શું કરવાનું છે.

પંડિતા—શું હું વ્યભિચારણી બનું ? લોહીનો વેપાર શરૂ કરું ?

ડાસી—તને આવું આવું કાણે કહ્યું છે, કે તું બડકે છે. શું સર્વે ગાનારીઓ વ્યભિચારજ કરતી હતી.

પંડિતા—ત્યારે ?

ડાસી—તારી સમજમાં ભૂલ છે.

પંડિતા—એટલે ?

ડાસી—આના સંબંધમાં તને જોષ્ઠએ તેટલું જ્ઞાન નથી. માટે આવી આવી વાતો કરે છે. નહિ તો આવી વાતો કરત નહિ.

પંડિતા—શું આ ધંધો ઉત્તમ છે !

ડાસી—ત્યારે શું હલકો છે ?

પંડિતા—અલગત. આ ધંધોજ હલકો નહિ પણ અધમ છે.

ડાસી—અરેરે ! મારી ધારણા આખર ખોટીજ ઠરી.

પંડિતા—તમારી શી ધારણા હતી ?

ડાસી—તેં જ્યારે તારી સર્વે વાત મોતીજનન આગળ ઠરી ત્યારે મને પણ તારા પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તેમ મોતીજનન પણ તારા પ્રત્યે માનભરી લાગણી રાખે છે, કારણ અમે માનતા હતા કે તું બણેલી હોવાથી તને આગલા હિંદુ રાજ મહારાજાઓના ઇતિહાસનું જ્ઞાન હશે.

પંડિતા—રાજ મહારાજાઓનો આના સાથે શો સંબંધ ?

ડાસી—અરેરે ! તું તો સાવ અજ્ઞાની લાગે છે.

પંડિતા—કેવી રીતે ?

ડાસી—શું તને ખબર નથી કે પ્રાચિનકાળમાં દરેક ઉચ્ચ જ્ઞાનદાનની પુત્રિઓ વગેરેને નૃત્ય કળા તથા સંગીતકળાનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું. અને તે કળાને અત્યોત્તમ ગણવામાં આવતી હતી, અને જેને તે કળામાં વધુ જ્ઞાન હોય તેને દરેક રથને માન મળતું

હતું. એટલુંજ નહિ પણ તેના વખાણો પણ થતા હતા. મહારાજધીરાજે પોતાની પુત્રિઓને આ કળા શિખવવા માટે હોંશિયાર ઉસ્તાદોને રાખતા અને પોતાની બાળકીઓ તે કળામાં પરિપૂર્ણ થાય, તેની ખાસ કાળજી રાખતા હતા. અર્થાત આ કળાતો આપણા પૂર્વજોની યાદદારત છે તથા ઉત્તમ કળા છે.

પંડિતા—ત્યારે સમાજમાં તેના પ્રત્યે ધિક્કારની લાગણી શા માટે દર્શાવે છે ?

ડોસી—જેમ જેમ સમય જતો ગયો, તેમ તેમ સમાજ પોતાના પૂર્વજોની ઉત્તમ કળાને ભુલતા ગયા. સાથે અધમ દશામાં જવા લાગ્યા. આમાં ખરી રીતે સમાજનીજ અજ્ઞાનતા છે, નહિ તો આ કળા જેવી તો જગતમાં એક પણ કળા નથી. હા. જ્યાં ગામ હોય ત્યાં ઢેડવાડો હોયજ, અને તેમના કારણે વખતે લોકોના વિચારો તે પ્રત્યે હલકા બાંધવાનો પ્રસંગ મળ્યો હોય, પણ સર્વે એક સરખી હોતી નથી. કાંઈ હાથના પાંચે આંગળા સરખા હોય છે ?

પંડિતા—ડોસીમા તમે તો મોટા વિદ્વાન જેવા લાગો છો. ક્યાં શીખેલા આ બધું.

ડોસી—આ મારા વાળ કાંઈ તરકામાં ઘોળા થયા નથી. હું પણ પહેલા ગણિકા હતી.

પંડિતા—તમે ગણિકા હતા ?

ડોસી—હા.

પંડિતા—તમે ગણિકા શામાટે બન્યા હતા.

ડોસી—પુરુષવર્ગના જીલમોના કારણે ?

પંડિતા—એટલે ?

ડાસી—તેં મોતીબન સાથે તારા સંબંધમાં કેહતાં વચ્ચમાં કહ્યું હતું કે હું “પુરૂષો સાથેનો મારો વેર વસુલ કરવા માંગું છું” શું તે તને યાદ છે.

પંડિતા—હા. તે બરાબર છે. પુરૂષવર્ગના કારણેજ હું આ સ્થિતિમાં આવી છું. તો પછી વેર શા માટે ન લેવું.

ડાસી—ત્યારે હું પણ તેવાજ કારણે વેર વસુલ કરવા ગણિડા બની હતી.

પંડિતા—તે કેવી રીતે?

ડાસી—પંડિતા તારા જીવન અને મારા જીવનમાં સહેજ ફેરફાર છે. હું બાળવિધવા છું મને સાત વર્ષની વયમાં પરણાવવામાં આવી હતી. તેની મને બબર નથી. જો કે મારો અબધ જેના સાથે જોડ્યો હતો, તેની વય મારા કરતાં સાત ગણી હતી, એટલે તેની વય પચાસ વર્ષની હતી. જ્યારે હું સમજણી થઈ એટલે મારી વય બાર વર્ષની થઈ ત્યારે મને સાસરે વળાવવામાં આવી હતી; પણ ત્યાં જતાંજ મારી આશાઓનો નાશ થતો મેં જોયો. મારો પતિ ખીમારીના ખાટલે પડ્યો હતો, અને તેના જીવવાની આશા નોહતી. હુંકમાં બરાબર એક વર્ષ માંદગી ભોગવી મારો ભવ બગાડતો ગયો. હું વિધવા બની. હવે મારા પ્રત્યે સર્વે ધિક્કારની નજરે જોવા લાગ્યા. સાથે કેટલી વાર તો મારું હડહડતું અપમાન પણ કરવા લાગ્યું. હું યુવાન થઈ ગઈ હતી યુવાની દીવાની હોય છે, તે સત્ય કહ્યું છે. હું મારા એક પાડોશીના પ્રેમમાં પડી. તેણે મારી સાથે પૂર્નલગ્ન કરવાનું કહ્યું. હું તેની મીઠી મીઠી વાતોમાં ફસાઈ, અને મેં તેની સાથે સંબંધ વધાર્યો તેના પરિણામમાં મને ગર્ભ રહી ગયો, પણ સત્ય

રીતે હિંદુ સમાજમાં વિધવા સાથે અભિચાર કરતાં સમાજ કાંઈ કરી શકતી નથી, પરંતુ પૂર્ણજન કરતાં સમાજ તોડી ખાય છે તેણે મને દજો દીધો. અને પોતે બદનામ ના થાય તેટલા માટે નોકરીનું બહાનું કાઢી કાંઈ ચાલ્યો ગયો મારો ગર્ભ દીવસે દીવસે વધતો ગયો. દહાડા થતાં આ વાત મારા સાસરીયાના લોકોના જાણવામાં આવી, આથી તેવો મને મારી નાંખવાની વેતરણા કરવા લાગ્યા, તેની મને ખબર થતાં હું ઘુણ ગઈ અને એક રાત્રે તે ઘર મુકી બહાર ચાલી નીકળી. એક ગામડામાં મને પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ. મેં ડાકણે તે બાળકને એક કુવામાં નાંખી દીધું. અને મહાન દુઃખો તથા પીડાઓ સહન કર્યા પછી મને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયું, કે પાછો પુરૂષ વર્ગ મારા પ્રત્યે મહિન નજરે જોવા લાગ્યો. હું ઘણી જગ્યાએ રહી પશુ દરેક જગ્યાએ એકજ વસ્તુની માંગણી કરવામાં આવતી હતી. કેટલી જગ્યાએ હું ફસાઈ, અને પુરૂષો તરફથી મને જે જે દુઃખો સહન કરવા પડ્યા છે. તે હું કહેતાં ઘુણ જાઉં છું. છેવટે મને પુરૂષો સાથેનો વેર લેવા વિચાર થયો. હુંકમાં હું આ ગણિકાને ત્યાં તમે જેમ આવ્યા તેમ બાગ્ય બળે આવી પોહ્યા ખરી રીતે તો કુદરતે મને માર્ગ જણાવી દીધો. મેં મારૂં વેર પુરૂષ વર્ગ ઉપર બરાબર લીધું છે; અને હાલ પશુ પુરૂષનું નામ સાંભળતાં મને ધિક્કાર ઉત્પન્ન થાય છે.

પંડીતા—મારા કરતાં તમારું જીવન ઘણું કરંજુ છે બેન.

ડાસી—હા. છે તો તેમ પશુ તે સર્વે યુવાનીના મદમાંજ થઈ ગયું.

પંડિતા—મારાથી પશુ તે દીવાનીમાં ભૂલ થઈ અને તેનો ભોગ બની.

ડાસી—હવે જે થયું તે થયું. તેનો પરતાવો કરવાની આવ્ય શકતા નથી.

પંડિતા—એટલે ?

ડાસી—જો કે હું વૃદ્ધ થઈ છું. તેથી પુરૂષ વર્ગ સાથે મારે વેર લાગી શકતી નથી. પણ તું યુવાન છે. તેથી તારાથી વેર લેવાશે, અને હું તને તેમાં દરેક પ્રકારે મદદ કરીશ.

પંડિતા—એટલે શું હું વ્યભિચાર કરું ?

ડાસી—નાદાન ! તને તેવું કરવાનું કાણ કહે છે. જો તું માત્ર ગાયીકી તરીકે જ કામ કરીશ તો સર્વે પાસા સીધાનાંખતા મને આવડે છે.

પંડિતા—પણ આથી મોતીગ્નન માનશે

ડાસી—તેનો જીભો હું લઉં છું; તેણે તારા માટે એક હગ્ગર આપ્યા છે. તો આપણે તેને તેના બદલામાં દસ હગ્ગર આપશું પછી શા માટે નારાજ થશે.

પંડિતા—શું તમારી પાસે એટલા બધા નાણાં છે ?

ડાસી—નહિ.

પંડિતા—ત્યારે ક્યાંથી લાવશો.

ડાસી—પેલા બદમાસ અને શ્વર્ચા પુરૂષો પાસેથી વસુલ કરશું, પણ મોતીગ્નન આગળ તારે માત્ર ગાયીકી તરીકે કામ કરવા કબુલાત આપવી પડશે. જોલ તું તેમ કરવા રાજી છે.

પંડિતા—આમાં તો મને વાંધો લાગતો નથી.

ડાસી—ત્યારે તો આપણા પાસા બરાબર પડવાના.

આટલા સુધી બન્ને વાતો કરવા પામી હતી કે પાસેના રૂમમાં
મોતીબને કેટલાક પુરૂષોના કહેવાથી નીચે મુજબ ગાયન શરૂ કર્યું.
આ બન્ને પણ ધ્યાન દઇ સાંભળવા લાગી.

એકનાહ સખી અલખેલું ચોવન આવે;

ડાહ્યા દિલને ડોહાવે.....અલી...

આજસ ખાતી અંગ મરોડે અલખેલીયો ઉડે,
મસ્કરી કરતો મિત્રો સાથે મદન પડે એની પુંઠે.

વખંત સખી સાથે લાવે.....

અજબ કુદરત ! મંદેશા કા'વે.....અલી...

વાટ અલીની જોતી કસિ...કોમળ અગી કરમાતી;
આશામાં ને આશામાં રહી...રોહબીની સરમાતી.

યુવાની એવી દીવાની આવે,

કુંવારાના મન હાય ! મુઝાવે.....અલી...

મર્કડ મનકું થાય તરંગી...આકું અવળું દોડે;
વિહંગ માફક વ્યોમ વિહરતું કલ્પનાને ખસ ધોડે.

ફરે, વિચરે, જ્યાં જ્યાં મન ફાવે,

ન એને કોઇ પછી અટકાવે.....અલી...

ગાંઠે નહિ ધરમાં કોઇ અંતરની પીડા અકળાવે,
અવિચારી પગલું ભરી એસે...ભણતરને ભૂલાવે.

અડગ હિર-સંયમ-નાવ ડગાવે,

અજબ કોઈ જાદુઇ જ્યોત જગાવે...અલી...

દીલ દરિયો ધૂધવે અતિ ગંભીર...હિંચા મારે ઉઝાળા,
કોડીલી કન્યા યુવતીને...સુજે ચંચળ ચાળા.

નેહે નમણાં નયન નચાવે,
લગ્ન રનેહ ભીન્ન શરમાવે,.....અલી...

ગાન પૂર્ણ થતાં મોતીબ્જનના રૂમમાં વાહ ! વાહ !! વાહ !!!
ના પોદારો થયા, ત્યારે આ બન્નેએ એકી સાથે નિસાસો નાંખ્યો.

પંડિતા—માથ મોતીબ્જન મધુર સાથે ભાવપૂર્વક સાચો
ચિતાર ગાય છે.

ડોસી—તારે પણ તેમ કરવાનું છે, અને આજ માર્ગે સમા-
જને સીધી બનાવવાની છે કે તમે પુરૂષો સ્ત્રીઓ ઉપરબુલમ
કરોછો તેનો આવો બદલો છે, અને બ્યારે દરેકજણ આવો બદલો
લેશે ત્યારે પુરૂષવર્ગના બુલમો ઝોછા થશે.

પંડિતા—માથ હજી તમારો ક્રોધ શાન્ત થયો નથી લાગતો.

ડોસી—મારો ક્રોધ મરતાં સુધી શાન્ત થશે નહિ, કારણ મારો
જન્મારો તે શ્વાર્થાઓએ બગાડ્યો છે, તો પછી હું તેમને શા
માટે મુકું.

એટલામાં મોતીબ્જને ડોસીને બોલાવી તેથી “પંડિતા બેસ હું
આતુંછું.” કહી ચાલી ગઈ; અને પંડિતા પોતે પલટાતા જીવન ઉપર
વિચાર કરવા લાગી. અને ગણગણવા લાગી.

“ગોઠે નહિ ઘરમાં કોઈ અંતરની પીડા અકળાવે;

અવિચારી પગલું ભરી બેસે...ભણતરને ભુલાવે.”

હાય ! ભણતરને ભુલાવે, ફેલતાં રડી પડી. સત્ય રીતે જાણે આ
કડી પંડિતાને ઉદ્દેશીને ન ગવાઈ હોય ! કેટલા વિચાર પછી પંડિતા હવે
મક્કમ બનીહતી; અને પુરૂષો સાથે વેર લેવા તત્પર બની ગઈ હતી.

મકરણ ૧૪ મું.

ગાહર.

ૐ પલી ઘટનાઓ યનવાને આજે પાંચ વર્ષ થઇ ગયા છે; આજ-
 ૐ કાલ કરતાં પાંચ વર્ષ જોત જોતાંમાં પસાર થઇ ગયા.
 ૐ

જીવીનો પિતા ઘણી જગ્યાએ તેની શોધ માટે રઝળ્યો. પોલિસમાં
 પણ તેની ખબર આપવામાં આવી; પણ પોલિસ કાંઈ આમ ખબર
 આવેથી તેની શોધખોળ કરે અને પત્તો મેળવી આપે, તેવા દાખલા
 ભાગ્યેજ જાને છે. જીવીની માતા તો કેટલાક દિવસ તેના શોકમાં રડ્યા
 જ કરતી હતી, પણ સમય સર્વે ભૂલાવે છે, તે પણ જીવીને ભૂલી
 ગઇ હતી; અને તે જીવે છે કે મૃત્યુ પામી છે તેની ચિન્તા પણ તેને
 થતી નોહતી. હા. અજાત કદાપિ યાદ આવી જતી તો ઉલટી
 તેના ઉપર ક્રોધ કરતી હતી: અને તેની મૂર્ખતાને ધિક્કારતી હતી.
 જીવીનો પતિ તેનો પિતા આપઘાત કરી મૃત્યુ પામ્યા પછી તેના
 સગાબહાલામાં પાસનું કોઇ સચું ન હોવાથી: તે પણ પોતાના સસ-
 રાને ત્યાં રહેતો હતો.

પંડિતાગૌવરીના માતા પિતા પણ સંસારમાં હતા, તેઓ પણ
 સંસારી હતા. જગતમાં કોઇનો કોઇ અંગત પાસેનો સગો, રનેદિ કે
 પ્રેમી મૃત્યુ પામતાં મહા વિલાપ તથા શોક પાળે છે, પણ જેમ જેમ
 દહાડા જાય છે, તેમ તેમ તે શોક ઓછો થતો જાય છે, અને છેવટે
 તેને જનારને વિસારી પણ મુકવામાં આવે છે. અર્થાત પંડિતાગૌવ-

રીને પણ સર્વે વિસરી ગયા હતા. હા. અલગત અનાથ આશ્રમમાંથી નીકળ્યા પછી તેની ઘણી તપાસ કરાવી હતી તથા પેપરોમાં જાહેર ખર્ચો તથા ઇનામો પણ બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા. પણ સર્વે મેદનત ફેગટ ગઇ હતી

જ્યારે આ બાળુ પંડિતાને સર્વે વિસરી ગયા હતા ત્યારે પંડિતા પોતાનો પુરૂષો પ્રત્યેનો વેર વસુલ કરી રહી હતી, તે ગાયન કળામાં તો પેહલાંથી પ્રવિણ હતી. અને કોલેજમાં તે વિષયમાં તેને સોનાના મેડલ પણ મેળવેલા હતા; તેમાં મોતીજનની કેળવણી મળતાં તે એક અગ્નેઽ ગાનાર તરીકે પ્રસીદ્ધીમાં આવી હતી, મોતીજન તેને પંડિતાના બદલે ગોહર કરીને બોલાવતી. બીજા પણ તેને ગોહર કેહતા. દુકમાં સર્વે જણુ તેને ગોહરજનના નામે બોલાવતા તથા ઓળખાવતા. આપણે પણ તેને ગોહરજન તરીકેજ ઓળખીશું.

આખા ગોહરામાંજ નહિ પણ દુર દુરના ભાગોમાં તેની નામના પ્રસરેલી હતી અને હજારો રૂપીઆ આપી સમાજ તેને બોલાવતી હતી ઘણાં અમીર ઉમરાવો તથા પૈસાવાળા તેને આહતા હતા; પણ તે કાંઈને પણ આહતી નોહતી. જો તે કોઈના પ્રત્યે પ્રેમની લાગણી દર્શાવતી તો માત્ર એટલાજ પુરતી કે તેની લક્ષ્મી તે હરી લઇ મવાલી બનાવી દે. કારણુ હવે તો ગોહરજનને સ્વતંત્રતા હતી; કારણુ મોતીજન પણ મૃત્યુ પામી હતી અને તેને આજે એ વર્ષ પણ થઇ ગયા છે. મોતીજન ગોહરજન ઉપર એટલી બધી ખુશ હતી કે તેણે મૃત્યુ વખતે પોતાની સર્વે મીલકત ગોહરજનને આપી દીધી હતી. આથી ગોહરજન મોટી માલદાર બની હતી. અને એક બાદશાહી હાથમાં રેહતી હતી.

એક સમયે તે પોતાના ખાસ દિવાનખાનામાં બેઠી હતી કે ઉસ્તાદે આવીને કહ્યું કે “નવિન શેઠ આવ્યા છે; અને તમારી સાથે કંઈ વાત કરવા માંગે છે.”

ગોહુર—શું વાત કેહવા માંગે છે ?

ઉસ્તાદ—તેની મને ખબર નથી.

ગોહુર—હવે શા માટે ફેરા ખાય છે ?

ઉસ્તાદ—હું શું જાણું.

ગોહુર—પણ તમે લોકો તેને આવવાજ શા માટે દોહો. તમે લોકો શું હરામનો પગાર ખાવો છો. જવો તેને ધક્કા મારી બહાર કાઢી દો.

ઉસ્તાદ—અમોએ તેને માર્યો, ધમકાવ્યો, પણ કોઈ પણ ઉપાયે ટલતોજ નથી માત્ર તમેને હંફીવારજ મળવા માંગે છે.

ગોહુર—મને હાલ કુઃસદ નથી. એવા મવાલીયોને મળવાથી મને શા લાભ

ઉસ્તાદ—બાઈ. તમારે તેની હાલત ઉપર દયા લાવવી જોઈએ, કારણ તેની હાલત ઘણી ખરાબ થઈ ગઈ હોય તેમ તેને જોતા લાગે છે. અને તેને જોતા ગમે તેવાને દયા આવી જાય તેવી તેની સ્થિતિ છે ”

ગોહુર—એટલે શું ? તું મને બોધ આપવા આવ્યો છે; કે મારે તેના ઉપર દયા ખાવા. આમ દયા ખાતી ફરે તો પછી મારું શું થાય.

ઉસ્તાદ—પણ માત્ર એકવાર તેને બોલાવો. તે શું કેહવા માંગે છે તે તો સાંભળો

ગોહુર—તે શું કેહવા માંગે છે ?

ઉસ્તાદ—તે આપ જાતેજ તેના મુખે સાંભળો તો ઉત્તમ થશે.

ગોહર—જ ત્યારે બોલાવ; પણ યાદ રાખજો જો ધાંધલ મ-
આવશે તો પોલિસને સ્વાધિન કરવામાં આવશે.

ઉસ્તાદ—મને લાગે છે, કે તે ધાંધલ કરશે નહિ.

ગોહર—જ ત્યારે બોલાવી લાવ.

ઉસ્તાદના જતાં ગોહરજન બરાબર સ્વસ્થ થઈને બેઠી અને
સોનાની ડબ્બીમાંથી સીગાર કાઢી સળગાવી પીવા લાગી. એટલામાં
ઉસ્તાદ એક માણસને પોતાની સાથે તેડીને તે ખંડમાં દાખલ થયો;
અને તેને એક ચેર ઉપર બેસાડી તેની પાસે ઉભો રહ્યો.

“ઉસ્તાદ તમે જાવો” ગોહરજનને કહ્યું, કે તરત તે આવ્યો
ગયો, કે ગોહરજન તે આવનાર માણસ સામાં બેવા લાગી. તે પણ
ગોહરને માથાથી પગ સુધી નિહાળી રહ્યો હતો. આવનાર માણસનું
નામ નવિનચંદ્ર હતું. પણ ગોહર તથા તેના માણસો તેને નવિન શેઠ
કહીને બોલાવતા હતા.

ગોહર—કેમ? શા માટે આવ્યા છો?

નવિન—શું તમારામાં દયાનો ઘાસ નથી.

ગોહર—મારી જાતની હું મુખતેયાર છું. મારામાં દયા છે કે
નહિ તેની તમારે શી જરૂર છે.

નવિન—હું તે લેવા આવ્યો છું.

ગોહર—દયા. મારામાં હતી. હાલ નથી.

નવિન—કારણ? શા માટે નાશ પામી?

ગોહર—તેમાં તો જેટલો પુરૂષોનો વાંક છે, તેટલો મારો નથી.
મને પુરૂષોએજ દયાહિણ થતા શીખવ્યું છે; સાથે સ્વાર્થી પણ મને
પુરૂષોએજ બનાવી છે.

નવિન—ગોહર ગોહર ! તું આ શું બોલે છે. મેં તારા માટે શું નથી કર્યું. મેં મારી સ્ત્રીને તારા માટે પરહરી, મારી સર્વે મીલકત તારા ચરણોમાં નાંખી દીધી. તે શું તને યાદ નથી ?

ગોહર—છે, પણ તેથી શું ? તમે સર્વે તમારા સ્વાર્થ માટે કર્યું હતું, પણ સ્ત્રીઓના હૃદયો કદાપિ બક્ષીથી જતાયા છે. તેને જીતવાના કારણો અન્ય છે.

નવિન—ત્યારે શું તું મારા ઉપર દયા નહિ કરે ?

ગોહર—નવિનચંદ્ર ! તમે જાણો છો કે તમે એકલાએ જ મને મેળવવા માટે એમ નથી કર્યું પણ ઘણાંએ પોતાની મીલકતો મારા ચરણોમાં સુકી છે ઘણાં મારો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવા બરબાદ થઈ ગયા છે, અને સર્વેને મેં લાતો મારી મારી હાંકી દીધા છે. માત્ર એક તમે જ એવા મળ્યા છો કે કાંઈ પણ પ્રકારે ટક્કતા નથી, એટલે તમે માંગો છો શું ?

નવિન—દયા. પ્રેમ.

ગોહર—પ્રેમ તેની વાત તો મહાન છે. પણ દયા ! પણ નવિન શેઠ તમોને યાદ છે કે તે વાત કે જેને આજે પાંચ વર્ષ થવા આવ્યા છે; તમે લુકી ગયા છો, પણ હું લુકી નથી. સ્ત્રીઓના હૃદય કામળ હોય છે, આથી તેમના હૃદય ઉપર જે છાપ પડે છે, તે બરાબર પડે છે, અને જીવન સુધી રહે છે.

નવિન—ગોહર, ગોહર, મને કાંઈ યાદ આવતું નથી.

ગોહર—બલે. તમોને યાદ ન આવે, પણ મને તો તે બનાવ નજર આગળ લાગે છે.

નવિન—પણ તે શું છે, તે તો કહો. કાંઈ સમજી શકું.

ગોહર—તે યાદ કરતાંજ પુરૂષ વર્ગ ઉપર મને ક્રોધ ચઢે છે, અને મારો ક્રોધાગ્નિ વધુ સળગી ઉઠે છે. હું જ્યારે વડોદરામાં આવી ત્યારે નિરાધાર અવસ્થામાં હતી. અને મારી સાથે મારો એક દુધ પીતો પુત્ર પણ હતો. મને ખાવાના સાંસા હતા. હું ઘણા શેઠી-આઓને ત્યાં દયા માટે ગ્રંથિ હતી. તેમ તમારે ત્યાં પણ આવી હતી. પણ સર્વેએ મારી દુઃખદાયક સ્થિતિ ઉપર નામની પણ દયા ખાધી નોહતી. મારી આંખોમાંથી વેહતા આંસુથી પણ તમે સર્વેના વજ્ર સમાન હૃદયો પીગળ્યા નોહતા. તેમ પુરૂષોના કારણે મેં મારો પુત્ર ગુમાવ્યો. અને તેજ નરાધમ, સ્વાર્થી અને દયાહિણ પુરૂષોના કારણે હું ગણિકા બની ! અરે મને બનાવવામાં આવી. હવે તમોજ કહો કે હું હવે પુરૂષવર્ગ ઉપર શામાટે દયા ખાઉં.

નવિન—પણ હું કોઇ પણ સ્થળનો રહ્યો નથી. તદ્દન નિરાધાર બની ગયો છું.

ગોહર—તો હું શું કરું.

નવિન—આમ કોના માટે બન્યો.

ગોહર—તમારા સ્વાર્થ માટે.

નવિન—તમારા સ્વાર્થ માટે.

ગોહર—તે હું પેહલાં જવાબ આપી ચુકી છું

એટલામાં પાછો ઉસ્તાદ આવ્યો, અને કહ્યું કે. “બાપ તમેએ જે પેપરોમાં જાહેર ખબર આપી હતી, તેના કારણે એક સાધુ આપને મળવા માગે છે.”

ગોહર—તે એકલો છે.

ઉસ્તાદ—નહિ.

ગોહર—ત્યારે કાણુ કાણુ છે. તેના સાથે કોઇ આગક છે

ઉસ્તાદ—હા, બાળક સાથે એક સ્ત્રી પણ છે

ગોહર—તેઓ કોણ હશે. જા જોઈ લેવાશે. બોલાવ. ગોહરે બોલાવવાનો હુકમ કર્યો કે ઉસ્તાદ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો, અને તરત સાધુ, બાળક તથા એક સ્ત્રીને સાથે લઈ અંદર દાખલ થયો.

ગોહર—મહારાજ નમસ્તે.

સાધુ—કલ્યાણ

ગોહર—આવો ખસો

કેહતાં ગોહર ઉભી થઈ ગઈ, અને તે ત્રણને યોગ્ય સ્થાને બેસાડી પોતે સામાં એક ઘરમાં ખેસી બાળકને નિહાળવા લાગી.

સાધુ—જાહેર ખબર તમોએ આપી હતી.

ગોહર—હા. મહારાજ મેંજ આપી હતી.

સાધુ—ત્યારે જાહેર ખબર પ્રમાણે આ બાળકને હું લાવ્યો છું.

ગોહર—તેની સામેતી.

સાધુ—તેના ગળામાંથી મળેલો આ પત્ર જે મેં સંઘરી રાખ્યો છે. તે જોવાથી ખાતરી થશે.

ગોહરે તરત તે કાગળ લઈ લીધો. તેમાં લખેલું હતું કે.

“ દયાળુ શેઠ ! ”

“હું એક અજાગણી, મારી આગર અચાવવા ખાતર મારા પુત્રનો ત્યાગ કરું છું. જો કે હું ઉંચ વંશની પુત્રિ છું. મેં મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કરેલો છે. મારા લગ્ન થએલા છે, પણ માત્ર એજ કલાક પતિના ઘેર રહી હતી. તેમાં હું પતિના દર્શન સરખા પણ કરી શકી નથી. હાય ! મેં મારું એક પાપ સંતાપતાં ખીજ મહાન પાપ કરી બેઠી. હું પતિત બની.

“ પરિણામમાં પુત્ર થયો. હવે હું તેને રાખું છું તો સમાજમાં મારી ઇજ્જતના કાંકરા થાય છે. હું જે દીવસની ભુખી છું, દુધ પણ સુકાઈ ગયું છે. જો હું મારા બાળકને મારી પાસે રાખું છું તો મરણ ને શરણ થાય છે. આથી તમારી મોટરમાં મુકી ચાલી જવું જોઈએ આશાએ કે આપ તેને પાળી મોટો કરશો. અને તમે તેને આ અભાગણી માતાના સંબંધમાં કાંઈ કેહતા નહિ

લિ. દુઃખીયારી.

પી. ગી.

ગોહરજનન જેમ જેમ પત્ર વાંચતી ગઈ, તેમ તેમ આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યા. તેની આગળ પોતાના આગલા જીવનના સર્વે દુઃખો એક પછી એક ખડા થવા લાગ્યા. તેમ તેમ તેની આંખમાંથી અશ્રુઓ વધુ વહેવા લાગ્યા. તે કાગળ ટેબલ ઉપર મુકી બંને હાથે મસ્તક પકડી કુસકે કુસકે રડવા માંડ્યું. તેની આવી હાલત જોતાં સર્વે જણ તાબુખીમાં ગરકાવ થઈ ગયા. રડી રડી તેની આંખ રાતી બની ગઈ. પાછી તે સર્વેના સામાં જોવા લાગી. દરેકના ઉપર તેની નજર જામતી અને ખસી જતી. છેવટે બાળક ઉપર તેની નજર ચોંટી, અથવા તેને નીહાળી નીહાળી જોવા લાગી તેનું હૃદય પીગળવા માંડ્યું. થોડા સમય ઉપર કેહતી કે મારામાં દયાનો સહેજ પણ અંશ નથી, તેનું હૃદય અતિ કામળ બની ગયું. તે ઉર્મિ થઈ બાળક પાસે જવા લાગી. બાળક જીવીની સોડમાં લપાવવા લાગ્યું.

ગોહર—મારા લાલ. તું ક્યાં નાસે છે. આ નિભાગીના ઉપર હવે તો દયા લાવ. મેં તને તજી દીધો હતો પણ તું મને ન તજ. હું તને વીસરી ગઈ હતી, પણ હવે તને મારા અંતઃકરણમાં સ્થાન આપીશ. આવ આવ.

ઢેહતી તે બાળકને વળગી પડી. પાંચ વર્ષનું બાળક ગોહર-
જન સામાં ધબરાયલી આંખેજ જોઈ રહ્યું. પડિતા બાળકને પોતાના
બોળામાં લેતાં ઢેહવા લાગી,

“ ના નાસ. મારા લાલ ના નાસ. સમાજની લાજે મેં તને
પરહર્યો. હવે મારે સમાજની આવ્યશક્તા નથી. સમાજ તે એક
મહાન સિતમનો સંગ્રહ છે. અને તેને ઘડનાર પુરૂષો છે; ત્યાં ધણી
વિધવાઓ સાથે વ્યભિચાર થાય છે, ત્યારે સમાજની ધાર્તી રાખ-
વામાં આવતી નથી; પણ જ્યારે વિધવા સગર્ભા થાય છે, ત્યારે
વિધવા હિપર સિતમો વરસાવવામાં આવે છે; પણ પેલા બદમાસનું
નામ પણ લેવામાં આવતું નથી. હાય ! સમાજમાં વિધવા સાથે વ્ય-
ભિચાર કરવાની છુટ છે (!!!) પણ વિધવા સાથે પુનર્લગ્ન કરવાની
છુટ નથી. ”

“ હાય ! સમાજ ! તારામાં પુત્રવતિને આસરો આપવાની દયા
નથી; તેમને તો ધિક્કારવામાં આવે છે; એ પુત્રનો ત્યાગ કરે તો તે
દયાળુઓ (!!!) તેને આસરો આપે છે, કારણ ? તેમને સમાજની
ખીક લાગે છે ! જો સમાજે મને આસરો આપ્યો હોત તો હું ગણિકા
ન બનત. હાય ! હિંદુ સમાજ ! તારા સિતમે કેટલી કુમળી કળીઓ
બચાવી રાખી કરમાઈ ગઈ હશે; કેટલીકે લાજ મુકી લોહીનો વેપાર શરૂ
કર્યો હશે. મને તો લાગે છે કે જેટલી સ્ત્રીઓ વ્યભિચાર
કે લોહીનો વેપાર કરી રહી છે; તે સર્વે સમાજના સિતમનું
પરિણામ છે. ”

ગોહરજનની આંખમાં આંસુની ધારા વહી રહી હતી, આંખમાં
આંસુડા આવતા અને ઢલવાતા હતા, અને પળે પળે નિશ્વાસો
નીકળી પડતા હતા. તેણે રૂમાલથી પોતાનું મુખ લુછી બાળકને છાતી

સરખો ચાંપતા કહ્યું. “સાધુ મહારાજ હું તમારો ઉપકાર જીવન પર્યંત નહિ જીવું કે તમોએ મારા બાળકને થાળી પોશી મોટા કર્યો, નહિ તો તેને કુતરા ખીલાડા ખાઈ જત.” પાછાં તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. છાતી ભરાઈ ગઈ. કાંઈ બોલી શકી નહિ. તેણે ઇશ્વારાથી પાણી માંગ્યું. પાણી પીધા પછી સાધુના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક નમાવી દીધું.

સાધુ—પંડિતા ? આ શું કરે છે ?

ગોહર—આપ કાણ છો ?

ગોહરજીને પોતાનું અસલ નામ સાધુના મુખે સાંભળતાં ધભરાઈને કહ્યું.

સાધુ—તું મને નથી ઓળખી શકતી, પણ હું તને જરાબર ઓળખું છું.

ગોહર—તમો મને ઓળખો છો ? પણ હું તમોને ઓળખી શકતી નથી.

સાધુ—એમાં તારો વાંક નથી. વાંક મારો છે.

ગોહર—આપનો વાંક ! શી રીતે ?

સાધુ—કરે તે ભરે.

ગોહર—હા. મેં કર્યું તેના ફળ મને મળ્યા છે.

સાધુ—એમ નહિ

ગોહર—ત્યારે કેમ ?

સાધુ—એ તો કુદરતી ન્યાય છે; જેવા કરે છે, તેવા તેને ભોગવવા પડે છે; પંડિતા. પંડિતા. તું આ હાલતે જે પોહ્યો છે, તેમાં ખરો વાંક મારો છે. મારો વાંક હોવાના કારણે કુદરતે મારી પાસેથી બદલો લીધો છે મેં પરત્વી ઉપર નજર નાંખી, તેને અપવિત્ર

ખનાવી, ત્યારે.....”

ગોહર—કેમ અટકી ગયા. આપ કોણ છો.

સાધુ—એક અપરાધી જેના વાંકે બે અબજાઓના જીવન અપવિત્ર બન્યા.

ગોહર—બે સ્ત્રી કોણ ?

સાધુ—એક કિશોરી બીજી પંડિતા.

ગોહર—શું તમે મારા પતિ છો. મારા કિશોર છો.

સાધુ—હા. તેજ અપરાધી.

જીવી—કોણ બાપ ! કિશોર ! મારા બંધુ બેનનો ખોવાયેલો દિરો !

જીવકોર આટલું બોલવા પામી તે પેહલાં તો કિશોરે માથા ઉપરની ખનાવટી જટા તથા કફની કાઢી નાંખ્યા. કે જીવકોર પોતાના બંધુ કિશોરને વળગી પડી. ગોહરજન અથવા પંડિતા પણ કિશોરના ચરણોમાં મસ્તક મુકી રડવા લાગી. કિશોરની આંખોમાં પણ આંસુ આવી ગયા; તે પણ રડવા લાગ્યો આ સ્થિતિ જોતાં પેલો નવિન-ચંદ્ર બેઠો હતો, તે તરત ચાલ્યો ગયો.

એક ભુલના ભોગે વીખુટા પડેલા આમ મળી ગયા.

કેટલા સમય પછી દરેક જણ પોત પોતાનો વાંક કાઢી માફી માંગવા લાગ્યા. સાથે જીવકોરની વાત તથા મુસીબતો પંડિતાએ સાંભળી કે તરત પંડિતાના મુખમાંથી “ બેન તું દેવી છે ” એવા ઉદ્ગારો નીકળી ગયા. સાથે કહેવા લાગી કે “ અમે બન્ને ભણેલા વંડ્યા; અને સુધરેલા શયતાન બન્યા. પણ બેન તું અભણ હોવા છતાં પવિત્ર રહી, કારણ અમારા ઉપર પરદેશી કેળવણીની છાપ પડી હતી તારા ઉપર હિંદુ ખરા સંસ્કારોની છાપ પડી હતી; અને તેનાજ પરિણામમાં બહુ અને જુડું પરિણામ આવ્યું.

જીવી—ભાઈ કિશોર, આપણે અમદાવાદ ખજાર આપશું ?

કિશોર—જે તેમ થાય તો મને વાંધો નથી; પણ તારી બાબીનો શો અભિપ્રાય છે.

પંડિતા—આપના વિચારે મારો વિચાર, મને પૂછવાનું ન હોય; હું તો આપના હુકમની દાસી છું.

કિશોર—ત્યારે તારા પિતા ઉપર પણ તાર કફ.

પંડિતા—મને લાગે છે કે તેમના આનંદનો પાર રેલશે નહિ. મો તારના કારમો મારી પાસે છે.

કેહતાં પંડિતા ઉભી થઈને તારના કારમો લઈ આવી. કિશોરે પોતાના પિતા ઉપર તથા સસરા ઉપર તાર લખ્યા. સાથે પંડિતાએ પણ તેમ કહ્યું, એટલે દરેક ઉપર એ એ તારો લખાયા પંડિતાએ નોકરને બોલાવી તાર કરવા મોકલ્યો. અને પંડિતા, જીવકાર અને કિશોર બીજા અંદરના ખંડમાં ચાલ્યા ગયા. પેલું બાળક જીવીએ ઉપાડી લીધું હતું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

આનંદોત્સવ.

૧૫

પંડિતાગૌરી અને કિશોરના તારો આવતાં કિશોરના પિતા
ગીરધરલાલ અને પંડિતાના પિતા મગનલાલ વગેરે તારો સાચા

છે કે કેમ તેની શંકામાં પડી ગયા; પણ જ્યારે ખીજાઓના જાણવામાં
આ વાત આવી કે બન્નેના ગૃહોમાં જાણે આનંદોત્સવ નહોય તેમ
“તારો ખરા છે;” “એન આવશે” “ભાઈ આવશે.” વગેરે આનંદ-
દર્ષિત ઉદ્ગારો કાઢવા લાગ્યા. કિશોરના પિતા મગનલાલને ત્યાં દોડી
ગયો; અને તાર બતાવ્યો; આમ સામ સામાં ટેકા મળતાં તાર
સાચા છે. એમ સર્વે માનવા લાગ્યા; અને આઠ વાગે મુજબ તરફથી
આવતી ટ્રેન ઉપર જવાનો સર્વે ઠરાવ કરી લીધો.

આ તારોએ બન્નેના ગૃહોમાં નવિનજ પ્રકારનો આનંદનો
પ્રચાર કરી દીધો હતો. સર્વે ક્યારે સંખ્યાકાળ થાય. ક્યારે ટ્રેનનો
ટાઇમ થાય, ક્યારે સાત વાગે કે એક કલાક પેહલાં સ્ટેશન ઉપર
જવાય. એવા એવા વિચારો થતા હતા, કેમ ન થાય? એકને પોતાનો
ગુમ થએલો પુત્ર મળતો હતો ત્યારે ખીજાને પુત્રિ.

સમય પોતાનું કામ કરેજ નહું હતું; દરરોજના નિયમાનુસાર
સૂર્ય તથા ધડીયાળ ચાલતા હતા; પણ તેમને તેમની ગતિ ધીમી
પડી ગએલી લાગતી હતી. વારે વારે કેટલા વાગ્યા! પ્રશ્નો થતા
અને ધડીયાલ જોવાતી હતી. હુંકમાં ધડીયાલમાં સાતના ટકોરા થયા,

કે સર્વેની ધીરજનો છેડો આવી ગયો. સર્વે જણુ સ્ટેશન ઉપર જવ તાલાવેલી મચાવવા લાગ્યા. ટ્રેન આવવાને અર્ધિ કલાકની વાર હતી, તે પેહલાં તો કિશોર તથા પંડિતાનું આખું કુટુંબ સ્ટેશને તેમને લેવા આવી પોહચ્યું; અને પોતે જણુતા હતા કે બરાબર આઠ વાગે ટ્રેન આવે છે, છતાં જે જે મળતા તેને એવોજ પ્રશ્ન કરતા કે “ મુંબઈ તરફની ટ્રેન ક્યારે આવનાર છે ? ”

ટ્રેન સ્ટેશનની હદમાં આવતાં ઘંટના એક ટકારે તેમની નજરો ટ્રેન જોવા તદ્દપી રહી. ટ્રેન સ્ટેશન ઉપર આવતાં થોભી ગઇ. પેસ્તિનજરો ઉતાવળે ઉતાવળે એક બીજાને ધક્કા મારી ઉતરવા લાગ્યા. જણુ તેઓ ગાડીથી કંટાળી ન ગયા હોય ! તેમાં આગ ન લાગી હોય ! તેમ નાસવા લાગ્યા. આ મુસાફરોની બીડના કારણે તેઓ જે એક સાથે ઉભા હતા; તે વીખરાઇ ગયા વિખુટા પડી ગયા.

સર્વે જણુ ચર કલાસના ડબ્બાઓમાં તપાસ કરતા હતા, પણ કિશોર વગેરે ફસ કલાસ ડબ્બામાં બેઠેલા હતા. આથી તેમની નજરે પડ્યા નહિ; તેથી તેમની આશા નિરાશામાં બદલાવવા ન લાગી હોય તેમ તેમનાં સર્વેના મુખો જોવાથી દર્શિત થતું હતું; પંડિતા તથા કિશોરના હૃદયો દબાતા જતા હતા પોતે પાપ કરી-અત્રેથી ગયા હતા. તે સર્વે તાબું થઇ ગયું પણ જીવકોરના હૃદય ઉપર તેવા પ્રકારની છાપ પડી નોહતી; આથી તે તરત ડબ્બાનું બારણું ઉઘાડી જેવું બહાર બુલે છે કે તેની માતા ઉપર તેની નજર પડી કે તરત દોડી “ મારી વ્હાલી માતા ” કેહતા વળગી પડી. વિજકોરને પોતાની પુત્રિને જોતા તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ; આનંદમાં આવી તે પણ પંડિતાને વળગી પડી; અને તેની આંખમાંથી હર્ષાનંદના આંસુડા

વેહવા લાગ્યા આ કુતુહલ જોષ માણસો ભેગા થઇ જોવા લાગ્યા. ત્યાં બીજા પણ આવી પોહ્યા, અને સુસીલાદેવીએ મારી ‘પુત્રિ ક્યાં છે ?’ એવો પ્રશ્ન જીવકોરને હલાવતાં કર્યો. જીવકોરે આંગળીના ઇશારાથી ડબ્બો દેખાડ્યો, કે તરત તે ફસકલાસના ડબ્બામાં જડી મળી. તેવી પાછળ અન્ય પણ એક પછી એક ઉતાવળા ઉતાવળા ચઢવા લાગ્યા.

અમણાં સુધી પડિતાગૌરી પોતાના કરેલા કર્મોના કારણે શરમાં દબાઈ બેસી રહી હતી. ઉઠવા પ્રયત્ન કરતી પણ કોઇ અમુક શક્તિ તેને તેમ કરવા દેતી નોહતી, તે પોતાની માતાને જોતાં તરત ઉભી થઇ. તેના ચરણોમાં ઢલો પડી. “ માંડે જોવાયલું રત્ન ન રૂઠ ઉભી આ બેન ” કેહતાં તેને ઉપાડી છાતીએ લગાડી લીધી. પડિતાની આંખમાંથી આંસુડા વેહવા લાગ્યા સાથે સુસીલાગૌરીની આંખમાંથી પણ આંસુડા વેહવા લાગ્યા. કિશોર પણ સર્વેને જોતાં ઉભો થઇ ગયો; અને શરમાતો શરમાતો, ડરતો ડરતો સર્વેને મળ્યો. પોટરોએ સર્વે સામાન ઉતારી બહાર મુક્યો; કે પડિતાના પિતાએ બહાર લઇ જવા પોટરોને જણાવ્યું. રેશત બહાર આવતાં એક ભાડાની ટેકસીમાં સર્વે સામાન ગોઠવાયો. સાથે પડિતાગૌરીના શીખવ્યા પ્રમાણે સુસીલાગૌરીએ સર્વેને પોતાને ત્યાં આવવા અમ્રહ કર્યો; એટલુંજ નહિ પણ સાથે કહ્યું કે બાપ કિશોર તથા જીવકોર બેન વગેરે ગાડીમાં પડિતાગૌરી સાથે કચ્છનાત આપી છે કે સર્વે તેના ગૃહે જશે, અને સવારમાં દરેક જણ પોતપોતાના કામે જઇ શકશે, કારણ તેઓ આપણને કાંઇ કેહવા માંગે છે. પરિણામમાં સર્વે જણ પડિતાગૌરીના મકાને આવી પોહ્યા.

ધરે પોહયતાં સહેજસાજ સર્વે વાળુ કર્યું, કારણ સર્વે હર્ષમાં આવી ગયા હતા, તેથી જમી શક્યા નહિ, અથવા તેમનાથી જમાયું નહિ. જ્યારે છેવટે સર્વે જણ એક વિશાળ દીવાનખાનામાં આવી ગોઠવાઇ ગયા. ત્યારે જીવકોર, કિશોર અને પંડિનાગૌરીએ ભૂલના ભોગે શું શું બન્યું તે સર્વે પોતાનું જીવન પોતં પોતાના મુખે ન કહતા. અસ્પર્શ કહેવા લાગ્યા. કિશોરે પંડિતાનું અને પંડિતાએ જીવકોર તથા કિશોર વિષે સર્વે કાંઈ કહ્યું જ્યારે તેઓ દરેક ઉપર શી શી ગુજરી તે કહતા હતા, ત્યારે સર્વે એક ધ્યાન થઇ સાંભળતા હતા; અને ઘણાં ભોગે સર્વેની આંખમાંથી આંસુડા વહી રહ્યા હતા. આ વારદાત પૂર્ણ થતાં કિશોરે સહેજ જળ પીધા પછી કહ્યું.

કિશોર—જો કે રાત્રિના બે વાગી ગયા છે; અમારાથી જે થઇ ગયું, તેના માટે અમો પસ્તાઇએ છીએ, અને હવે પછી અમારે કેવા પ્રકારનું જીવન કાપવું તે પણ તમોને જણાવી દેવા માંગું છું.

વિજકોર—જોઇ સંભાળીને ચાલવું; અને ધરમાં મુખે દુઃખે જીવન પુરું કરવું ખીણું શું !

કિશોર—માતા. આપનું કહેવું ઉત્તમ છે. હવે હું તથા તે સંસારમાં રહીશું, પણ ખીજ રહે છે તેમ નહિ

વિજકોર—એટલે ?

કિશોર—માતા તું, ઉતાવળી શા માટે થાય છે ! તેજ હું કહેવા માંગું છું; તમો એમ ના જાણતા કે તેને બાળક થયું છે; તેના માટે હું તેને તજવા માંગું છું; કારણ તે જે પરિણામ આવ્યું છે, તે મારા પાપના છાંટા છે તેમાં હું જોડલો કસુરવાર છું, તેટલી તે નથી. આના સંબંધમાં અમારા બન્નેમાં વાતચીત થઇ ગઇ છે.

સુસીલાગૌરી—પુત્ર કિશોર તારી આવી ઉદ્ધારતા તથા સહનશિલતા માટે હું તારા જેટલા યશોગાન ગાવું તેટલા ઝોછા છે; તારા આવા વચનોથી અમારી મહાન આપતા નાશ પામી છે. પ્રભુ કરેને તમે આખું જીવન હળી મળી સુખ ચેનમાં રહો. મારો ખંગલો તે તમારોજ છે. મારે કાંઈ પુત્ર નથી; અને અમે તમોનેજ પુત્ર ગણીએ છીએ જેમ અમારી પંડિતા તમારી છે, તેમ અમારી દોહત અને મિદ્ધત પણ તમારીજ છે. તમે બનને અત્રેજ રહેજો.

મગનલાલ—તમે અમોને ઘણાં લાંબા સમયે મળ્યા છો. અમારા ખોવાયલા રત્નો મળ્યા છો. હવે તમોને અમારાથી અલગ થવા નહિ દેખો.

પંડિતાગૌરી—હ્વાલા માતા પિતા તમારા રતેહ માટે ઉપકાર માનું છું; પણ અમે કાલ સવારથી કેવા પ્રકારનું જીવન કાપવું તેનો ઠરાવ કરી લીધો છે. અને તેના માટે બનતી સર્વ વ્યવસ્થા પણ કરી નાંખવામાં આવી છે.

મગનલાલ—શી વ્યવસ્થા ? કેવા પ્રકારનું જીવન ?

પંડિતા—તમે સર્વે માનશો કે માનવાને તૈયાર થશો કે જે કાંઈ થાય છે, તેમાં કાંઈ ન કાંઈ કુદરતી બેદ સમાયલો હોય છે; સમાજ કહે છે કે જે જીવું થાય છે, તે બધા માટેજ થાય છે. અમારા સંબંધમાં પણ તેવુંજ થયું છે; એટલે અમોએ ઠરાવ કરી લીધો છે કે જે કારણોએ અમે બૂલના ભોગ બન્યા, તેવી રીતે અન્ય બેનો ન બને, તેમાં ખાસ વિધવાઓનો ઘણો મોટો ભોગ અપાય છે. સિતમગર સમાજના અટલ થઈ ગયેલા રિવાજોના કારણે ધણીના જીવનો નષ્ટ થાય છે; અને હિંદ માતા ઉપર અનહદ પાપો થાય છે. તેનો અમોને સચોટ અનુભવ થયો છે. તે અમે ન્યુન કરવામાંગીએ છીએ.

સુસીલાગૌરી—પુત્ર કિશોર આ પંડિતા થું કહે છે.

કિશોર—માતા. જે કહે છે તે છે. જગતમાં હિંદુ સમાજ અ-
ધોગતિ પ્રત્યે ત્વરિત ગતિએ કુચ્છ કરી રહ્યો છે; તેનો વિચાર કરતાં
પરિણામ કેવું ભયંકર આવશે ? એ પ્રશ્ન ગુંગળાવી નાંખે છે. હજારો
બાળકોની હત્યા થાય છે; વર્ષ દહાડે હજારોની સંખ્યામાં વિધવાઓ
થાય છે. અને તેથી વધુ વિધવાઓ ભુજના ભોગ બની વિકટ અને
વિપરિત માર્ગે યાસે અનાયાસે ધસડાઇ જાય છે; અને પછી ? પછી
મહિન દશામાં પોતાના ઉચ્ચ જીવનો નષ્ટ કરે છે. કુળોડાના કારણે
પણ આવાજ પરિણામો આવે છે. તમે વડોદરામાં જઇ જુઓ.
મુંગધમાં જઈ જુવો. આપણી બેનો કેવું શરમભર્યું જીવન ગાળી
રહી છે. તેઓએ લોહીનો વેપાર માંડ્યો છે. તેમાં સેંકડે નવાણું
ટકા લાચારીએ, ના છુટકે કે બળજબરીથી તેમાં ફસાઇ છે. માટે
હવે તો અમોએ ઠરાવ કરી લીધો છે કે—

વિજકોર—કેવો ઠરાવ ? શું તું ચાલ્યો જઇશ.

કિશોર—એને મળતુંજ.

વિજકોર—શું ?

કિશોર—તેજ હું સર્વેને જણાવવા માંગું છું. અમારી પાસે
લાલમાં દસ લાખ રૂપિયા રોકડ છે તથા વડોદરામાં એક સગવડવાળું
સારું મકાન પણ છે. આ દસ લાખ રૂપિયામાંથી ચાર લાખ રૂપિયા
અમોએ જીવકોર બેનને પડિતા તરફથી આપવામાં આવ્યા છે કે તેણે
પોતાના માથે દુષ્ખોના પહાડો તુટી પડ્યા, પણ તેણે જે મક્કમતા
તથા હિંમત બતાવી છે; તેનો આ એક નજીવો બદલો છે. સત્ય
રીતે કળજીગમાં તો તે એક દ્રૌપદિ અને અને સીતા સમર્પન છે. અમો
તો તેને એક દેવી તુલ્ય માની પૂજા કરવા તૈયાર થઇ જઇએ તો તે
સ્વાભાવિક છે. જેમ બેન જીવેને પોતાના ઉત્તમ જીવનના બદલામાં
નામનો બદલો મળ્યો ત્યારે અમારા જીવનના બદલામાં અમો બન્ને

વીસમી સદીની

નવીન શોધ

સંગ્રાહી (ગળતી) માટે અમૃતમય

ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય ડાક્ટરોની દવા ખાઇ કંટાળેલા, સંગ્રહાણી (ગળતી) મુંઝવેના ઝાડા, અતિ-સાર અને આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને આશીર્વાદરૂપ થઈ પટેલી આલીસ વર્ષના અનુભવની રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મલો યા સવાલ પત્રક મંગાવો.

અગાઉ ખાલાનંદ જન્યાઓને રૂપુષ્ટ આનંદી અને સુંદર બનાવે છે. કીંમત રૂ. ૮-૧૨-૦ પોસ્ટેજ જુદુ.
તા. કે, દરેક રોગની રામબાણુ સલાહ અમારે ત્યાંથી મફત મળશે.

પત્ર વ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો:—
માણુમાવાળા માસ્તર કે. જી. પટેલ એન્ડ સન્સ.

સ્પ્ર. સ્પેસીઆલીસ્ટ

કાળુપુર ડાંડીગરાની પોળ; તંબુરાગરાની ખડકીમાં
ધર નં. ૩૫૬—અમદાવાદ.

ફક્ત થોડી નકલો સીલકમાં રહી છે માટે તાકીદ મંગાવો
નહિ તો પસ્તાશે.

એકે અવાજે વખણાયેલું પુસ્તક

દુઃખી દંપતી યાત્ર વિશુદ્ધ પ્રેમનો વિજય

આ પુસ્તકમાં પતિવ્રતા
સ્ત્રીને અનેક કથા પડવા
છતાં પોતાનું સતીત્વ
કેવી રીતે સાચવી શકે તે
મજા મજન પણ અપૂર્વ
પત્તાપ્રત દાખવીતે ક-
રિતા પમાર કરી મલ્ય
અને નીતિથી સુખની
સીમાએ પહોંચતાં આ-
ખરે દેશ સંવામાં કેવી
રીતે જોડાય છે વગેરેનું
રસપૂર્ણ વર્ણન કરી
કન્યાચિદ્ધ્ય, વૃદ્ધસન્ન,
સંદેહ, વિવશ્યાવિતાર્ય
કેવાં કેવાં બપર પરિ-
ણામે આવે છે તેને
આમેલુખ ચિતાર આલ
ખવામાં આગ્યો છે; માં

આ પુસ્તક અવશ્ય જરૂરીયા થોગ્ય છે આ પુસ્તક વાંચવા લીધા
પછી નીચે મુકવું ગમતું નથી; માટે તાકીદ મંગાવો. આ પુસ્તક
સ્ત્રીપ્રશ્નો તેમજ આગકાને વાંચવા કાયક છે માટે તાકીદ મંગાવો.
તેની કામન ફક્ત દેવ રૂપીઆ ટપાલ ખર્ચ ચાર આના જુદું.

મગવાનું દેડાણું—

કેશવસાલ મગનસાલ દુધવાળા, ધનુપુરૈય-અમદાવાદ.

